

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОНДАР ВАЛЕРІЯ ІГОРІВНА

УДК 378.013.42:316.624.3-057.87(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД
СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 231 Соціальна робота

Галузь знань 23 Соціальна робота

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 / В. І. Бондар /

Науковий керівник: Лях Тетяна Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Бондар В.І. Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота (23 Соціальна робота). Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному вивченню проблеми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентської молоді у закладах вищої освіти, що набуває особливої актуальності в умовах соціальних трансформацій, зростання рівня соціальної напруги та ускладнення міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі. У роботі обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарних заходів протидії булінгу до системної, науково обґрунтованої профілактичної діяльності, що забезпечує формування безпечного освітнього середовища та розвиток ненасильницької поведінки студентів.

Метою дослідження є обґрунтувати організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти та експериментально перевірити їх ефективність.

У дисертації *вперше* визначено та науково обґрунтовано сутність понять «булінг у студентському середовищі», «соціально-педагогічна профілактика булінгу у закладі вищої освіти», «ненасильницька поведінка студентів»; розкрито структурно-рольову характеристику учасників булінгу в студентському середовищі; теоретично обґрунтовано організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти, що охоплюють інституційний (забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти), суб'єктний (розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку) і

діяльнісний (організація послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами закладів вищої освіти через розробку та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу) рівні; виокремлено критерії (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий) та схарактеризовано показники й рівні (початковий, середній, достатній) сформованості ненасильницької поведінки студентів як результату соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти;

уточнено: зміст поняття «ненасильницька поведінка»; методологію порівняльного аналізу підходів до профілактики булінгу, що базується на виокремленні взаємопов'язаних вимірів (нормативно-правового, інституційно-організаційного, освітньо-просвітницького та підтримувально-відновлювального) та забезпечує можливість системного зіставлення профілактичних практик і оцінювання їхньої результативності в закладах вищої освіти; *подальшого розвитку набули:* форми та методи соціально-педагогічної профілактики булінгу у студентському середовищі.

У межах дослідження створено та впроваджено авторський діагностичний інструментарій: для виявлення проявів булінгу в студентському середовищі (анкета «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі», анкета «Вивчення булінгу в університетському середовищі»; для оцінювання рівня знань і професійної спроможності кураторів академічних груп та вихователів гуртожитків (анкета «Поширеність булінгу в студентському середовищі», анкета «Самооцінювання професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти»); для аналізу та оцінювання внутрішніх нормативно-правових документів закладів вищої освіти щодо їх відповідності принципам безпечного освітнього середовища, прав людини та недискримінації (чек-лист).

Практичну цінність становлять розроблені програмно-методичні продукти, зокрема: програма підвищення професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти, спрямована на формування здатності розпізнавати булінг, відмежовувати його від конфлікту та здійснювати реагування відповідно до визначених алгоритмів; програма навчально-

методичного семінару «Соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти: підходи до розроблення, упровадження та моніторингу програм» для кураторів академічних груп, вихователів гуртожитків та адміністрації закладів вищої освіти щодо впровадження соціально-педагогічних підходів до розроблення, реалізації та моніторингу програм профілактики булінгу із застосуванням інтерактивних методів; а також комплексна програма соціально-педагогічної профілактики булінгу та формування ненасильницької поведінки студентів.

У контексті дослідження розкрито проблему булінгу у закладах вищої освіти й обґрунтовано його сутність як складного соціально-педагогічного явища.

У межах теоретичного аналізу узагальнено вітчизняні та зарубіжні підходи до профілактики булінгу, що дозволило встановити її системний характер та виокремити ключові виміри реалізації: нормативно-правовий, інституційно-організаційний, освітньо-просвітницький і підтримувально-відновлювальний. На основі цього запропоновано авторську рамку порівняльного аналізу, яка забезпечує можливість комплексного оцінювання ефективності профілактичних практик у закладах вищої освіти.

Особливу увагу приділено структурно-рольовій характеристиці булінгу як феномену групової динаміки. Визначено, що булінг у студентському середовищі є результатом взаємодії індивідуальних, соціальних і середовищних чинників, які формуються на мікро-, мезо- та макрорівнях. Здійснено систематизацію причин булінгу та узагальнено його прояви за різними класифікаційними ознаками, що розширює можливості його діагностики й профілактики.

На основі емпіричного дослідження встановлено, що профілактика булінгу у закладах вищої освіти має переважно фрагментарний характер, а між рівнем обізнаності учасників освітнього процесу та їхньою практичною готовністю до реагування існує суттєва розбіжність. Це зумовило необхідність розроблення організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти.

У результаті пілотного дослідження визначено, що організаційно-методичні умови реалізуються на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Інституційний рівень передбачає формування політики нульової толерантності до насильства через удосконалення нормативно-правового забезпечення та управлінських механізмів. Суб'єктний рівень спрямований на розвиток професійної спроможності учасників освітнього процесу шляхом системного навчання, діагностичного оцінювання та методичного супроводу. Діяльнісний рівень забезпечує організацію послідовної профілактичної роботи зі студентами через впровадження комплексної програми формування ненасильницької поведінки.

Визначено критерії сформованості ненасильницької поведінки студентів (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий), їх показники (обізнаність щодо сутності булінгу, його видів, форм і наслідків; розуміння принципів ненасильницької поведінки та ненасильницької комунікації; здатність ідентифікувати прояви булінгу й насильства; усвідомлення цінності ненасильницької поведінки; мотивація до дотримання принципів «нульової толерантності» до булінгу; установка на конструктивне та відповідальне спілкування; здатність діяти відповідно до алгоритмів реагування у випадках булінгу; навички ненасильницької комунікації; участь у профілактичних заходах і програмах) та рівні (початковий, середній, достатній), що дозволило здійснити комплексне оцінювання результатів експерименту.

Експериментальна перевірка ефективності запропонованих умов здійснювалася у межах педагогічного експерименту, що включав констатувальний, формувальний та контрольний етапи, упродовж 2023–2025 років на базі: Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Чернігівська політехніка» та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. У дослідженні взяли участь 238 кураторів академічних груп, 14 вихователів гуртожитків та 282 студенти.

Результати експерименту засвідчили позитивну динаміку сформованості ненасильницької поведінки студентів за всіма визначеними критеріями. Найбільш суттєві зміни зафіксовано за поведінковим критерієм (+46%), що свідчить про значне зростання готовності студентів до конструктивної взаємодії та

застосування ефективних стратегій реагування. Також відзначено підвищення рівня ціннісно-мотиваційного (+11,7%) та когнітивного (+8%) компонентів, що підтверджує зростання обізнаності, усвідомлення проблеми булінгу та підтримки принципів ненасильницької взаємодії.

Ефективність запропонованих організаційно-методичних умов підтверджується позитивними змінами на всіх рівнях: інституційному (систематизація політики профілактики), суб'єктному (зростання професійної спроможності) та діяльнісному (формування ненасильницької поведінки студентів).

Таким чином, у дисертації теоретично обґрунтовано та експериментально доведено ефективність організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, що забезпечує формування ненасильницької поведінки студентів та може бути рекомендована до широкого впровадження у практику закладів вищої освіти.

Ключові слова: булінг, булінг у студентському середовищі, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, ненасильницька поведінка, ненасильницька поведінка серед студентів, студенти, заклад вищої освіти, насильство, види насильства, конфлікт, умови соціально-педагогічної профілактики булінгу.

ABSTRACT

Bondar V.I. Socio-pedagogical prevention of bullying among students in a higher education institution. – The thesis is submitted as a manuscript

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the Speciality 231 Social Work (23 Social Work). Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, 2026.

This dissertation examines the socio-pedagogical prevention of bullying in higher education. The study is particularly relevant given current social transformations and rising interpersonal tensions within educational environments. Instead of fragmented anti-bullying measures, this research proposes a systematic, evidence-based prevention model designed to foster a safe learning environment and promote non-violent behaviour among students.

The purpose of this research is to establish a methodological framework for socio-pedagogical prevention of bullying among university students, followed by verification of the effectiveness of these measures through experimental testing.

The dissertation provides a theoretical definition and scientific justification of core concepts, including ‘bullying within the student environment’, ‘socio-pedagogical prevention in higher education’, and ‘non-violent student behaviour’. By analysing the structural and role-based characteristics of bullying, the study frames it as a phenomenon of group dynamics involving the redistribution of roles, statuses and forms of participation. Furthermore, the research theoretically substantiates and experimentally validates the organizational and methodological conditions for socio-pedagogical prevention of bullying in higher education institutions, including institutional (establishing a zero-tolerance policy through the systematic harmonization of prevention practices of socio-pedagogical prevention of bullying in higher education institutions), subjective (enhancing the professional capacity of those involved in prevention through regular assessment) and activity (implementing a consistent social prevention framework for university students through the development and execution of a comprehensive socio-pedagogical bullying prevention program) levels. The research

defines specific criteria (cognitive, value-motivational, and behavioural), along with indicators and levels to measure the development of students' non-violent behaviour as a direct outcome of the socio-pedagogical prevention program; *clarifies* the conceptual definitions of 'non-violent behaviour'; it proposes a methodology for the comparative analysis of bullying prevention approaches across the following interrelated dimensions: regulatory, institutional, educational, supportive, and restorative; and ensures a systematic comparison of prevention practices and evaluations; *significant progress has been made in* the forms and methods of socio-pedagogical prevention of bullying within the student environment.

The practical significance of the research lies in the development, testing, and implementation of evidence-based tools and programmes designed to facilitate effective socio-pedagogical bullying prevention within higher education institutions.

As part of the study, the author developed and implemented original diagnostic instruments to identify bullying within the student environment ('Violence and Bullying in Youth Environments' and 'Bullying in the University Setting' questionnaires). Additionally, tools were created to assess the knowledge and professional capacity of academic group curators and dormitory tutors, questionnaires the 'Prevalence of Bullying in Student Environments' and 'Professional Capacity Self-Assessment' for stakeholders in socio-pedagogical prevention, specifically. The research also introduces a specialized checklist to evaluate internal regulations of higher education institution for compliance with the principles of safe educational environment, human rights and non-discrimination.

The practical value of this research is reflected in the following methodological products: professional capacity building program for stakeholders in socio-pedagogical bullying prevention focusing on developing the ability to identify bullying behaviours, distinguish them from interpersonal conflicts, and implement response protocols according to established algorithms; agenda for methodological workshop on "Socio-Pedagogical Bullying Prevention in Higher Education: Approaches to Program Development, Implementation, and Monitoring" designed for academic group curators, dormitory tutors, and higher education institutions' administration on the

implementation of socio-pedagogical approaches to the development, implementation and monitoring of bullying prevention programmes using interactive methods; a comprehensive program for socio-pedagogical bullying prevention and fostering non-violent behaviour among students.

The research provides a comprehensive analysis of bullying within the higher education setting, substantiating it as a complex socio-pedagogical phenomenon.

The theoretical analysis synthesizes domestic and international approaches to bullying prevention, establishing its systemic nature and identifying key dimensions for implementation: regulatory, institutional-organizational, educational, and supportive-restorative. Based on these findings, an original framework for comparative analysis is proposed, enabling a comprehensive assessment of the effectiveness of prevention practices within higher education institutions.

Particular attention is given to the structural and role-based characteristics of bullying, framing it as a complex phenomenon of group dynamics. The research identifies that bullying within the student environment results from the interaction of individual, social, and environmental factors across micro-, meso, and macro-levels. Furthermore, the study systematizes the causes of bullying and categorizes its manifestations based on diverse classification features, thereby enhancing the precision of diagnostic and preventive strategies.

Empirical research reveals that bullying prevention in higher education remains predominantly fragmented. A significant discrepancy exists between the level of theoretical awareness among educational participants and their practical readiness to intervene. These findings highlight an urgent need to develop a structured organizational and methodological framework for socio-pedagogical bullying prevention within the higher education institution.

The pilot study confirms that the proposed organizational and methodological framework operates across three key dimensions: institutional, subjective, and activity-based. The institutional level focuses on establishing a zero-tolerance policy toward violence through the improvement of regulatory and legal support and management mechanisms. The subject level aims to enhance the professional capacity of educational

participants through systematic training, diagnostic assessment, and continuous methodological support. The activity level ensures consistent preventive engagement with students through the implementation of a comprehensive program designed to foster non-violent behaviour.

The study establishes specific criteria for the development of students' non-violent behaviour (cognitive, value-motivational, behavioural), their indicators (awareness of the essence of bullying, its types, forms and consequences; understanding of the principles of non-violent behaviour and non-violent communication; ability to identify manifestations of bullying and violence; awareness of the value of non-violent behaviour; motivation to adhere to the principles of "zero tolerance" to bullying; attitude to constructive and responsible communication; ability to act in accordance with algorithms for responding to bullying; non-violent communication skills; participation in preventive activities and programmes) and levels (initial, medium, sufficient), which allowed for a comprehensive evaluation of the results of the experiment.

The effectiveness of the proposed conditions was verified through a pedagogical experiment conducted between 2023 and 2025. The research followed a structured three-stage process: ascertaining, formative, and control. The study was carried out at the following institutions: Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University; Taras Shevchenko National University of Kyiv; National University of "Chernihiv Polytechnic"; and Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. The study involved 238 academic group tutors, 14 dormitory tutors and 282 students.

The experimental results demonstrate positive dynamics in the development of students' non-violent behaviour across all established criteria. The most significant advancement was recorded in the behavioural criterion (+46%), indicating a substantial increase in students' readiness for constructive interaction and the implementation of effective response strategies. Furthermore, improvements were observed in the value-motivational (+11.7%) and cognitive (+8.0%) components. These findings confirm enhanced awareness, a deeper understanding of the bullying phenomenon, and stronger commitment to the principles of non-violent interaction among the participants.

The effectiveness of the proposed organisational and methodological framework is validated by measurable improvements across all levels: institutional (systematisation of prevention policy), subjective (strengthened professional capacity) and activity (development of students' non-violent behaviour).

In conclusion, the thesis theoretically substantiates and experimentally validates a comprehensive framework of organizational and methodological conditions for socio-pedagogical bullying prevention. This system effectively fosters non-violent behaviour among students and is recommended for broad implementation across higher education institutions.

Keywords: bullying, bullying within the students environment, socio-pedagogical prevention, socio-pedagogical prevention of bullying within higher education institution, non-violent behaviour, types of violence, non-violent behaviour among students, students, higher education institution, violence, conflict, framework for socio-pedagogical prevention of bullying.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові статті, опубліковані в наукових виданнях, включених на дату
опублікування до переліку наукових фахових видань України**

1. Бондар В. І., Лях Т. Л., Нохріна І. С. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. Ввічливість. Humanitas. 2023. № 2. С. 3–11. ISSN 2786-4723.

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>.

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/70/72>

2. Бондар В. І. Зарубіжний досвід профілактики булінгу. Ввічливість. Humanitas. 2023. № 5. С. 3–11. ISSN 2786-4723

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.1>

URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/89/91>

3. Бондар В. І., Харківська Т. А. Стратегії реагування на булінг та конфлікти у закладах освіти: порівняльний аналіз ефективності підходів. Соціальна робота та освіта. 2025. Том 12, № 2. С. 173–181.

DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.2.3>

URL: <https://journals.uran.ua/swe/issue/view/19234>

4. Бондар В. І. Соціально-педагогічні підходи до профілактики мобінгу та булінгу: порівняльний аспект. «Соціальна робота та психологія: освіта і наука». 2025. № 2. С. 5–9.

DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-2>

URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/swp/issue/view/25/35>

5. Бондар В. І. Деструктивні конфлікти та їх роль у поширенні булінгу серед студентської молоді в умовах соціальних трансформацій. Ввічливість. Humanitas. 2025. № 6. С. 21–28. ISSN 2786-4723

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6>

URL: <https://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/166/171>

Публікації, в яких додатково висвітлено результати дисертації

1. Бондар В. І. Булінг як соціальне явище у освітньому просторі. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 10–11 берез. 2023 р. / ред. Ю. Швалб. Київ, 2023. С. 21–23.

URL: https://psy.knu.ua/images/2023/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8.pdf

2. Бондар В. І. Системний підхід щодо профілактики булінгу в закладах освіти. *Розвиток та становлення особистості в умовах трансформаційних процесів* : зб. наук. пр. за матер. міжрегіон. науково-практ. онлайн-конф. студентів, аспірантів та молодих уч., м. Хмельницький, 16 берез. 2023 р. / ред. Л. О. Данильчук. Хмельницький, 2023. С. 44–46.

URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1Bg-tVyQ-jEwqROogKFrMwGR6LtP3S46b>.

3. Бондар В. І. Протидія булінгу в закладах освіти: актуальність сьогодення. *Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення : європейський та національний вимір* : Матеріали II Міжнар. науково-практ. конф., м. Луцьк, 1–3 черв. 2023 р. / ред. С. Ю. Чернета. Луцьк, 2023. С. 96–99.

URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8554/3бiрник%20тез%20конференції%2001.06.-03.06.2023%20р..pdf>.

4. Булінг серед студентів у закладі вищої освіти. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення* : Матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Одеса, 27 жовт. 2023 р. Одеса, 2023. С. 10–12.

URL: https://drive.google.com/drive/folders/1bhh-pcmtwsgmf6a_dvc293ieod5blri3

5. Бондар В. І. Розмежування поняття «конфлікт» та «булінг»: ознаки конфлікту та булінгу в закладі освіти. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у*

соціокультурному просторі громади : Матеріали V Всеукр. науково-практ. конф., м. Суми, 4 черв. 2024 р. Суми, 2024. С. 12–14. URL: https://sr-mskd.sspu.edu.ua/images/Konferentsiia_2024_Sumy/Zbirnyk_konferentsii_2024_Sumy.pdf.

6. Bondar V., Kharkivska T. Developing the conflictological competence among students of professional and technical school. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies*. 2024. Vol. 1. P. 620–628. ISSN 1691-5887

DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2024vol1.7901>

URL: <https://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/7901>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	35
1.1. Булінг у закладі вищої освіти як соціально-педагогічна проблема	35
1.2. Вітчизняні та зарубіжні підходи до профілактики булінгу в освітньому середовищі	61
1.3. Теоретичні основи та зміст соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти	76
Висновки до першого розділу	89
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	93
2.1. Обґрунтування організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти	93
2.2. Особливості формування ненасильницької поведінки студентів як складової реалізації організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти	132
Висновки до другого розділу	154
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИХ УМОВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	157
3.1. Діагностика стану реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти	157
3.2. Реалізація організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу в студентському середовищі	194
3.3. Оцінка ефективності організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти	203
Висновки до третього розділу	234
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	237
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	244
ДОДАТКИ	270

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЗВО – заклад вищої освіти

ГО – громадська організація

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОН – Міністерство освіти і науки України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЮНІСЕФ – Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність дослідження. На тлі сучасних соціально-політичних викликів і воєнного стану в Україні проблема створення безпечного освітнього середовища набуває особливої актуальності та потребує системного наукового осмислення. Особливо важливим є питання розбудови безпечного освітнього простору в контексті воєнного стану. Сучасні заклади освіти відіграють важливу роль у формуванні у здобувачів освіти моделей ненасильницької поведінки, зокрема ставлень і навичок, які потрібні для попередження та запобігання проявам насильства, налагодження конструктивного спілкування, розв'язання конфліктів мирним шляхом, досягнення порозуміння та взаємодії на шляху до встановлення миру та його подальшої розбудови [40].

Насильство в закладах освіти характеризується різноманіттям форм і природи проявів, оскільки може мати як одноразовий, так і систематичний характер. Будь-яка з таких дій здатна негативно впливати на психологічне та фізичне здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Заклади вищої освіти повинні забезпечувати безпечне середовище для студентів, яке вільне від насильства, дискримінації, порушень прав людини, приниження гідності та інших неприйнятних явищ [58].

Важливе право, яке має людина, – право на безпечне, ненасильницьке існування в середовищі, зокрема – в освітньому. Незважаючи на те, що таке право прописане в міжнародних документах, від різних форм насильства потерпають дорослі, молоді люди, а особливо – діти. Безпека дитини – стан її захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз, наявність способів задоволення потреб, захисту її прав [183].

Враховуючи вимоги сучасного суспільного та освітнього простору, які висувуються до представників професій на кшталт «людина-людина», зокрема в умовах війни, одним із важливих практичних завдань у системі підвищення кваліфікації є створення умов не лише для особистісного та професійного зростання фахівців упродовж усього життя, а й формування у них готовності та здатності змінюватися відповідно до нових вимог і потреб освітньої та

соціальної/суспільної систем; оперувати й управляти професійною та загальною інформацією. Також актуальними запитами фахівців є опанування методами запобігання та протидії проявам насильства та булінгу (цькування); формування соціально-емоційних компетентностей, ненасильницьких моделей спілкування та взаємодії учнів; розвиток здатності активно діяти, швидко ухвалювати ефективні рішення, зокрема в конфліктних життєвих або професійних ситуаціях; конструктивно змінювати ситуацію конфлікту та сприяти її розв'язанню з урахуванням інтересів обох сторін конфлікту; сприяти формуванню соціальної згуртованості, створенню безпечного освітнього середовища; бути носіями філософії відновної культури та миробудування [40].

У сучасних закладах освіти спостерігається зростання виявів насильства, зокрема булінгу (цькування), що пов'язано з дією різних соціальних і психологічних факторів, серед яких значну роль відіграють дискримінаційні практики та агресивна поведінка. Такі негативні явища можуть мати як епізодичний, так і систематичний характер та завдавати шкоди психологічному й фізичному здоров'ю здобувачів освіти. Між тим система вищої освіти повинна бути безпечною для студентів і вільною від усіх форм насильства, принижень гідності, дискримінації та порушень прав людини.

Захист прав студентів і викладачів у закладах вищої освіти – тема, що постійно обговорюється на різних рівнях управлінської діяльності. Адже освіта будується за принципом рівних можливостей та прав для всіх учасників освітнього процесу.

Статистичні дані засвідчують високий рівень поширеності булінгу серед дітей та підлітків в Україні. Актуальність проблеми проявів булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти підтверджують результати опитування, проведеного громадською організацією «Ла Страда-Україна» у 2020 р. в Луганській та Донецькій областях України. Згідно з отриманими даними, 8,9 % підлітків зазнають насильницьких дій з боку однолітків у шкільному середовищі, а 3,2 % опитаних вказали на випадки насильства з боку педагогічних працівників [58].

Наведені результати актуалізують проблему забезпечення безпечного освітнього середовища та зумовлюють необхідність розробки та впровадження ефективних соціально-педагогічних заходів профілактики булінгу як у закладах загальної середньої освіти, так і в діяльності закладів вищої освіти.

Результати анкетування студентської молоді, проведеного громадською організацією «Ла Страда-Україна» у 2022–2023 рр. за підтримки Програми ООН із відновлення та розбудови миру, засвідчують поширеність проявів насильства в освітньому середовищі закладів вищої та фахової передвищої освіти. Дослідження охопило 585 здобувачів освіти віком 17–25 років з різних регіонів України та показало, що значна частина респондентів має досвід безпосереднього переживання насильства або спостереження за подібними ситуаціями серед студентської молоді [162].

На особливу увагу заслуговують дані щодо локалізації насильницьких проявів: 14 % опитаних зазначили заклад освіти як місце вчинення насильства, що свідчить про наявність ризиків виникнення булінгу та інших форм міжособистісного насильства у студентському середовищі. Отримані результати актуалізують необхідність упровадження системної соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти з метою формування безпечного та підтримувального освітнього середовища.

У жовтні-листопаді 2023 р. на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди було проведено моніторингове опитування серед 311 здобувачів вищої освіти бакалаврського та магістерського рівнів з метою вивчення поінформованості щодо булінгу та поширеності проявів цькування у студентському середовищі. Результати показали, що 99,7 % респондентів розуміють зміст поняття «булінг», тоді як 0,3 % були не впевнені у своїх знаннях. На запитання про особистий досвід спостереження або участі в ситуаціях знущання 75,3 % відповіли «так», 15,6 % – «ні», а 9,2 % висловили невпевненість. Дані свідчать про високий рівень обізнаності студентів щодо булінгу та значну поширеність цього явища в закладі вищої освіти [123].

За підтримки Міністерства освіти і науки України у 2023–2024 рр. було проведено загальнонаціональне репрезентативне дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», яке охопило 5 576 учнів 5–9 класів з усіх регіонів України за винятком тимчасово окупованих територій. Результати дослідження засвідчили високий рівень поширеності булінгу в освітньому середовищі: понад половина опитаних школярів (51,3 %) повідомили про досвід зіткнення з різними формами цькування, а майже чверть (24,7 %) стали його мішенями після початку повномасштабного вторгнення. Водночас зафіксовано недостатню ефективність реагування з боку педагогічних працівників, що створює умови для закріплення агресивних моделей поведінки. У цьому контексті проблема булінгу не обмежується закладами загальної середньої освіти, а набуває пролонгованого характеру, проявляючись у подальших освітніх траєкторіях молоді, зокрема у закладах вищої освіти [25].

У межах нашого дисертаційного дослідження за підтримки цифрової платформи U-Report Ukraine (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)) у 2024 р. було проведено Національне опитування серед молоді віком 17-25 років на тему «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі». Участь в опитуванні взяли 2 037 осіб. Результати показали, що 98,4 % респондентів знають, що таке булінг, а 71,9 % вважають його актуальною проблемою серед студентів. Отримані дані підтверджують значущість досліджуваної проблеми та обґрунтовують необхідність системного підходу до формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти, включаючи профілактику насильства, підвищення обізнаності студентів та запровадження механізмів підтримки постраждалих [154].

За статистичними даними Національної гарячої лінії для дітей та молоді громадської організації «Ла Страда-Україна», за 2025 р. було надано понад 197 177 консультацій дітям та молодим людям і – 5 % із них стосувалися ситуацій булінгу (цькування) у закладі загальної середньої освіти [44].

Отже наведені статистичні дані засвідчують, що проблема булінгу (цькування) серед підлітків і молоді є соціально значущою та потребує

системного наукового осмислення й цілеспрямованої практичної уваги. Поєднання відносно високого рівня поінформованості молоді з істотною поширеністю випадків булінгу вказує на стійкий характер цього явища в освітньому середовищі та його негативний вплив на психологічне й соціальне благополуччя здобувачів освіти. У зв'язку з цим актуалізується необхідність розробки та впровадження ефективних соціально-педагогічних заходів профілактики, спрямованих на формування безпечного та підтримувального освітнього простору. Особливої значущості проблема запобігання булінгу набуває для закладів вищої освіти, де відбувається становлення ціннісних орієнтацій, моделей міжособистісної взаємодії та соціальної відповідальності молоді, що визначають її подальший суспільний розвиток.

Булінг і різні аспекти його профілактики розглядаються та регламентуються наступними нормативно-правовими документами: законами України «Про освіту» (05.09.2017 р.), «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.) [148], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (18.12.2018 р.) [139], «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» (06.06.2024 р., № 3792-IX) [138]; наказами Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» (22.05.2018 р., № 509) [143], «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» (28.12.2019 р., № 1646) [140], «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти» (26.02.2020 р., № 293) [142], «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26 лютого 2020 року № 293» (20.03.2020 р., № 420) [139]; листами Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» (18.05.2018 р., № 1/11-5480) [109], «Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII» (29.01.2019 р., № 1/11-881) [163],

«Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження протидії булінгу (цькуванню)» (14.08.2020 р., № 1/9-436) [150].

Нові законодавчі зміни 2024-2025 рр. посилили обов'язки закладів освіти щодо реагування на випадки булінгу, розширили сферу захисту дітей у школах та позашкільних закладах, а також встановили обов'язок керівників закладів освіти письмово повідомляти про випадки булінгу до поліції та служби у справах дітей впродовж доби після їхнього виявлення.

У більшості випадків наявні моделі та програми профілактики булінгу, що реалізуються в закладах загальної середньої освіти України, загалом відповідають вимогам чинних нормативно-правових актів. Водночас залишається недостатньо розробленою система профілактичних програм, орієнтованих на студентське середовище у закладах вищої освіти, що свідчить про необхідність розробки спеціалізованих заходів для забезпечення безпечного освітнього простору на рівні вищої освіти.

Актуальність проблеми профілактики булінгу в освітньому середовищі зумовлена його поширеністю, негативними наслідками для психосоціального розвитку особистості та потребою у формуванні безпечного, ненасильницького освітнього простору. Особливої значущості ця проблема набуває у студентському середовищі закладів вищої освіти, що актуалізує необхідність розробки спеціалізованих соціально-педагогічних профілактичних втручань, орієнтованих на особливості студентської молоді та інституційну специфіку ЗВО.

Наукове осмислення феномену булінгу бере початок у 60–70-х рр. XX століття в працях скандинавських учених, зокрема Д. Ольвеуса [231], А. Пікаса [232], Е. Роланда [236], П. Хайнеманна [224], які заклали теоретичні засади дослідження цього явища, визначили його ключові ознаки, типологію та механізми формування. Подальший розвиток проблематики відбувався у працях британських науковців Д. Лейн [228], Е. Мунте [236], В. Рао [235], Д. Таттум [225], а з початку 90-х рр. XX століття – у науковому дискурсі США, де увага зосереджувалася на системному аналізі булінгу в освітньому середовищі та його довгострокових наслідках.

Психологічні й соціально-педагогічні аспекти булінгу, зокрема рольові позиції жертви, агресора та спостерігачів, особливості взаємодії учасників освітнього процесу, а також наслідки булінгу для психоемоційного розвитку особистості, проаналізовано у працях Д. Лейна [228], Е. Мунте [236], К. Салміваллі [237], П. К. Сміта [241] та інших учених. У цих дослідженнях булінг розглядається як складне соціально-психологічне явище, що має тривалі негативні наслідки як для безпосередніх учасників, так і для освітнього середовища загалом.

В українському науковому просторі дослідження проблеми булінгу перебуває на етапі активного розвитку. Ця тема представлена працями Т. Алексеєнко [3], В. Андреєнкової [58], Ю. Бриндікова [21], Н. Гевчук [45], А. Король [80], Л. Лушпай [92], Т. Лях [17], Л. Макар [100], Н. Максимової [102], Ж. Петрович [180], О. Швед [242] та інших дослідників. У зазначених роботах розкрито соціально-педагогічні механізми профілактики булінгу, формування ненасильницької поведінки, розвиток культури безпечної взаємодії та створення безпечного освітнього середовища.

Організаційно-педагогічні та профілактичні механізми протидії булінгу в освітньому середовищі висвітлено у працях Т. Алексеєнко [3], В. Андреєнкової [58], В. Байдик [58], Л. Волинець [37], О. Карпенко [67], В. Лютого [93], Т. Лях [67], Н. Максимової [102], В. Мельничук [107], Н. Мельниченко [106], Л. Міхеєва [112], О. Швед [242] та інших учених, у яких акцент зроблено на міжсекторальній взаємодії, профілактичній діяльності, нормативно-правовому забезпеченні та інституційних механізмах реагування на випадки булінгу.

Психолого-педагогічні аспекти протидії булінгу досліджували О. Барліт [6], С. Болтівець [14], І. Омельченко [119], Л. Онуфрієва [120], В. Панок [124], Ю. Суденко [184], та інші науковці. Водночас правові аспекти запобігання та протидії булінгу стали предметом досліджень фахівців у галузі юриспруденції, зокрема І. Дрока [51], А. Король [80], А. Корнійченко [77], В. Кочин [82], К. Левченко [242], Р. Пилипів [36], В. Поліщук [130], Ю. Трофімук [190], С. Чернета [202] та ін.

Окремі напрями сучасних наукових досліджень зосереджені на різних аспектах проблеми булінгу в освітньому середовищі. Зокрема питання профілактики булінгу розкрито в працях В. Андрєєнкової [58], Т. Алексєєнко [3], Н. Дідик [20], Л. Лушпай [92] та тоді як психологічні наслідки булінгу для студентської молоді проаналізовано в дослідженнях П. Бойчук [13], О. Лич [89], Н. Максимової [102], Вагоме місце в науковому дискурсі посідають також роботи, присвячені розвитку ненасильницького спілкування як превентивної діяльності щодо протидії булінгу М. Лехолетова [156], К. Максьом [103], а також дослідження правових механізмів запобігання булінгу в освітньому середовищі М. Легенький [84], М. Легенька [242], К. Левченко [242], А. Суденко [176] та ін.). Питання соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти висвітлено в працях А. Дуля [179] та Т. Спіріної [180], тоді як дослідження Т. Лях [67] спрямовані на аналіз особливостей соціальної профілактики булінгу в підлітковому середовищі.

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує міждисциплінарний характер проблеми булінгу та різноманітність підходів до його профілактики, водночас виявляючи недостатню розробленість цілісних соціально-педагогічних моделей профілактики булінгу в студентському середовищі закладів вищої освіти, що зумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Аналіз наукових досліджень дає змогу зробити висновок, що проблема організації системи соціально-педагогічної профілактики булінгу та ненасильницької поведінки в закладах вищої освіти не була об'єктом та предметом окремого наукового дослідження.

Аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів та практики реалізації профілактики булінгу у закладах вищої освіти дав змогу виявити низку суперечностей, що ускладнюють розроблення та ефективне застосування соціально-педагогічних механізмів профілактики булінгу серед студентської молоді в Україні, зокрема:

- між задекларованою потребою у впровадженні інституційної політики нульової толерантності до насильства у закладах вищої освіти та недостатньою

системністю її реалізації, координації, моніторингу й удосконалення профілактичних практик;

– між зростаючими вимогами до професійної спроможності суб'єктів освітнього процесу здійснювати соціально-педагогічну профілактику булінгу серед студентів та недостатнім рівнем їхньої підготовленості, методичного супроводу й регулярного оцінювання такої спроможності;

– між потребою у цілісній і послідовній організації соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів, орієнтованій на їх активну взаємодію та набуття досвіду ненасильницької взаємодії, та переважанням фрагментарних, епізодичних заходів інформаційно-просвітницького характеру у практиці освітнього процесу закладу вищої освіти. замінити з телефону.

Вирішення окреслених суперечностей сприятиме посиленню системності та результативності соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти, створюючи підґрунтя для формування безпечного освітнього середовища та утвердження ненасильницьких практик взаємодії у студентському середовищі.

Таким чином, актуальність порушеної проблематики, її недостатня розробленість у сучасній теорії та практиці соціальної роботи, а також виявлені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (протокол № 10 від 30 листопада 2022 р.).

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна профілактика булінгу.

Предмет дослідження: організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти.

Мета дослідження: обґрунтувати організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти та експериментально перевірити їх ефективність.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз сутності булінгу у закладі вищої освіти як соціально-педагогічної проблеми.
2. Вивчити й узагальнити вітчизняні та зарубіжні підходи до профілактики булінгу в освітньому середовищі.
3. Проаналізувати зміст та дослідити стан соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.
4. Визначити особливості формування ненасильницької поведінки студентської молоді.
5. Обґрунтувати та впровадити організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти й експериментально перевірити їх ефективність.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження використано наступні **методи дослідження**:

теоретичні – аналіз, узагальнення, порівняння, синтез наукових джерел для визначення сутності, причин, видів і ознак булінгу в закладі вищої освіти; аналізу нормативно-правових документів, систематизації та класифікації науково-теоретичного матеріалу для характеристики вітчизняних та зарубіжних підходів до соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти; теоретичного обґрунтування організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, а також визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості ненасильницької поведінки студентів;

емпіричні – анкетування студентів з метою визначення поширеності булінгу, особливостей поведінкових практик і рівня сформованості ненасильницької поведінки; анкетування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків; контент-аналіз документів, що регламентують соціально-виховну та психологічну роботу у закладі вищої освіти; фокусованого групового інтерв'ю (фокус-групи) з експертами в сфері профілактики насильства та формування безпечного освітнього середовища - для експертної оцінки, верифікації та уточнення організаційно-методичних умов;

експериментальні – педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для перевірки ефективності організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти;

методи оцінювання та статистичної обробки результатів – повторне застосування авторського чек-листа для оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу; анкетування фахівців щодо встановлення рівня їхньої професійної спроможності до здійснення соціально-педагогічної профілактики булінгу, студентів для діагностики сформованості у них ненасильницької поведінки за визначеними критеріями, показниками й рівнями; кількісної обробки та інтерпретації емпіричних даних, визначення динаміки змін і статистичної значущості отриманих результатів.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації:

вперше визначено сутність понять «булінг у студентському середовищі», «соціально-педагогічна профілактика булінгу у закладі вищої освіти», «ненасильницька поведінка студентів»; розкрито структурно-рольову характеристику учасників булінгу в студентському середовищі; теоретично обґрунтовано організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти, що охоплюють інституційний (забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти), суб'єктний (розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку) і діяльнісний (організація послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами закладів вищої освіти через розробку та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу) рівні; виокремлено критерії (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий) та схарактеризовано показники й рівні (початковий, середній,

достатній) сформованості ненасильницької поведінки студентів як результату соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти;

уточнено: зміст поняття «ненасильницька поведінка»; методологію порівняльного аналізу підходів до профілактики булінгу, що базується на виокремленні взаємопов'язаних вимірів (нормативно-правового, інституційно-організаційного, освітньо-просвітницького та підтримувально-відновлювального) та забезпечує можливість системного зіставлення профілактичних практик і оцінювання їхньої результативності в закладах вищої освіти;

подальшого розвитку набули: форми та методи соціально-педагогічної профілактики булінгу у студентському середовищі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: положення *системного* підходу, що забезпечує цілісне бачення соціально-педагогічної профілактики булінгу у взаємозв'язку всіх складників освітнього процесу закладу вищої освіти; *середовищного* підходу, який акцентує увагу на значущості освітнього середовища ЗВО як простору формування безпечної, ненасильницької та підтримувальної взаємодії студентів; *компетентнісного* підходу, орієнтованого на розвиток у студентської молоді здатності до ненасильницької поведінки, конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій і відповідальної соціальної взаємодії; *міждисциплінарного* підходу, що забезпечує інтеграцію знань із педагогіки, психології, соціальної роботи, соціології та юриспруденції з метою комплексного аналізу проблеми профілактики булінгу в умовах закладу вищої освіти.

Теоретичну базу дослідження становлять наукові положення щодо: профілактики булінгу в освітньому середовищі (В. Андрєєнкова, Т. Алексеєнко, Т. Спіріна, О. Карпенко, Р. Кoen, К. Салміваллі, П. К. Сміт); розуміння чинників, проявів та наслідків булінгу серед студентської молоді (Ю. Бриндіков, Н. Бочавер, Т. Ларіна, Т. Лях, В. Лютий, К. Назарчук); соціально-педагогічних механізмів формування ненасильницької поведінки та безпечного освітнього середовища (Т. Войцях, В. Байдик, Л. Макар, О. Швед, М. Легенька); психолого-педагогічних аспектів протидії булінгу та розвитку соціально-емоційних компетентностей (О. Барліт, С. Болтівець, І. Омельченко, Л. Онуфрієва, В. Панок, Ю. Суденко);

правових засад запобігання та протидії булінгу (І. Дрок, А. Король, А. Корнійченко, В. Кочин, К. Левченко, Р. Пилипів, В. Поліщук, Ю. Трофімук, С. Чернета); розуміння міжособистісної взаємодії та групової динаміки як основи виникнення і профілактики булінгу (Л. Орбан-Лембрик, А. Мудрик, С. Савченко, Т. Шибутані).

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці, апробації та впровадженні комплексу науково-обґрунтованих інструментів і програм, спрямованих на забезпечення соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти.

У межах дослідження створено авторський діагностичний інструментарій для виявлення проявів булінгу в студентському середовищі (анкета «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі», анкета «Вивчення булінгу в університетському середовищі»), інструменти для оцінювання рівня знань і професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків (анкета «Поширеність булінгу в студентському середовищі», анкета «Самооцінювання професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти»), чек-лист для аналізу та оцінювання внутрішніх нормативно-правових документів закладів вищої освіти щодо їхньої відповідності принципам безпечного освітнього середовища, прав людини та недискримінації.

Практичну цінність становлять розроблені програмно-методичні продукти, зокрема: програма підвищення професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, спрямована на формування здатності розпізнавати булінг, відмежовувати його від конфлікту та здійснювати адекватне реагування відповідно до визначених алгоритмів; програма навчально-методичного семінару «Соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти: підходи до розроблення, упровадження та моніторингу програм» для кураторів академічних груп, вихователів гуртожитків та адміністрації закладів вищої освіти щодо впровадження соціально-педагогічних підходів до розроблення, реалізації та моніторингу програм профілактики булінгу із застосуванням інтерактивних

методик; а також комплексна програма соціально-педагогічної профілактики булінгу та формування ненасильницької поведінки студентської молоді.

Результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності фахівців психологічних служб, кураторів академічних груп, вихователів гуртожитків, адміністрації закладів вищої освіти та інших суб'єктів освітнього процесу, відповідальних за створення безпечного освітнього середовища, а також у діяльності соціальних педагогів і фахівців соціальної роботи під час організації профілактичної роботи з попередження булінгу. Вони доцільні для застосування при розробленні та вдосконаленні внутрішніх політик і програм закладів вищої освіти, спрямованих на запобігання булінгу та утвердження ненасильницької поведінки у студентському середовищі.

Матеріали дослідження можуть слугувати науково-методичною основою для розроблення змісту освітніх компонентів у межах підготовки здобувачів спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійних програм «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка», а також у системі підвищення кваліфікації фахівців, залучених до здійснення соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Сукупність розроблених інструментів і програм забезпечує перехід від фрагментарних профілактичних заходів до системної, науково обґрунтованої практики соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти.

Результати дослідження було впроваджено в роботу наступних закладів освіти та громадських організацій: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ (№24-Н від 30.03.2026); Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, (№017/03 від 01.04.2026); Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, (№8/26 від 02.03.2026); Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Чернігівська область, (№7 від 01.04.2026); громадська організація «Ла Страда-Україна», м. Київ (№3832 від 06.04.2026), громадська організація «Українська волонтерська служба», м. Львів, (№ 06052501 від 6.05.2025 р.).

Експериментальне дослідження проводилося впродовж 2023–2025 рр. До експериментальної роботи на констатувальному, формувальному та контрольному етапах було залучено 282 студенти, 238 кураторів академічних груп і 14 вихователів гуртожитків.

Особистий внесок здобувача у публікаціях, виконаних у співавторстві, полягає в наступному:

– у статті, підготовленій у співавторстві з Т. Лях та І. Нохріною, здобувачі належить обґрунтування положень щодо системного підходу до профілактики булінгу в закладі освіти, узагальнення наукових підходів до організації профілактичної діяльності, а також участь у формулюванні висновків щодо необхідності комплексної реалізації профілактичних заходів;

– у статті, підготовленій у співавторстві з Т. Харківською, здобувачкою здійснено порівняльний аналіз стратегій реагування на булінг і конфлікти у закладах освіти, визначено критерії оцінювання ефективності підходів і обґрунтовано доцільність їхнього застосування в практиці соціально-педагогічної діяльності;

– у публікації, підготовленій у співавторстві з Т. Харківською (англійською мовою), здобувачі належить розробка змісту дослідження щодо формування конфліктологічної компетентності здобувачів освіти, аналіз теоретичних засад і практичних аспектів її розвитку, а також підготовка основних висновків дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено в доповідях і повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня:

міжнародних – Міжнародна конференція «UA: Права людини за темних часів» за організації Офісу Президента України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та Міністерства закордонних справ, 09 грудня 2022 р.; VIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології», 10-11 березня 2023 р.;

II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи та соціального забезпечення: європейський та національний вимір» (01-03 червня 2023 р.), тема доповіді «Протидія булінгу в закладах освіти: актуальність сьогодення», 01 червня 2023 р., м. Луцьк; Міжнародна онлайн-конференція «Захист прав дітей в умовах військової агресії», тема доповіді «Захист прав дітей в умовах військової агресії. Національна гаряча лінія для дітей та молоді», 23 червня 2023 р.; II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи» (м. Житомир, 4 квітня 2024 р.); Міжнародна наукова конференція «Суспільство, інтеграція, освіта – SIE2024» (24-25 травня 2024 р., Латвія); Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання», тема доповіді «Дитинство без насильства: роль фахівців та громадськості на шляху до євроінтеграції», 24-25 квітня 2025 р., м. Одеса;

загальноукраїнських – Міжрегіональна науково-практична онлайн-конференція студентів, аспірантів, науковців «Розвиток та становлення особистості в умовах трансформаційних процесів», 16 березня 2023 р.; Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації», 21-22 квітня 2023 р.; II Всеукраїнський науково-методичний семінар-марафон з міжнародною участю «Дитинство: сучасні реалії, виклики, перспективи», 31 травня 2023 р., Хмельницький, тема доповіді «Протидія булінгу серед студентів у закладі вищої освіти»; Всеукраїнський захід з безпеки онлайн до Міжнародного дня захисту прав дітей, 01 червня 2023 р., тема доповіді «Корисні ресурси, які роблять безпечнішим онлайн-середовище для дітей»; Всеукраїнський навчально-практичний семінар «Діяльність та розвиток Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»: тенденції та виклики сьогодення», 19-21 вересня 2023 р., м. Трускавець, теми виступів: «Запобігання та протидія булінгу в закладах освіти. Виявлення та реагування. Неочевидні види насильства» та «Соціальна згуртованість»; Всеукраїнська науково-практична конференція «Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України

в умовах глобальних викликів сьогодення», 27 жовтня 2023 р.; Інтерактивний методологічний онлайн-семінар молодих дослідників «Компетентнісні засади освітнього процесу в умовах впровадження інновацій: вітчизняний та міжнародний досвід», 27-28 листопада 2023 р., тема виступу 28 листопада на панелі «Дослідницькі практики молодих науковців у контексті компетентнісної парадигми: «Удосконалення конфліктологічної компетентності викладачів закладів вищої освіти»; V Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади», 04 червня 2024 р., м. Суми, тема доповіді: «Конфлікт та булінг в закладі освіти. Розмежування понять»; IX Науково-практична конференція «Права людини: історія та сучасність», Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 05 грудня 2024 р., тема доповіді «Захист прав жінок та дівчат в умовах військового стану», м. Київ; участь у Конференції Освітнього кластеру Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), де представила напрацювання ГО «Ла Страда-Україна» (Ігрофікований онлайн-квест «Живи без ілюзій»; Навчально-практичний посібник «Школа вільна від насильства»), 10 жовтня 2024 р., м. Київ; участь у стратегічному Форумі від ГО «Навчай для України» «Від викликів до можливостей: партнерство громадських організацій заради освіти», де було висловлено важливість порушувати тему «Булінг в освітньому середовищі, з акцентом до ЗВО» на рівні законодавства, 04 грудня 2024 р., м. Київ; інтерактивні лекції на Конференції «Виклики війни: психологічна підтримка ЛГБТК+ спільнот» на теми «Особливості розгляду справ, пов'язаних з домашнім насильством» та «Булінг (цькування) серед підлітків ЛГБТК+ спільнот», 03 грудня 2024 р., м. Київ; участь в обласній конференції для педагогічних працівників Чернігівщини «Профілактика булінгу в освітньому середовищі: системний підхід та міжвідомча взаємодія», тема доповіді «Протидія булінгу в закладах освіти. Актуальність сьогодення», 20 березня 2025 р.

Також теоретичні й практичні результати дослідження було висвітлено під час низки всеукраїнських, обласних і регіональних науково-практичних,

методологічних семінарів, нарад, круглих столів, організованих громадською організацією «Ла Страда-Україна» спільно з Інститутом модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

Основні результати дисертаційної роботи обговорено й отримано позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, семінарах та щорічних звітних науково-практичних конференціях Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, 2022–2025 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 11 наукових і науково-методичних працях: 5 наукових статей (дві у співавторстві), опубліковані в наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 6 публікацій (одна в співавторстві), в яких додатково висвітлено наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій, переліку скорочень та умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (251 найменування, серед них: 44 – іноземною мовою) та 19 додатків (на 47 сторінках). Праця містить 38 таблиць і 25 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 316 сторінок, із них основного тексту – 226 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Булінг у закладі вищої освіти як соціально-педагогічна проблема

В умовах трансформаційних змін сучасного суспільства, зумовлених процесами глобалізації та інформатизації, суттєво змінюється характер міжособистісної взаємодії, що актуалізує проблему формування соціально відповідальної особистості, здатної до конструктивної комунікації. У цих умовах зростає значущість розвитку соціальних компетентностей, зокрема здатності до толерантної взаємодії та прийняття різноманітності соціального досвіду. Особлива роль у реалізації зазначених тенденцій належить молоді як активному суб'єкту соціокультурних змін, що визначає вектори розвитку суспільства в середньо- та довгостроковій перспективі [103].

У цьому контексті проблема «насильницьких підходів у спілкуванні» серед молоді набуває особливої наукової та соціально-педагогічної значущості. Формування безпечного освітнього середовища розглядається як одна з ключових умов реалізації демократичних цінностей і гуманістичних принципів освіти. Заклади освіти покликані забезпечувати не лише передачу знань, а й формування ефективних моделей соціальної взаємодії, заснованих на принципах ненасильства, взаємоповаги та співпраці. Проте поширеність проявів насильства, булінгу та високий рівень конфліктності в молодіжному середовищі свідчать про наявність системних проблем у функціонуванні освітнього простору та обмежену ефективність наявних профілактичних механізмів [58].

Булінг як соціально-педагогічний феномен набуває поширення в освітніх закладах України та виявляється в різноманітних формах міжособистісної агресії, що мають як індивідуальний, так і груповий характер. Водночас систематизовані статистичні дані щодо масштабів і специфіки проявів булінгу в освітньому середовищі залишаються недостатньо репрезентативними, що зумовлено

відносною новизною проблематики для вітчизняного наукового дискурсу та складністю її емпіричного вимірювання. Разом із тим, результати окремих наукових досліджень і аналітичних звітів дозволяють окреслити загальні тенденції поширення булінгу та виявити його характерні ознаки в освітньому середовищі.

Емпіричні дані міжнародних і національних досліджень засвідчують масштабність і стійкість проблеми булінгу в освітньому середовищі України, що дозволяє розглядати її як системне соціально-педагогічне явище. Зокрема результати дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Булінг у школах України» (2019) свідчать, що 73 % учнів віком 13-17 років зазнали щонайменше одного випадку булінгу впродовж місяця, який передував опитуванню [126].

Аналогічні тенденції підтверджуються результатами міжнародних досліджень, що використовуються в звітах Ради Європи щодо стану прав людини. Зокрема, за даними дослідження Health Behaviour in School-aged Children (HBSC), яке реалізується під егідою Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 35 % дітей віком 10-17 років зазначили, що були жертвами булінгу в школі або на її території [212]. Результати емпіричних досліджень свідчать про значну поширеність цього явища серед дітей та підлітків. Зокрема, за даними опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» (2018), серед респондентів віком 10-17 років 37,9 % зазначили, що ставали жертвами образ, принижень або знущань, тоді як близько 35 % опитаних повідомили про власну участь у подібних діях щодо інших [172].

Дані міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 також підтверджують актуальність проблеми. Зокрема 14,7 % українських 15-річних школярів повідомили, що зазнавали булінгу принаймні кілька разів на місяць, а 7 % віднесли себе до категорії тих, хто часто зазнає булінгу [189]. Динаміка офіційної статистики також свідчить про наявність проблеми: з 2019 р. в українських школах було зафіксовано 614 справ про булінг, при цьому їхня кількість до повномасштабної війни залишалася відносно стабільною, а в умовах воєнного стану зазнала певних змін [122].

Масштабність проблеми насильства щодо дітей підтверджується також даними Всесвітньої організації охорони здоров'я. За оцінками ВООЗ, приблизно 1 млрд дітей віком 2-17 років у світі щороку зазнають різних форм фізичного, сексуального або емоційного насильства чи нехтування. Дослідження також свідчать, що близько половини дітей віком 2-17 років зазнають певних форм насильства щороку, а значна частина таких випадків відбувається саме в середовищі однолітків, зокрема у формі цькування та агресивної поведінки [247].

За даними Національної гарячої лінії для дітей та молоді громадської організації «Ла Страда-Україна», у 2025 р. було надано 130 367 консультацій, з яких понад 4 % стосувалися випадків булінгу в закладах освіти [44].

Результати національного репрезентативного опитування, проведеного Rating Group/Rating Lab, показали, що близько двох третин українських підлітків віком 10-18 років стикалися з проявами булінгу впродовж останніх шести місяців, що свідчить про високий рівень поширеності агресивної поведінки серед молоді та її істотний вплив на психосоціальне благополуччя підростаючого покоління [246].

На особливу увагу заслуговують результати загальнонаціонального дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», проведеного за підтримки Міністерства освіти і науки України. Згідно з отриманими даними, 51,3 % опитаних учнів зазначили, що принаймні раз у житті стикалися з булінгом, при цьому майже чверть респондентів (24,7 %) зазнали його після початку повномасштабного вторгнення, що свідчить про загострення проблеми в умовах соціальної нестабільності та підвищеного рівня стресу [25].

Узагальнення результатів наведених досліджень дозволяє констатувати, що булінг в Україні є поширеним соціально-педагогічним явищем, яке охоплює різні вікові групи та виявляється в різних типах освітніх закладів. Отримані дані свідчать, що в ситуації булінгу може опинитися будь-яка особа незалежно від її соціального статусу чи соціально-демографічних характеристик. Водночас значна частина учасників освітнього процесу перебуває в ролі спостерігачів проявів

булінгу, що вказує на його латентний характер і складність виявлення, а також на необхідність системного соціально-педагогічного підходу до його профілактики.

Проблема булінгу належить до соціально-педагогічних явищ, які характеризуються стійкістю та не обмежуються часовими чи просторовими межами. Її універсальний характер зумовлений складною природою соціальної взаємодії, у межах якої формуються як конструктивні, так і деструктивні поведінкові моделі. Булінг виявляється у різних соціальних і освітніх контекстах, що свідчить про його поширеність на глобальному рівні та актуалізує потребу в системному науковому аналізі.

Емпіричні дані підтверджують, що досвід участі в ситуаціях булінгу – в ролі жертви, агресора чи спостерігача – є характерним для значної частини дітей, підлітків і молоді. Така поширеність явища свідчить не лише про його соціальну значущість, а й про складність механізмів його виникнення та відтворення в освітньому середовищі. У цьому контексті актуалізується потреба в розробці ефективних соціально-педагогічних механізмів профілактики булінгу, що ґрунтуються на науково обґрунтованих підходах і враховують багатовимірність цього феномену.

Булінг як соціально негативне явище є предметом стійкої уваги науковців різних галузей знань. Упродовж тривалого часу він розглядався переважно в межах педагогічних і психологічних досліджень, у яких акцент робився на аналізі причин, механізмів виникнення та наслідків булінгу для розвитку особистості й функціонування освітнього середовища. Водночас інституціоналізація проблеми булінгу та її нормативно-правове врегулювання зумовили розширення дослідницького поля, актуалізувавши необхідність міждисциплінарного підходу до його осмислення.

У такому контексті проблема булінгу в закладах освіти постає як комплексний об'єкт наукового аналізу, що потребує системного вивчення з урахуванням педагогічних, психологічних, соціальних і правових аспектів. Це дозволяє розглядати соціально-педагогічну профілактику булінгу не лише як сукупність окремих заходів, а як цілісний процес, спрямований на формування

безпечного освітнього середовища та розвиток культури ненасильницької взаємодії.

Етимологічний аналіз поняття «булінг» дозволяє простежити його смислове наповнення та еволюцію в науковому дискурсі. Термін походить від англійського дієслова *to bull*, що означає «переслідувати», «знущатися», «чинити тиск». У сучасній українській науковій і правовій термінології булінг розглядається як процес систематичного впливу, що включає переслідування, залякування, приниження та інші форми агресивної взаємодії. Синонімічним до поняття «булінг» у вітчизняному мовному просторі є термін «цькування», який відображає сутнісні характеристики цього явища. Так, у «Словнику української мови» поняття «цькувати» трактується як переслідування особи шляхом нападок, наклепів або інших форм психологічного чи соціального тиску [200].

Водночас булінг як соціальне явище не є продуктом сучасності. Історичні джерела засвідчують, що проблема агресивних форм взаємодії в освітньому середовищі привертала увагу науковців ще на початку ХХ століття. Зокрема 1910 р. у Відні за ініціативи З. Фрейда, А. Адлера та В. Штекеля відбувся науковий конгрес, присвячений проблематиці деструктивних проявів у середовищі учнівської молоді. В межах дискусії було сформульовано принципово важливу ідею про відповідальність освітніх інституцій не лише за навчальні результати, а й за створення умов, що унеможливають поширення насильницьких практик. Згідно з позицією З. Фрейда, проблема полягала не стільки в існуванні агресії як такої, скільки в недостатній реакції школи на її прояви [195]. Це дозволяє розглядати заклади освіти як важливі суб'єкти профілактики булінгу та інших деструктивних явищ у молодіжному середовищі.

У наукових і статистичних джерелах, опублікованих до 2022 р., деструктивні форми соціальної поведінки дітей і молоді розглядаються як багатофакторне соціально-психологічне явище, в структурі якого булінг посідає вагоме місце серед чинників ризику. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я та аналітичних матеріалів ЮНІСЕФ, систематичне зазнавання психологічного, соціального та кібербулінгу суттєво впливає на психоемоційний

стан підлітків і молоді, особливо за умов відсутності належної підтримки з боку дорослих та інституційного реагування [217; 26].

Перші наукові публікації, присвячені проблемі шкільного цькування, датуються початком XX століття. Зокрема праця К. Дьюкса стала однією з перших спроб системного осмислення цього явища. Подальший розвиток теорії булінгу пов'язаний із дослідженнями скандинавських і британських учених, серед яких особливе місце посідають роботи Д. Олвеуса [231], А. Пікаса [232], Е. Роланда [236], П. Гайнеманна [224], Д. Лейна [228], Д. Таттума [225] та інших.

Традиційно засновником сучасного наукового напрямку дослідження булінгу вважають Д. Олвеуса, який у 1993 р. опублікував працю «Bullying at School: What We Know and What We Can Do» [230]. Учений визначає булінг як ситуацію, в якій учень систематично зазнає негативних дій з боку одного або кількох інших учнів. У межах цього підходу булінг відрізняється від випадкових конфліктів або одноразових агресивних дій наявністю повторюваності та асиметрії сил між учасниками взаємодії [231]. У концепції Д. Олвеуса виокремлено три ключові характеристики булінгу: агресивність дій, їхня систематичність і дисбаланс влади між суб'єктами взаємодії [231].

Подальші дослідження зарубіжних учених підтвердили значущість зазначених характеристик. Так, Д. Лейн та Е. Міллер розглядають булінг як тривалий процес навмисного фізичного та/або психологічного впливу з боку однієї особи або групи осіб на іншу [229]. У межах цього підходу булінг трактується як систематична форма агресивної поведінки, що ґрунтується на нерівності соціальних позицій учасників взаємодії.

Вітчизняні дослідники також здійснили суттєвий внесок у розроблення понятійного апарату проблематики булінгу. Зокрема А. Король визначає булінг як повторювані навмисні дії, спрямовані на заподіяння шкоди та формування стану страху у жертви [80]. А. Барліт трактує булінг як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення до іншої особи або групи осіб [6]. Ю. Гаруст розглядає булінг як дії, спрямовані на встановлення соціальної нерівності та систематичне приниження іншої особи шляхом психологічного або фізичного впливу [41].

Важливим етапом у розвитку наукового осмислення проблеми булінгу стало її законодавче закріплення в Україні у 2018 р. Це сприяло формуванню правових механізмів протидії булінгу в освітньому середовищі та активізації наукових досліджень у цій сфері. Водночас аналіз сучасних наукових праць засвідчує, що значна їхня частина зосереджується переважно на відтворенні нормативного визначення булінгу без поглибленого теоретичного аналізу або авторських концептуальних підходів до його осмислення. У зв'язку з цим доцільним є звернення до нормативно-правового регулювання булінгу, зокрема до його дефінітивної складової, що дозволяє окреслити межі поняття та визначити його місце в системі соціально-педагогічних категорій.

На нормативно-правовому рівні поняття «булінг» уперше було закріплено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII. Відповідно до положень зазначеного Закону, булінг (цькування) визначається як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, що проявляються у формах психологічного, фізичного, економічного або сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, та спрямовані на малолітню чи неповнолітню особу або вчиняються такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [139].

Аналіз законодавчого визначення дозволяє виявити його принципову відмінність від традиційних наукових підходів до окреслення суб'єктного складу булінгу. У педагогічних і психологічних дослідженнях булінг здебільшого трактується як форма агресивної поведінки, що реалізується переважно у взаємодії між учнями або студентами в межах освітнього середовища. Натомість у законодавчому дискурсі коло суб'єктів булінгу суттєво розширюється, оскільки до нього віднесено всіх учасників освітнього процесу.

Для уточнення змісту категорії «учасники освітнього процесу» доцільно звернутися до Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII, відповідно до якого до цієї групи належать здобувачі освіти, педагогічні, науково-

педагогічні та наукові працівники, батьки здобувачів освіти, фізичні особи, які провадять освітню діяльність, а також інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу в порядку, визначеному закладом освіти [147].

З огляду на зазначене, в межах дедуктивного аналізу можна стверджувати, що адміністративну відповідальність за вчинення булінгу можуть нести не лише здобувачі освіти, а й педагогічні та науково-педагогічні працівники, а також інші суб'єкти, залучені до освітнього процесу. Такий підхід законодавця є концептуально значущим, оскільки він дозволяє розглядати булінг не як суто міжособистісний конфлікт між дітьми або молоддю, а як комплексне соціально-правове явище, що охоплює систему взаємодій у межах освітнього середовища.

Узагальнення нормативно-правових положень і наукових підходів дає підстави для висновку, що булінг є соціально негативним явищем, яке виявляється у систематичному, навмисному та образливому впливі одного учасника освітнього процесу або групи таких осіб – булера (кривдника) – на іншого учасника або групу осіб – потерпілу сторону (жертву). Характерними ознаками булінгу є його негативна спрямованість, цілеспрямованість агресивних дій, здійснення фізичного, психологічного, морального або економічного тиску, а також наявність асиметрії сил між суб'єктами взаємодії, що зумовлює тривалий та травматичний вплив цього явища на особистість та освітнє середовище загалом [139].

У межах дисертаційного дослідження було проведено національне опитування «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі» серед молоді України, спрямоване, зокрема на виявлення ознак булінгу в студентському середовищі. Отримані емпіричні результати засвідчили наявність сукупності характеристик, що корелюють із науково обґрунтованими критеріями ідентифікації булінгу, сформульованими в сучасних педагогічних, психологічних і соціологічних дослідженнях [154].

Передусім було встановлено систематичний характер негативних дій, їхню повторюваність щодо однієї й тієї самої особи та умисну спрямованість на заподіяння психологічної і/або фізичної шкоди, приниження, залякування або формування

стійкого почуття страху й тривоги. Ці результати підтверджують тезу про те, що булінг у студентському середовищі має не випадковий, а структурований характер і функціонує як відносно стабільна модель міжособистісної взаємодії.

Крім того, результати опитування засвідчили наявність дисбалансу сил між учасниками взаємодії, що виявляється у соціальній, статусній або груповій перевазі кривдника та обмежує можливості постраждалих осіб до самозахисту. Такий дисбаланс виступає ключовою умовою трансформації поодиноких проявів агресії у стійку форму насильницької поведінки та визначає специфіку булінгу як соціально-педагогічного феномена.

Таким чином, поєднання систематичності, умисної образливої спрямованості дій та стійкого дисбалансу сил зумовлює формування специфічної соціальної структури булінгу, в межах якої чітко окреслюються ролі його учасників. За таких умов булінг реалізується не як ізольована взаємодія між двома особами, а як процес, що включає кривдника, потерпілого (жертву) та спостерігачів, кожен із яких виконує визначену роль і впливає на динаміку та стійкість булінгової поведінки.

Аналіз ролей учасників булінгу дозволяє не лише глибше зрозуміти механізми його відтворення, а й окреслити потенційні напрями соціально-педагогічної профілактики в студентському середовищі, оскільки саме рольова структура визначає можливості втручання та трансформації булінгових практик.

У структурі булінгової взаємодії традиційно виокремлюють кривдника, жертву та спостерігачів. У суспільній свідомості щодо цих ролей часто домінують стереотипні уявлення, відповідно до яких кривдник асоціюється з особою, що має фізичну перевагу, високий соціальний статус або виражену агресивну спрямованість поведінки. Водночас у межах даного дослідження кривдник розглядається не лише як індивід із «надлишковою силою», а як суб'єкт, який використовує наявні ресурси влади (соціальні, психологічні, групові чи інституційні) для систематичного приниження іншої особи в умовах стійкого дисбалансу сил.

Аналізуючи кривдника як одного з учасників булінгової взаємодії, науковці виокремлюють кілька типів його поведінки. Зокрема описується тип кривдника, який в повсякденному житті демонструє соціально прийнятні форми поведінки, відповідальність і успішність, проте в окремих ситуаціях виявляє агресивні та принизливі дії щодо інших; тип кривдника з вираженими лідерськими якостями та соціальною привабливістю, який використовує власний статус для домінування над іншими; а також так званий «статусний» тип, для якого булінг виступає способом самоствердження, демонстрації влади та здобуття підтримки аудиторії спостерігачів [215; 223].

Емпіричні дослідження підтверджують, що студенти, які здійснюють булінгові дії, часто прагнуть підвищити власний соціальний статус і отримати визнання в групі. Їхня поведінка посилюється за умов пасивності оточення та відсутності ефективного реагування з боку освітньої інституції. В такому випадку булінг виконує функцію соціального інструменту перерозподілу статусів у групі, підвищуючи позиції кривдника та маргіналізуючи жертву [250].

Жертви булінгу розглядаються як особи, що зазнають систематичного негативного впливу та опиняються в ситуації соціальної, психологічної або статусної вразливості. У наукових дослідженнях традиційно виокремлюють два основні типи жертв: покірні та агресивні. Покірні жертви характеризуються підвищеною тривожністю, невпевненістю, схильністю до самоізоляції та уникання конфліктів. Їхня поведінка в ситуації булінгу здебільшого спрямована на уникнення взаємодії з кривдником, що, однак, не знижує інтенсивності насильницьких дій.

Агресивні жертви, навпаки, демонструють поєднання тривожності та агресивних реакцій, емоційну нестабільність і схильність до провокативної поведінки. Вони часто не здатні адекватно інтерпретувати наміри інших, що ускладнює їхню соціальну адаптацію та сприяє закріпленню булінгової взаємодії. Дослідження свідчать, що для агресивних жертв характерні знижена самооцінка та недостатній рівень соціальної підтримки [210].

Таким чином, рольова структура булінгу в студентському середовищі має складний і багатовимірний характер. Кривдник, жертва та спостерігачі виступають не лише учасниками конкретної ситуації насильства, а й носіями певних соціальних ролей і статусів, що відображають особливості групової динаміки та інституційного контексту закладу освіти. Усвідомлення цих ролей створює підґрунтя для розроблення ефективних соціально-педагогічних стратегій профілактики булінгу, орієнтованих не лише на окремих індивідів, а й на трансформацію освітнього середовища загалом.

Аналіз сучасних досліджень засвідчує, що учні й студенти будь-якого віку можуть мати підвищений ризик стати жертвами булінгу з огляду на низку індивідуальних і соціальних чинників. До таких чинників належать нерішучість або замкненість, відмінність від більшості за етнічною, культурною чи релігійною приналежністю, сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю або соціально-економічним статусом, наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб, проблеми з психічним здоров'ям, академічна успішність та інші характеристики, що можуть зумовлювати соціальну маргіналізацію особи в групі [250].

У цьому контексті жертва булінгу постає не лише як пасивний об'єкт агресивних дій, а як суб'єкт, який перебуває в умовах структурної нерівності, що формується в межах групових взаємин і підтримується соціальними механізмами включення та виключення. Саме ця нерівність зумовлює підвищену вразливість окремих осіб і сприяє закріпленню булінгової поведінки.

Досвід посилення почуття самотності та соціальної ізоляції жертви тісно пов'язаний з позицією оточення в ситуації булінгу. Пасивність або невтручання свідків трансформує індивідуальний акт агресії у колективно підтримувану практику, що надає поведінці кривдника додаткової легітимності. У цьому сенсі роль спостерігачів набуває особливого значення, оскільки саме їхня поведінка може як сприяти подальшому відтворенню насильства, так і виступати ресурсом для його припинення.

Емпіричні дослідження підтверджують, що для осіб, які зазнали булінгу, найбільш травматичним виявляється не лише самий факт агресії з боку

кривдника, а й байдужість або мовчазна згода оточення. У спогадах дорослих, які пережили цькування в шкільному віці, ключовим чинником психологічної травматизації виступає відсутність підтримки з боку інших учасників освітнього середовища, що посилює відчуття беззахисності та соціальної ізоляції [238].

У наукових джерелах спостерігачів булінгу поділяють на кілька типів. Серед них виокремлюють активних спостерігачів-захисників, які відкрито протидіють булінгу та підтримують жертву; пасивних спостерігачів-захисників, які усвідомлюють неприйнятність цькування, проте не наважуються на активні дії; а також байдужих спостерігачів, які не залучаються до ситуації булінгу та не посідають чітко визначену позицію [188].

Таким чином, спостерігачі виступають не пасивним тлом булінгової ситуації, а її повноцінними учасниками і їхня поведінка істотно впливає на динаміку та наслідки цькування. Активна або пасивна позиція свідків може як посилювати відчуття ізольованості жертви, так і сприяти зниженню рівня насильства та припиненню булінгу. Формування готовності спостерігачів до захисних дій – через підтримку, втручання або публічне вираження неприйняття агресії – розглядається як один із ключових ресурсів соціально-педагогічної профілактики булінгу та створення безпечного освітнього середовища.

Врахування ролі спостерігачів у структурі булінгової взаємодії дозволяє розглядати булінг не як окремий акт агресії, а як структурований соціальний процес із визначеними ролями, ознаками та механізмами відтворення. За таких умов аналітичний опис ознак булінгу набуває методологічного значення, оскільки створює теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого аналізу його детермінант і чіткого розмежування з суміжними явищами міжособистісної взаємодії.

Традиційна триадна модель (кривдник – жертва – спостерігачі) є методологічно значущою, проте її пояснювальний потенціал в умовах закладів вищої освіти потребує уточнення. Студентське середовище характеризується складною системою статусів, формальних і неформальних ролей, високим рівнем автономії суб'єктів взаємодії, а також активним використанням цифрових каналів

комунікації, що зумовлює необхідність розширення типологічних підходів до аналізу булінгу.

З огляду на це, в межах дисертаційного дослідження запропоновано *авторський підхід до типологізації ролей учасників булінгу в закладах вищої освіти*, який ґрунтується на поєднанні соціально-педагогічного, соціально-психологічного та соціологічного аналізу, а також на результатах емпіричного дослідження.

Пропонований підхід диференціює ролі учасників булінгу не лише за функціональною ознакою (кривдник – жертва – спостерігачі), а й за характером використання соціальних ресурсів, статусних позицій і способів взаємодії в студентському середовищі.

1. Типологія кривдників у студентському середовищі. Кривдник у закладі вищої освіти розглядається як суб'єкт, який здійснює систематичний негативний вплив на інших учасників освітнього процесу, використовуючи різні форми соціальної влади – статусну, групову, символічну або цифрову. У межах дослідження виокремлено такі типи кривдників:

- статусно-домінантний кривдник – особа, яка використовує формальний або неформальний статус у студентській групі для легітимації агресивної поведінки;
- інструментально-раціональний кривдник – суб'єкт, для якого булінг виступає засобом досягнення прагматичних цілей (контроль над групою, підвищення символічного капіталу, утвердження авторитету);
- колективно-репрезентований кривдник – особа або група осіб, які реалізують булінг у формі колективної практики, підтримуваної груповими нормами та механізмами конформізму;
- латентно-комунікативний кривдник – суб'єкт, який здійснює булінг переважно в опосередкованих формах (соціальне виключення, символічне приниження, цифрові практики).

2. Типологія жертв булінгу в закладах вищої освіти. Жертва булінгу в студентському середовищі розглядається як суб'єкт, вразливість якого

формується на перетині індивідуальних, соціальних і освітніх чинників. Авторський підхід виокремлює наступні типи жертв:

- соціально маргіналізована жертва – особа, яка перебуває на периферії групових взаємодій через соціальні, культурні або економічні відмінності;
- академічно поляризована жертва – студент, який вирізняється крайніми показниками академічної успішності (надмірно високими або низькими);
- психологічно вразлива жертва – суб'єкт із підвищеним рівнем тривожності, низькою самооцінкою або труднощами соціальної адаптації;
- реактивно-амбівалентна жертва – особа, яка поєднує риси жертви та агресора, що зумовлює циклічність булінгової взаємодії.

3. *Типологія спостерігачів у студентському середовищі.* Спостерігачі розглядаються як активні учасники соціальної динаміки булінгу, котрі формують контекст його легітимації або делегітимації. В межах дослідження виокремлено такі типи спостерігачів:

- проактивний захисник – суб'єкт, який здійснює активне втручання та підтримку жертви;
- нормативно-лояльний спостерігач – особа, яка морально не схвалює булінг, але утримується від активних дій через страх соціальних санкцій;
- конформно-індиферентний спостерігач – особа, що уникає активної позиції та не втручається в ситуацію;
- символічний союзник кривдника – особа, котра опосередковано підтримує булінг через мовчазну згоду, іронію або цифрові практики.

Запропонована авторська типологія дозволяє розкрити булінг у закладах вищої освіти як багатовимірний соціально-педагогічний феномен, що відтворюється через систему статусів і ролей учасників освітнього процесу. Вона розширює традиційні уявлення про структуру взаємодії щодо булінгу та створює теоретико-методологічне підґрунтя для розроблення диференційованих стратегій соціально-педагогічної профілактики булінгу в студентському середовищі.

Отже, авторський підхід до типологізації ролей учасників булінгу в закладах вищої освіти не лише доповнює наявні наукові концепції, а й забезпечує глибше розуміння механізмів виникнення та відтворення практик булінгу, що є необхідною передумовою подальшого аналізу причин і чинників булінгу в освітньому середовищі.

Узагальнення теоретичних положень і результатів емпіричного дослідження дало змогу здійснити структурно-рольову характеристику булінгу в закладах вищої освіти (табл. 1.1). Запропонований підхід ґрунтується на аналізі рольових позицій учасників булінгу, їхніх соціальних статусів, ресурсів впливу та особливостей міжособистісної взаємодії в студентському середовищі. Така характеристика дозволяє системно осмислити внутрішню організацію булінгу як соціально-педагогічного феномену та визначити ключові напрями його профілактики.

Таблиця 1.1

Структурно-рольова характеристика булінгу в закладах вищої освіти

Рольова група	Тип рольової позиції	Соціально-психологічна характеристика	Домінантні ресурси впливу	Функціональна роль у структурі булінгу	Соціально-педагогічні наслідки
Кривдник	Статусно-домінантний	Використання формального або неформального статусу для утвердження домінування	Статусний, символічний, груповий	Ініціювання та легітимація агресивних дій	Формування ієрархії домінування, нормалізація насильства
	Інструментально-раціональний	Використання булінгу як засобу досягнення прагматичних цілей	Соціальний, психологічний	Раціоналізація агресії як інструменту впливу	Підміна соціальної взаємодії механізмами примусу
	Колективно-репрезентований	Реалізація булінгу як групової практики	Груповий, нормативний	Підтримка групових норм агресії	Інституціоналізація насильницьких практик
	Латентно-комунікативний	Опосередковані форми агресії (соціальне виключення, цифрові практики)	Комунікативний, цифровий	Приховане відтворення булінгу	Поширення латентних форм насильства
Потерпіла особа (жертва)	Соціально маргіналізована	Периферійна позиція в групі через соціальні, культурні або економічні відмінності	-	Об'єкт систематичного негативного впливу	Соціальна ізоляція, виключення
	Академічно поляризована	Відмінність за рівнем академічної	-	Фокусування групової агресії	Стигматизація, формування

Рольова група	Тип рольової позиції	Соціально-психологічна характеристика	Домінантні ресурси впливу	Функціональна роль у структурі булінгу	Соціально-педагогічні наслідки
		успішності			негативних стереотипів
	Психологічно вразлива	Підвищена тривожність, низька самооцінка, труднощі адаптації	-	Підсилення асиметрії сил	Тривала психологічна травматизація
	Реактивно-амбівалентна	Поєднання ролей жертви й агресора	-	Циклічне відтворення агресії	Ускладнення припинення булінгу
Спостерігачі	Проактивний захисник	Активна підтримка потерпілої особи	Моральний, соціальний.	Деконструкція булінгу	Зниження рівня насильства
	Нормативно-лояльний	Несхвалення булінгу без активних дій	Нормативний.	Підтримка статус-кво	Збереження агресивних практик
	Конформно-індиферентний	Байдужість і нейтральність	Груповий.	Легітимація булінгу через мовчання	Поширення насильства
	Символічний союзник кривдника	Опосередкована підтримка агресії	Символічний, цифровий	Посилення групового тиску	Підвищення стійкості булінгових практик

Джерело: складено автором самостійно

Запропонована структурно-рольова характеристика дозволяє розглядати булінг у закладах вищої освіти не лише як сукупність індивідуальних актів агресії, а як структурований соціально-педагогічний процес, у межах якого рольові позиції учасників є взаємопов'язаними та динамічними. Такий підхід створює підґрунтя для глибшого аналізу причин і чинників виникнення булінгу, а також для розроблення диференційованих стратегій соціально-педагогічної профілактики в студентському середовищі.

У межах дисертаційного дослідження особлива увага приділяється розмежуванню понять «конфлікт» і «булінг», що є принципово важливим для коректної ідентифікації насильницьких практик в освітньому середовищі; відповідне порівняльне розмежування подано в Додатку А.

Конфлікт розуміється як зіткнення протилежних інтересів і поглядів, серйозні розбіжності або гостра суперечка [164]. О. Лепейко та О. Миронова трактують конфлікт як протиріччя між людьми у зв'язку з вирішенням питань соціально-виробничого та особистого життя, а також як боротьбу за цінності, владу чи ресурси, у межах якої можливими є нейтралізація, завдання шкоди або усунення опонента [85; 86].

Зазначені підходи дозволяють розглядати конфлікт як явище ситуативного характеру, яке за наявності відповідних комунікативних та інституційних механізмів може бути врегульоване. Натомість булінг характеризується систематичністю, умисною спрямованістю дій та стійким дисбалансом сил між учасниками взаємодії, що унеможливлює рівноправне протистояння сторін. Саме таке концептуальне розмежування створює підстави для переходу від опису ознак булінгу до аналізу причин і чинників його виникнення та відтворення в закладах освіти з урахуванням індивідуальних, сімейних, соціальних і середовищних детермінант.

З огляду на це, логічним наступним етапом аналізу є розгляд причин булінгу як сукупності взаємопов'язаних чинників, що діють на різних рівнях соціалізації особистості. У межах дисертаційного дослідження причини виникнення булінгу (цькування) в міжособистісних взаєминах доцільно систематизувати у чотири взаємопов'язані групи: особистісні, сімейні, соціальні та чинники оточення (середовища).

Особистісні чинники. Особи, схильні до агресивної поведінки, зазвичай характеризуються певними індивідуально-психологічними особливостями, серед яких гіперактивність, імпульсивність, низький рівень самоконтролю, труднощі емоційної регуляції, підвищена схильність до агресії, а також проблеми соціальної адаптації. Зазначені характеристики можуть зумовлювати як схильність до насильницьких форм поведінки, так і підвищену віктимність особистості, що узгоджується з результатами досліджень причин булінгу в освітньому середовищі.

Сімейні чинники. Ймовірність виявів булінгу в закладі вищої освіти зростає за наявності несприятливих соціально-психологічних умов сімейної соціалізації студентської молоді. До таких умов належать досвід насильницьких або конфліктних взаємин у сім'ї, дефіцит емоційної підтримки, порушені або формальні взаємини з батьками та близькими, низький рівень сімейної згуртованості. Зазначені чинники негативно впливають на формування моделей міжособистісної взаємодії студентів і можуть зумовлювати як агресивні, так і віктимні стратегії поведінки в освітньому середовищі.

Чинники середовища. Несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, навчальний стрес, зумовлений перевантаженням, напружені або конфліктні взаємини з однолітками й викладачами, дефіцит педагогічної уваги та підтримки з боку викладацького складу створюють умови для виникнення міжособистісних протиріч, які можуть ескалувати в стійкі форми насильницької поведінки та набувати ознак булінгу (цькування).

Соціальні чинники охоплюють вплив усталених стереотипів, культурних норм, соціальної та економічної нерівності, а також інформаційного простору (медіа, мережі Інтернет, комп'ютерних ігор, кінематографу тощо). Зокрема гендерні стереотипи, що ґрунтуються на уявленнях про домінування однієї статі над іншою, можуть відтворюватися як у взаєминах між студентами, так і у взаємодії між студентами та викладачами, набуваючи форм дискримінаційної або принижувальної поведінки. До соціальних чинників ризику також належать стигматизація за ознакою сексуальної орієнтації, соціально-економічна нерівність студентів, а також поширення та нормалізація насильницьких моделей поведінки в медіапросторі, що сприяє зниженню чутливості до виявів агресії та насильства в реальних міжособистісних взаєминах [187].

Поряд із впливом макросоціальних умов важливе значення у виникненні булінгу мають індивідуально-психологічні мотиви та міжособистісні чинники. Саме на цих аспектах акцентує увагу В. Медяник, аналізуючи мотиваційні підстави здійснення булінгу. На думку дослідника, мотивація булінгової поведінки формується під впливом заздрості, почуття помсти, неприязні до іншої особи, прагнення домінування й контролю, боротьби за лідерство або необхідності підпорядкування груповим нормам і неформальному лідерові. Важливу роль відіграють також зіткнення субкультур, ціннісних орієнтацій і світоглядних позицій, що за відсутності сформованих навичок толерантної взаємодії можуть трансформуватися в агресивні форми поведінки [105].

У наукових напрацюваннях А. Мельниченко серед причин виникнення булінгу особлива увага приділяється індивідуальній відмінності особи від домінуючих у групі норм. Дослідниця зазначає, що підґрунтям для булінгової

поведінки часто стає зовнішність, особливості поведінки, світоглядні відмінності, інтереси та уподобання, а також мовна ознака як потенційний маркер для стигматизації [106]. У сукупності ці чинники засвідчують, що булінг часто ґрунтується на нетерпимості до інакшості та прагненні групи підтримувати уявну однорідність шляхом виключення або приниження окремих її членів.

Як зазначається в низці досліджень, булінг може виникати як компенсація за невдачі в навчанні, суспільному житті, а також як реакція на тиск і жорстоке поводження з боку батьків чи інших дорослих або на дефіцит уваги з їхнього боку [28]. У цьому розумінні булінг може виступати як крайня форма протесту або спосіб самоствердження.

Узагальнені за результатами національного опитування молоді України причини виникнення булінгу пов'язані з прагненням домінування, нетерпимістю до інакшості, впливом групових норм і недостатністю реагування з боку соціального середовища. У студентському середовищі ці чинники посилюються внаслідок зростання автономії та послаблення зовнішнього контролю, що створює умови для латентних і трансформованих форм булінгової поведінки [154].

Водночас аналіз причин булінгу дозволяє стверджувати, що вони не лише зумовлюють самий факт виникнення насильницьких практик у студентському середовищі, а й визначають специфіку рольових позицій його учасників. Особистісні, сімейні, соціальні та середовищні чинники формують різні моделі поведінки студентів, які виявляються у стійких рольових конфігураціях – кривдника, жертви та спостерігачів.

Зокрема прагнення домінування, потреба у визнанні або компенсація особистісної невпевненості корелюють із формуванням різних типів кривдників; досвід соціальної маргіналізації, психологічної вразливості чи академічної поляризації зумовлює специфічні типи жертв; тоді як вплив групових норм, страх соціальних санкцій або конформізм визначають поведінкові стратегії спостерігачів.

Таким чином, причини булінгу виступають не лише детермінантами його виникнення, а й структуроутворювальними чинниками рольової організації міжособистісних відносин у студентському середовищі. Саме це положення стало

підґрунтям для розробки авторської типології ролей учасників булінгу в закладах вищої освіти, яка представлена в межах даного дослідження.

Отже, причини булінгу в закладах вищої освіти мають комплексний характер і формуються на перетині особистісних, сімейних, середовищних і соціальних чинників, що зумовлює необхідність їхнього розгляду в межах інтегративного соціально-педагогічного підходу та створює концептуальну основу для подальшого аналізу рольової структури цього явища.

З огляду на багаторівневу природу детермінації булінгу доцільним є системне узагальнення причин цього явища з урахуванням їхнього рівня впливу, домінантних рольових позицій учасників і типових форм прояву в студентському середовищі. Такий підхід дозволяє не лише структурувати наявні наукові уявлення про чинники булінгу, а й виявити взаємозв'язок між причинами його виникнення та соціально-рольовою організацією цього процесу в закладах вищої освіти.

Узагальнення зазначених положень подано в таблиці 1.2, яка відображає взаємозв'язок між групами причин булінгу, рівнями їхньої детермінації, рольовими позиціями учасників та типовими формами вияву цього явища в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

Таблиця 1.2

Структурно-рівневий і рольовий аналіз причин булінгу в закладах вищої освіти

Група причин	Зміст причин	Рівень детермінації	Домінантні ролі учасників	Типові прояви булінгу
Особистісні	Агресивність, імпульсивність, емоційна нестійкість, низький рівень самоконтролю, фрустрація потреб, прагнення домінування, труднощі соціальної адаптації (Андреєнкова, Байдик, Войцях, Калашник; Медяник)	Індивідуально-психологічний	Кривдник, жертва	Психологічний тиск, приниження, маніпуляції, вербальна агресія
Сімейні	Досвід насильства або конфліктів у сім'ї, дефіцит емоційної	Мікросоціальний (сімейний)	Кривдник, жертва	Відтворення агресивних моделей

Група причин	Зміст причин	Рівень детермінації	Домінантні ролі учасників	Типові прояви булінгу
	підтримки, дисфункційні стилі виховання, порушені взаємини з батьками (Медяник; Naurok)			поведінки, віктимізація
Групові	Конформізм, груповий тиск, конкуренція, статусна боротьба, пасивність спостерігачів (Opatsky; U-Report)	Міжособистісний / груповий	Спостерігачі, кривдник	Колективне цькування, легітимація агресії, соціальне виключення
Середовищні (інституційні)	Негативний соціально-психологічний клімат у ЗВО, академічний стрес, конфлікти з викладачами й однолітками, дефіцит педагогічної підтримки (Сидорук; Лантух; Тілікіна)	Інституційний (освітній)	Усі ролі	Латентні форми булінгу, ігнорування, кібербулінг
Соціально-культурні	Стереотипи, соціальна й економічна нерівність, стигматизація інакшості, вплив медіа та цифрового середовища (Тілікіна; Мельниченко)	Макросоціальний	Кривдник, жертва, спостерігачі	Дискримінація, символічне приниження, стигматизація

Джерело: складено автором самостійно

Подана структурно-рівнева характеристика причин булінгу в закладах вищої освіти засвідчує, що це явище має багатофакторну природу і формується внаслідок взаємодії чинників різного рівня – від індивідуально-психологічних до соціально-культурних та інституційних. Виявлений взаємозв'язок між групами причин, рівнями їхньої детермінації, рольовими позиціями учасників і типовими формами вияву булінгу дозволяє розглядати його не як поодинокі акти агресії, а як системний соціально-педагогічний процес, що відтворюється в межах студентського середовища. Такий підхід створює теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого аналізу видів булінгу та обґрунтування соціально-педагогічних стратегій його профілактики в закладах вищої освіти.

Логічним продовженням аналізу причин виникнення булінгу є розгляд видів його вияву, оскільки саме через конкретні дії, форми та способи міжособистісної взаємодії булінг набуває емпірично фіксованого характеру. Виявлені в дослідженні особистісні, соціальні та середовищні чинники зумовлюють різноманіття поведінкових стратегій, за допомогою яких реалізується насильницький вплив на постраждалу особу. Тому класифікація видів булінгу дозволяє не лише систематизувати його прояви, а й забезпечити чітку ідентифікацію цього явища в освітньому середовищі, що має принципове значення для своєчасного реагування та розроблення ефективних профілактичних заходів.

У науковому та нормативно-правовому дискурсі булінг розглядається як багатформне соціально-педагогічне явище, яке може реалізовуватися через фізичний, психологічний, економічний, сексуальний булінг, а також із використанням засобів електронної комунікації. Така класифікація відображає різноманітність форм насильницької поведінки та підкреслює складну природу булінгу як соціального феномену.

Фізичний булінг охоплює дії, спрямовані на безпосередній тілесний вплив, зокрема штовхання, підніжки, удари, бійки та інші форми заподіяння фізичної шкоди.

Психологічний булінг виявляється у приниженні гідності особи через вербальні та невербальні засоби впливу: образи, погрози, соціальну ізоляцію, ігнорування, поширення чуток, маніпуляції та шантаж, що призводять до стійких негативних психоемоційних наслідків.

Економічний булінг пов'язаний із посяганням на майно та матеріальні ресурси постраждалої особи і включає крадіжки, псування або знищення особистих речей, вимагання та інші форми матеріального тиску.

Сексуальний булінг охоплює дії сексуалізованого характеру, які принижують честь і гідність особи, зокрема непристойні жести, висловлювання, жарти, погрози, поширення чуток сексуального змісту або несанкціоновану фіксацію зображень.

Окремий вид становить кібербулінг, який здійснюється за допомогою цифрових технологій і виявляється у приниженні, переслідуванні або залякуванні

через мережу Інтернет, соціальні мережі, мобільні застосунки та інші електронні засоби комунікації [205].

Сукупність зазначених видів підкреслює комплексний характер булінгу та обґрунтовує необхідність міждисциплінарного підходу до його попередження й подолання в освітньому середовищі.

У національному законодавстві України феномен булінгу отримав нормативно-правове закріплення, що стало важливим етапом у формуванні системи протидії насильству в освітньому середовищі. Відповідно до положень Закону України «Про освіту», булінг (цькування) розглядається як соціально небезпечне явище, що проявляється у діях або бездіяльності учасників освітнього процесу, які мають насильницький характер, здійснюються систематично та спрямовані на заподіяння шкоди психічному або фізичному здоров'ю особи [147]. Законодавець акцентує, що визначальними ознаками булінгу є повторюваність, умисність і наявність негативних наслідків або реальної загрози їхнього настання для постраждалої особи.

У законодавчому аспекті булінг класифікується за формами насильства, через які він реалізується, зокрема як психологічний, фізичний, економічний і сексуальний, а також булінг із використанням засобів електронних комунікацій. Така класифікація відображає комплексний характер цього явища та дає змогу охопити широкий спектр насильницьких дій – від вербального приниження, ізоляції та залякування до застосування фізичної сили, посягання на майно чи вчинення дій сексуалізованого характеру. Окреме виділення кібербулінгу свідчить про врахування законодавцем сучасних цифрових реалій та ризиків, пов'язаних із поширенням насильства в онлайн-просторі [139].

Важливим елементом правового регулювання є встановлення адміністративної відповідальності за вчинення булінгу, закріпленої у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Нормами КУпАП передбачено відповідальність як за самий факт вчинення булінгу, так і за його повторні або групові форми, а також за бездіяльність або приховування випадків булінгу з боку керівників та уповноважених осіб закладів освіти. Особливістю правового

підходу є те, що у випадку вчинення булінгу малолітніми чи неповнолітніми особами адміністративна відповідальність покладається на їхніх батьків або законних представників, що підкреслює виховну й превентивну спрямованість правових норм [71].

Отже, наукове та законодавче розмежування видів булінгу дозволяє уточнити змістовні межі цього явища та уникнути його ототожнення з іншими виявами насильницької поведінки. Запропонована класифікація хоча й має узагальнений характер, не є вичерпною та співіснує з іншими науковими підходами, що відображає багатовимірність і складність досліджуваного феномену. Водночас вона створює методологічне підґрунтя для подальшого аналізу булінгу як специфічного явища освітнього середовища.

Суттєвим є те, що кожен із виокремлених у законодавстві видів булінгу за своїм змістом може виходити за межі власне освітнього простору. Так, відповідно до легітимного трактування, булінг пов'язується з міжособистісними взаємодіями між учасниками освітнього процесу, тоді як окремі його форми, зокрема кібербулінг, можуть реалізовуватися в цифровому середовищі поза межами закладу освіти. За таких умов насильницькі дії набувають подвійного статусу: з одного боку, виступають видом булінгу в освітньому контексті, з іншого – розглядаються як вияви насильства в ширшому соціальному просторі.

У межах дисертаційного дослідження булінг у закладах вищої освіти розглядається не лише як сукупність окремих форм насильницької поведінки, а як цілісний соціально-педагогічний процес, що реалізується через систему взаємопов'язаних проявів. З урахуванням результатів теоретичного аналізу та емпіричних даних, види проявів булінгу доцільно узагальнити за кількома аналітичними вимірами:

- за способом здійснення: прямі (фізичні та вербальні) і опосередковані (соціальна ізоляція, маніпуляції, цифрові форми);
- за характером впливу: фізичні, психологічні, економічні, сексуалізовані;
- за просторовим виміром: офлайн- та онлайн-форми;
- за рівнем соціальної організації: індивідуальні та групові;

–за ступенем латентності: відкриті та приховані форми.

Запропоноване узагальнення дозволяє розглядати *булінг у студентському середовищі* як соціально-педагогічне явище, що виникає в межах групової взаємодії в освітньому середовищі закладу вищої освіти та ґрунтується на порушенні системи соціальних відносин, характеризується трансформацією ролей, статусів, норм і цінностей, а також передбачає пряму або опосередковану залученість учасників освітнього процесу.

Авторський підхід, запропонований у межах цього дослідження, полягає в поєднанні нормативно-правової класифікації видів булінгу з соціально-педагогічним аналізом його рольової структури та середовищних детермінант. Такий підхід дозволяє не лише систематизувати прояви булінгу в закладах вищої освіти, а й виявити механізми його відтворення в студентському середовищі, що є важливим для обґрунтування соціально-педагогічних стратегій профілактики цього явища.

Отже, аналіз причин, ознак і видів булінгу в закладах вищої освіти створює цілісне теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого дослідження організаційно-методичних умов профілактики булінгу в студентському середовищі, що дозволяє логічний перехід до наступного підрозділу дисертаційної роботи.

Підсумовуючи викладене, доцільно зазначити, що булінг за своєю природою є складним соціально-психологічним і соціально-педагогічним явищем, яке не зводиться до окремих актів агресії. У межах цього дослідження булінг розглядається як специфічна соціальна ситуація, що виникає в групі та ґрунтується на порушенні системи соціальних відносин, характеризується особливою груповою динамікою з перерозподілом ролей, статусів, норм і цінностей та передбачає пряму або опосередковану залученість усіх членів колективу.

З огляду на соціально-педагогічну природу досліджуваного явища причини булінгу доцільно аналізувати у взаємозв'язку різних рівнів соціалізації особистості – мікро-, мезо- та макрорівнів, змістовне наповнення яких

конкретизується через систему особистісних, сімейних, середовищних і соціальних чинників. Саме їхня взаємодія формує умови виникнення та відтворення булінгових практик в освітньому середовищі.

На мікрорівні булінг зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями особистості та специфікою її найближчого соціального оточення; на мезорівні – характеристиками освітнього середовища, групової динаміки та інституційних практик взаємодії; на макрорівні – впливом соціокультурних норм, суспільних стереотипів, інформаційного простору та соціально-економічних умов.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження, булінг у закладах вищої освіти доцільно визначати як систематичну форму насильницької або дискримінаційної поведінки в межах освітнього середовища, що реалізується у фізичних, психологічних, економічних, сексуалізованих або цифрових формах, здійснюється одним або групою учасників освітнього процесу щодо іншого учасника (або групи) в умовах стійкого дисбалансу сил, статусів чи соціальних ресурсів та спрямована на приниження, соціальну ізоляцію, підпорядкування або заподіяння психічної чи фізичної шкоди.

Відмінність булінгу від суміжних форм міжособистісної взаємодії полягає у його систематичності, умисній спрямованості та наявності стійкого дисбалансу сил між учасниками взаємодії, що зумовлює специфіку його соціально-педагогічного аналізу та визначає необхідність комплексних механізмів профілактики й протидії в освітньому середовищі.

Таким чином, осмислення сутності булінгу, його ознак, причин, рольової структури та форм вияву створює теоретико-методологічне підґрунтя для аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів до організації та здійснення профілактики булінгу в закладах вищої освіти, що є предметом розгляду наступного підрозділу.

1.2. Вітчизняні та зарубіжні підходи до профілактики булінгу в освітньому середовищі

Аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства, а також зарубіжних і національних програм, наукових досліджень і практик протидії булінгу свідчить про системний характер цього явища в освітньому середовищі та необхідність його комплексного осмислення.

Зазначене зумовлює потребу в окремому розгляді підходів до організації та реалізації профілактичних і просвітницьких заходів щодо булінгу в закладах освіти за кордоном і в Україні, що й є предметом аналізу цього підрозділу.

З методологічного погляду порівняльний аналіз підходів до профілактики булінгу доцільно здійснювати за кількома взаємопов'язаними вимірами: 1) нормативно-правовим (наявність визначень, процедур, відповідальності та гарантій захисту); 2) інституційно-організаційним (політики закладу, уповноважені ролі, алгоритми реагування, моніторинг); 3) освітньо-просвітницьким (превентивні програми, навчання персоналу, робота з батьками/студентством, розвиток компетентностей ненасильницької комунікації); 4) підтримувально-відновним (психологічна допомога, медіація, відновні практики, супровід постраждалих і робота з кривдниками). Така рамка дає змогу не лише описати окремі практики різних країн, а й співвіднести їх за логікою системних рішень і результатів.

Поряд із загально суспільними викликами, з якими стикається сучасне суспільство, булінг (цькування) продовжує залишатися поширеним явищем в освітньому середовищі. Практика свідчить, що булінг у закладах освіти є не локальною, а глобальною проблемою, притаманною різним країнам і культурним контекстам. Досвід дітей та молоді в різних регіонах світу засвідчує, що знущання, образи та соціальне відчуження нерідко спричиняються через будь-яку ознаку «інакшості», яка вирізняє особу з-поміж оточення, що створює підґрунтя для формування практик для розгляду булінгу.

Булінг як соціальне явище є характерним не лише для освітнього простору України, а й широко поширеним у інших країнах світу. Зокрема, в країнах Північної

Америки, Азії та Європи, це засвідчується результатами численних міжнародних досліджень і програм, які спрямовані на профілактику та превенцію. Саме тому порівняльний аналіз зарубіжних і вітчизняних підходів до організації та здійснення профілактики й протидії булінгу в закладах освіти набуває особливої наукової та практичної значущості й дозволяє окреслити ефективні механізми формування безпечного освітнього середовища.

Сучасні наукові дослідження засвідчують зростання тенденцій насильства та виявів булінгу в закладах освіти, що зумовлюється сукупністю соціальних, психологічних і середовищних чинників. Зокрема у вітчизняних наукових працях наголошується, що одними з ключових факторів поширення булінгу в закладах середньої освіти є дискримінаційні установки серед дітей і підлітків, а також підвищений рівень агресивності у міжособистісних взаємодіях [2]. У цьому контексті перед фахівцями соціальної сфери постає завдання посилення спроможності громади щодо профілактики булінгу, розробки та впровадження ефективних профілактичних програм, а також налагодження міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення скоординованого й результативного реагування на випадки насильства в освітньому середовищі [116].

Подібні тенденції фіксуються і в зарубіжних дослідженнях, зокрема у Сполучених Штатах Америки, де булінг розглядається як широко поширене соціальне явище, що має комплексний негативний вплив на всіх учасників освітнього процесу. Науковці підкреслюють, що знущання позначаються не лише на особах, які зазнають булінгу, але й на тих, хто вдається до агресивної поведінки, а також на свідках таких ситуацій, формуючи атмосферу небезпеки, тривожності та соціальної напруги. Саме усвідомлення системних наслідків булінгу в різних національних контекстах зумовлює необхідність аналізу та порівняння вітчизняних і зарубіжних підходів до організації профілактичної роботи та протидії булінгу в закладах освіти [213].

Згідно з глобальним звітом ЮНІСЕФ, загальна поширеність булінгу серед учнів у Європі становить близько 25 %, що є нижчим за глобальну медіану в 32 %. У Європі психологічні знущання є найпоширенішою формою цькування: приблизно 25,7 % учнів повідомляли про приниження словесними образами, 15,3% – про соціальну

ізоляцію, 19,5 % – про поширення брехні чи чуток. Сексуальне цькування відзначалося приблизно в 11 % випадків, а фізичне – приблизно в 10,4 % випадків серед учнів, які стикалися з булінгом. Такі дані узгоджуються з міжнародними дослідженнями, де психологічний булінг домінує саме в європейському контексті на відміну від інших регіонів світу [209].

Вітчизняні емпіричні дослідження засвідчують високий рівень поширеності булінгу серед дітей та підлітків в освітньому середовищі України. Так, за даними Центру інформації про права людини, понад 60 % дітей віком від 11 до 17 років щорічно стикаються з проявами булінгу в закладах загальної середньої освіти. При цьому значна частина постраждалих дітей перебувала в ситуації мовчазного переживання насильства: майже чверть опитаних зазначили, що самі зазнавали цькування, тоді як майже половина з них не повідомляла про ці випадки жодній дорослій особі чи інституції. Такі дані свідчать про латентний характер булінгу в освітньому середовищі та недостатню ефективність наявних механізмів виявлення й реагування на випадки насильства в українських школах [198].

Аналогічні підходи до осмислення причин виникнення булінгу представлені й у міжнародних концептуальних підходах до аналізу цього явища. У міжнародному науковому дискурсі булінг розглядається як багатофакторне соціальне явище, детерміноване поєднанням індивідуально-психологічних, міжособистісних та соціокультурних чинників, які реалізуються в конкретному освітньому та суспільному контексті.

Зокрема в Новій Зеландії серед найпоширеніших мотивів булінгової поведінки виокремлюють прагнення домінування та відчуття влади в групі, бажання привернути увагу або здобути популярність серед однолітків, спроби приховати власну тривожність чи страх шляхом залякування інших, а також відтворення моделей насильницької поведінки, засвоєних у сімейному середовищі. Окремо зазначається, що булінг може використовуватися дітьми як хибний спосіб встановлення соціальних зв'язків або примусового залучення до дружби [250].

Дослідження Австралійського інституту сімейних досліджень показало, що ця поведінка виникає через фактори оточуючого середовища вдома. Якщо дитина має

відповідну схильність, вона, скоріш за все, викаже риси булінгу (цькування) через наступні підстави: батьківське нехтування або негативне сприйняття (діти, які зазнають нехтування або негативного ставлення до них з боку одного або обох батьків (або основних опікунів), можуть бути схильні до залякування інших); розколоті або дисфункційні сімейні одиниці (порушене сімейне середовище може сприяти схильності дитини до булінгу); авторитарні стилі виховання (батьки з надмірним контролем або авторитарними підходами, які включають жорстоке поводження, можуть ненавмисно сприяти розвитку агресії у своїх дітей); домашнє насильство; погана академічна успішність (труднощі в навчанні можуть бути джерелом розчарування для дітей, змушуючи деяких із них вихлюпувати свої почуття через залякування [214].

Пряме покарання кривдників не завжди є найефективнішим методом протидії булінгу (цькування) в закладі середньої освіти. Для шкіл одним із найефективніших способів запобігати булінгу є запровадження профілактичних заходів, навчання батьків і викладачів, а також створення позитивного навчального середовища для всіх дітей.

Досвід відповідної роботи в США акцентує на тому, щоб за допомогою професійних і медичних організацій підвищити обізнаність батьків і вчителів про цькування в школах і вдома та показати шкідливі наслідки цькування для здоров'я учнів і позитивного розвитку суспільства. Навчання дітей, підлітків та персоналу, впровадження політики протидії булінгу, активне повідомлення про інциденти та надання підтримки є надзвичайно важливими [244].

Досвід Великої Британії вказує на те, що булінг (цькування) не варто замовчувати. Регулярна перевірка «офістедом» може включати перегляд статистики знущань у кожній британській школі. Також у кожній школі повинен бути офіцер із охорони, який відповідає за нагляд щодо дотримання належної процедури. Це звільнить вчителів, яким доводиться мати справу з батьками, чії діти зазнали булінгу. Батьки знатимуть, як конструктивно та професійно розповісти про свої проблеми, і, що важливо, матимуть певну впевненість, знаючи, що їх слухають [251].

Тобто, ключовими в профілактиці булінгу в школах Великої Британії є: профілактичні заходи з батьками, створення шкільної політики з протидії булінгу та визначення так званої «уповноваженої особи», на яку покладаються обов'язки реагування на випадки булінгу.

Іспанія також активно вирішує проблему булінгу. У країні запроваджено програми, що включають рольові ігри, семінари та групові обговорення, що дозволяють учням досліджувати різні аспекти булінгу. Ці заходи надають учням можливості висловити свої думки та почуття, а також навчитися підтримувати одне одного в складних ситуаціях. Згідно із законодавством Іспанії, булінг класифікується як злочин, який карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до двох років. Більше того, булінг є однією з найпоширеніших форм агресивної поведінки [240].

Першою програмою, розробленою в Іспанії, був проєкт SAVE, який поєднував дослідницьку ініціативу з комплексом превентивних заходів, спрямованих на зменшення випадків віктимізації та насильства в початкових і середніх школах. Такі дії були спрямовані насамперед на розвиток почуття безпеки, комунікативних навичок у школярів і усвідомлення спільних цінностей серед підлітків.

Крім того, реалізація проєкту включала заходи для педагогічного колективу, зокрема навчання з питань протидії булінгу в школі, а також розвиток співпраці вчителів у цій сфері. На особистісному рівні проводилася робота, спрямована на формування навичок критичного мислення, розвиток емпатії та здатності до рефлексії. Найефективнішим вектором проєкту SAVE визначено демократизацію процесу управління співіснуванням школярів у колективі та емоційно-ціннісне виховання. Демократизація здійснювалася шляхом упровадження чітких правил, орієнтованих на встановлення позитивних міжособистісних стосунків [216].

Однією з перших країн, у яких проблема булінгу була актуалізована на національному та законодавчому рівнях, стала Швеція. Поряд з ухваленням нормативно-правових актів, спрямованих на захист осіб, які зазнають цькування, у цій країні сформовано системний підхід до профілактики булінгу, закріплений в законодавстві та реалізований за участю державних інституцій і некомерційних організацій, зокрема громадських ініціатив на кшталт організації «Friends». Такий

підхід передбачає не лише реагування на окремі випадки насильства, а й послідовну превентивну діяльність у закладах освіти. Ефективною практикою протидії булінгу в Швеції вважається так званий «метод Фарста», який ґрунтується на створенні в школах спеціальних антибулінгових команд, до складу яких входять учні та педагогічні працівники. Основним завданням цих команд є запобігання проявам цькування та захист учнів з першого по дев'ятий клас. До участі в таких командах добирають школярів із вираженими лідерськими якостями, за якими закріплюють учнів молодших класів. Лідери систематично підтримують контакт із підшефними, цікавляться їхнім самопочуттям і ситуацією в колективі, а також демонструють готовність надати допомогу у разі виникнення проблем, пов'язаних із булінгом. Така модель сприяє формуванню культури взаємної підтримки та відповідальності в шкільному середовищі [221].

Ю. Букіна у своїх працях звертає увагу на успішний міжнародний досвід подолання булінгу, зокрема на прикладі Фінляндії, де 2006 р. в університеті м. Турку було розроблено антибулінгову програму KiVa (скорочення від фінського терміна, що означає «проти булінгу»), орієнтовану на учнів віком від 7 до 15 років. Зазначена програма була схвалена на державному рівні та запроваджена як обов'язковий і науково обґрунтований інструмент протидії булінгу в закладах освіти. На сьогодні її використовує переважна більшість державних шкіл Фінляндії, що свідчить про високий рівень інституційної підтримки та ефективності цієї моделі.

Метою впровадження програми KiVa є зменшення поширеності булінгу, запобігання формуванню стійких взаємостосунків на кшталт «кривдник – жертва», а також мінімізація негативних психосоціальних наслідків цькування. Програма має системний і комплексний характер, оскільки передбачає постійну, а не епізодичну діяльність, інтегровану в повсякденне життя школи. Її реалізація здійснюється на загальношкільному рівні та охоплює всі складові освітнього процесу, включно з педагогічним персоналом, учнями та їхніми батьками, що забезпечує цілісний підхід до формування безпечного та підтримувального освітнього середовища [249].

Узагальнення наведеного міжнародного досвіду засвідчує спільний принцип: ефективність профілактики булінгу забезпечується не поодинокими заходами, а

цілісною моделлю, у якій поєднані політика закладу, підготовка персоналу, регулярні превентивні практики для здобувачів освіти, робота з батьками та наявність зрозумілих процедур реагування. Відмінності між країнами проявляються насамперед у ступені інституційної формалізації (обов'язковість програм, роль зовнішнього контролю, спеціальні команди), а також у домінуванні ціннісної рамки (права людини і недискримінація) або процедурної рамки (алгоритми реагування, облік інцидентів, відповідальність).

Голова представництва Ради Європи в Албанії Клаус Нойкірх у своїх виступах акцентує на необхідності формування нової шкільної культури, заснованої на пріоритеті прав людини та демократичних цінностей як ключової передумови подолання булінгу в освітньому середовищі. Загальна мета відповідного проєкту полягає у розробці та впровадженні ефективних механізмів протидії булінгу й екстремізму в системі освіти Албанії відповідно до європейських стандартів. Кінцевим результатом проєкту визначено посилення спроможності відповідних інституцій щодо створення та підтримки безпечного освітнього середовища.

Досягнення зазначеної мети передбачається через реалізацію комплексу взаємопов'язаних заходів. Зокрема планується проведення цільових тренінгів для фахівців у сфері освіти, спрямованих на підвищення їхніх знань і професійних компетентностей у запобіганні виявам булінгу та екстремізму в шкільному середовищі. Важливою складовою проєкту є інтеграція моральних цінностей залученості, небайдужості та взаємної поваги у зміст навчальних предметів як елементу формування шкільної культури. Окремий акцент зроблено на активному залученні учнів до створення та підтримки безпечного простору в школі, зокрема через їхню участь у творчому та конструктивному розв'язанні конфліктних ситуацій.

У сучасному освітньому просторі України спостерігається стійка потреба у впровадженні системного підходу до формування ненасильницького освітнього середовища, спрямованого на профілактику булінгу та інших виявів насильства.

Аналіз вітчизняного досвіду розробки та впровадження програм і концептуальних підходів у сфері запобігання насильству та булінгу дозволяє виокремити Концепцію безпечної та дружньої до дитини школи, яка була ініційована

Міністерством освіти і науки України у співпраці з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Пілотування зазначеної Концепції здійснювалося міжсекторальною робочою групою з залученням представників різних сфер.

У Концепції безпечна та дружня до дитини школа розглядається як освітній простір, де діти та дорослі почуваються психологічно й фізично захищеними, мають можливість для самовираження та активної участі в шкільному житті. Вона постає не лише як сукупність ціннісних орієнтирів, а як цілісна система ідей, інструментів і ресурсів, що враховує ключові чинники організації шкільного середовища, містить чітко визначені індикатори та забезпечує можливості для системного планування, моніторингу й оцінювання заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки, комфорту, якості навчання та розвитку самоврядування закладу освіти [10].

Подальшим кроком у розвитку системних підходів до протидії булінгу стало впровадження у 2019-2020 навчальному році моделі «Школа вільна від насильства» в межах проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який реалізовувала громадська організація «Ла Страда-Україна» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). Зазначена модель орієнтована на формування комплексної системи запобігання насильству, що охоплює створення комфортних і безпечних умов навчання та перебування в закладі освіти, формування освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства й дискримінації, зменшення кількості випадків агресії з боку однолітків, а також активне залучення дітей до розробки політик і заходів протидії насильству. Важливим компонентом моделі є підвищення обізнаності учасників освітнього процесу щодо проблеми насильства та зниження толерантності до насильницьких моделей поведінки через залучення дітей, батьків і педагогічних працівників до спільного створення захисного середовища [58].

Зазначені підходи узгоджуються з нормативно-правовими вимогами, визначеними наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 від 28 грудня 2019 р. «Про деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», відповідно до якого діяльність із запобігання та протидії булінгу має здійснюватися як безперервний і системний

процес. Основними завданнями закладів загальної середньої освіти визначено створення безпечного освітнього середовища, що забезпечує психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу, виявлення причин і передумов поширення булінгу, підвищення рівня поінформованості щодо цього явища, формування нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки та заохочення всіх учасників освітнього процесу до активної участі у профілактиці булінгу [140].

З огляду на зазначені особливості в багатьох країнах світу протидія булінгу серед студентства розглядається як складова політик забезпечення безпечного, інклюзивного та недискримінаційного освітнього простору. Саме тому актуалізується необхідність аналізу міжнародного досвіду організації та реалізації заходів із запобігання булінгу в закладах вищої освіти, які враховують автономність студентських спільнот, багаторівневу структуру університетського життя та розширений спектр формальних і неформальних взаємодій.

Феномен булінгу традиційно досліджується переважно в межах початкової та середньої школи, проте сучасні наукові дані свідчать, що його вплив не обмежується шкільним періодом. Накопичений досвід насильницької взаємодії, невирішені міжособистісні конфлікти можуть трансформуватися та відтворюватися в студентському середовищі, набуваючи нових, часто менш очевидних, форм у закладах вищої освіти.

Специфіка закладів вищої освіти полягає в поєднанні підвищеної автономності здобувачів освіти, множинності комунікативних просторів (аудиторні, позааудиторні, цифрові) та розмитості «дорослого контролю», що підсилює латентні й опосередковані форми булінгу. Відтак профілактика у ЗВО потребує розширення акцентів: поряд із просвітництвом і реагуванням на інциденти ключового значення набувають університетські політики недискримінації, інструменти конфіденційного звернення, культура академічної взаємоповаги, а також підтримувально-відновні сервіси, доступні і студентству, і персоналу.

У зарубіжному науковому дискурсі булінг тривалий час розглядається як серйозна соціально-педагогічна проблема, насамперед у контексті початкової та середньої освіти, а також у сфері трудових відносин. Разом із тим, результати

міжнародних досліджень переконливо свідчать, що негативні наслідки булінгу не обмежуються шкільним періодом, а можуть зберігатися та проявлятися у подальшому життєвому досвіді особи, зокрема в процесі навчання у закладах вищої освіти, впливаючи на психосоціальне функціонування, академічну мотивацію та здатність до навчання студентської молоді [233].

У міжкультурному дослідженні здійснено порівняльний аналіз поширеності булінгу в університетському середовищі, зокрема частоти віктимізації та вчинення булінгу серед студентів, досвіду цькування з боку університетського персоналу та форм булінгової поведінки. Емпіричну базу становили результати опитування студентів бакалаврату 47 університетів Аргентини, Естонії, Фінляндії та США, проведеного із застосуванням зіставних вибірок і уніфікованих методів оцінювання, що забезпечило можливість коректного міжкультурного порівняння.

Отримані результати засвідчують, що булінг у закладах вищої освіти є актуальною проблемою, яка потребує не лише підвищення рівня обізнаності, а й системних інституційних рішень. Ефективна протидія булінгу передбачає розробку та впровадження чіткої університетської політики, а також дієвих механізмів реагування та відновлення для студентів і персоналу. З огляду на трансформацію видів булінгу особливої уваги набуває формування у студентів здатності розпізнавати його прояви у власній поведінці та поведінці інших. Надання студентам практичних навичок самозахисту, звернення по допомогу та конструктивного реагування на булінг є необхідною умовою підтримки їхнього благополуччя, успішного завершення навчання та етичного професійного розвитку в подальшій трудовій діяльності [233].

Додаткові проведені дослідження також показали, що булінг серед студентів університетів пов'язаний з низкою психологічних проблем, зокрема депресією та тривогою, які можуть посилюватися академічним тиском. М. Тайт стверджує, що булінг у навчальних закладах є серйозною соціальною проблемою, яка може мати довгострокові негативні наслідки для психічного здоров'я студентів [245].

Х. Гомес-Галан та ін. також стверджують, що булінг у вищій освіті часто ігнорується, але залишається серйозною проблемою, а студенти, яких сприймають як

«інших» через їхню етнічну приналежність, сексуальну орієнтацію чи соціально-економічний статус, є особливо вразливими [222].

Аналіз зарубіжних наукових досліджень засвідчує, що проблема булінгу є характерною не лише для шкільного, а й для студентського середовища. Водночас кількість програм, орієнтованих на специфічні потреби студентів закладів вищої освіти та спрямованих на формування безпечного освітнього середовища в межах студентської спільноти, залишається обмеженою. У зв'язку з цим доцільно розглянути зарубіжні програми, що реалізуються в студентському середовищі та спрямовані на запобігання булінгу.

У країнах Європейського Союзу підходи до запобігання булінгу в закладах вищої освіти базуються на принципах прав людини, рівності та недискримінації. Університети розробляють внутрішні політики протидії булінгу, домаганням і дискримінації, які поширюються на всі категорії учасників освітнього процесу, включно зі студентами, викладачами та адміністративним персоналом. Такі політики передбачають чіткі процедури подання скарг, механізми конфіденційного розгляду звернень, а також систему підтримки постраждалих, зокрема через психологічні служби та консультаційні центри. Важливим елементом є також обов'язкове інформування студентів про неприйнятність булінгу та відповідальність за його вчинення.

У Сполучених Штатах Америки протидія булінгу, переслідуванню та психологічному насильству в студентському середовищі інтегрована в ширший контекст політик кампусної безпеки та добробуту студентів. Університети впроваджують програми з розвитку навичок ненасильницької комунікації, врегулювання конфліктів і відповідальної взаємодії, а також створюють спеціалізовані офіси з питань рівних можливостей і запобігання домаганням. Значна увага приділяється роботі зі студентськими спільнотами, студентським самоврядуванням і лідерськими групами як ключовими агентами формування безпечної соціальної атмосфери в кампусі [234].

У скандинавських країнах підходи до протидії булінгу серед студентства характеризуються системністю та превентивною спрямованістю. Акцент робиться на формуванні культури взаємної поваги, залученості та відповідальності через освітні

курси з прав людини, етики академічної взаємодії та соціальної згуртованості. Університети активно впроваджують практики раннього виявлення конфліктних ситуацій, медіації та відновних підходів, що дозволяє запобігати ескалації міжособистісних протиріч у стійкі форми булінгової поведінки [213].

Загалом міжнародний досвід свідчить, що ефективна протидія булінгу в студентському середовищі ґрунтується на поєднанні нормативно закріплених інституційних механізмів, системної профілактичної роботи та активної участі самих студентів у формуванні безпечного освітнього простору. Такий підхід дозволяє розглядати студентство не лише як потенційну групу ризику, а й як ключовий ресурс у запобіганні булінгу та розвитку культури ненасильницької взаємодії в закладах вищої освіти.

Щодо досвіду України у сфері захисту прав студентів у закладах вищої освіти слід зазначити наявність певних нормативно-правових колізій, які ускладнюють однозначне трактування окремих форм насильницької поведінки як булінгу в умовах вищої освіти, зокрема щодо осіб, які досягли повноліття. Відсутність прямого та деталізованого законодавчого визначення булінгу в контексті студентського середовища зумовлює необхідність застосування ширших правових і політичних інструментів для забезпечення захисту прав студентів.

Водночас в Україні напрацьовано важливі нормативні механізми, спрямовані на формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Зокрема Міністерством освіти і науки України затверджено Методичні рекомендації щодо впровадження політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності у закладах вищої освіти України (наказ № 1275 від 23 вересня 2025 р.). Зазначений документ передбачає його обов'язкове доведення до відома закладів вищої освіти з метою врахування під час розроблення та реалізації внутрішніх положень, процедур і заходів, спрямованих на запобігання дискримінаційним практикам і створення безпечного, інклюзивного та недискримінаційного освітнього простору [109].

Метою цих методичних рекомендацій є надання закладам вищої освіти практичних орієнтирів щодо розробки, прийняття та впровадження внутрішніх

політик протидії дискримінації, сексуальним домаганням, а також забезпечення рівності та поваги до прав людини у студентському середовищі. Зазначений підхід свідчить про поступове інституційне закріплення комплексної політики превенції насильства та дискримінації в сфері вищої освіти, що наближує національну практику до міжнародних стандартів захисту прав студентства [109].

Проведений аналіз міжнародних і вітчизняних наукових досліджень, нормативно-правових актів, програм і практик протидії булінгу дає підстави стверджувати, що булінг є системним соціально-педагогічним явищем, притаманним освітньому середовищу різних рівнів – від закладів загальної середньої освіти до закладів вищої освіти.

Міжнародний і вітчизняний досвід засвідчує, що ефективна протидія булінгу в освітньому середовищі можлива за умови системного підходу, який поєднує нормативно-правове регулювання, превентивні практики, міжвідомчу взаємодію та активне залучення учасників освітнього процесу. У зарубіжних країнах пріоритет надається формуванню культури прав людини, взаємної поваги й відповідальності, розвитку інституційних механізмів реагування та залученню студентських спільнот до створення безпечного й інклюзивного середовища. В Україні спостерігається поступовий розвиток комплексних підходів до протидії булінгу насамперед у закладах загальної середньої освіти, тоді як у сфері вищої освіти наявні нормативні прогалини частково компенсуються впровадженням політик протидії дискримінації та сексуальним домаганням як ширших інструментів захисту прав студентства.

Узагальнюючи результати аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів до організації профілактики булінгу, доцільно зазначити, що ефективність протидії цьому явищу визначається не лише наявністю окремих програм чи нормативних механізмів, а передусім їхньою теоретичною обґрунтованістю та системністю. Різноманіття концептуальних підходів, профілактичних практик і інституційних рішень засвідчує необхідність їхнього узагальнення в межах цілісної соціально-педагогічної парадигми.

Із метою систематизації отриманих результатів та з'ясування ключових відмінностей між підходами до профілактики булінгу у вітчизняній та зарубіжній практиці доцільно подати їх у вигляді порівняльної таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Порівняльна рамка аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів до профілактики булінгу в освітньому середовищі

Вимір порівняльного аналізу	Зміст виміру	Зарубіжні підходи	Український контекст	Узагальнений висновок
Нормативно-правовий	Нормативно-правовий	У більшості країн профілактика булінгу спирається на чітке нормативне регулювання, закріплення прав людини, принципів недискримінації, визначених процедур повідомлення, розгляду скарг і відповідальності. У низці країн антибулінгові програми мають обов'язковий характер	В Україні сформовано нормативну базу щодо запобігання булінгу насамперед у закладах загальної середньої освіти. У сфері вищої освіти зберігаються правові колізії щодо трактування булінгу в студентському середовищі, однак розвиваються політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням і підтримки рівності	Зарубіжний досвід засвідчує вищий рівень правової визначеності, тоді як в Україні в сфері вищої освіти є потреба в подальшій нормативній конкретизації
Інституційно-організаційний	Політики закладу, уповноважені особи, алгоритми реагування, моніторинг, зовнішній і внутрішній контроль	Характерною є наявність інституційної політики нульової толерантності до насильства, спеціальних антибулінгових команд, визначених відповідальних осіб, конфіденційних механізмів звернення, процедур моніторингу та оцінювання	В Україні інституційні механізми профілактики булінгу найбільш розвинені у шкільному середовищі. У закладах вищої освіти такі механізми лише поступово формуються через внутрішні політики безпеки, недискримінації та захисту прав студентства	Ефективність профілактики залежить від її інституціоналізації; саме цей компонент у вищій освіті України потребує найбільшого посилення
Освітньо-просвітницький	Превентивні програми, навчання персоналу, робота зі здобувачами освіти та батьками, розвиток компетентностей ненасильницької комунікації	У зарубіжній практиці профілактика реалізується через довготривалі програми, інтегровані в освітній процес, навчання педагогів, активне залучення студентів і батьків, розвиток емпатії, соціально-емоційних компетентностей, культури	В Україні превентивна робота часто має інформаційно-просвітницький, кампанійний або епізодичний характер. Водночас наявні успішні моделі, зокрема Концепція безпечної та дружньої до дитини школи та модель «Школа вільна від насильства»	Українська практика містить важливі напрацювання, однак потребує переходу від окремих заходів до системної освітньо-профілактичної моделі

Вимір порівняльного аналізу	Зміст виміру	Зарубіжні підходи	Український контекст	Узагальнений висновок
Підтримувально-відновний	Психологічна допомога, медіація, відновні практики, супровід постраждалих, робота з кривдниками, підтримка свідків	взаємоповаги У міжнародному досвіді значна увага приділяється не лише покаранню кривдників, а й підтримці постраждалих, психологічному супроводу, медіації, відновним практикам, формуванню безпечного клімату та залученню спільноти до подолання насильства	В Україні підтримувально-відновний компонент розвинений нерівномірно. У шкільній практиці він представлений частково, у закладах вищої освіти потребує подальшого концептуального та організаційного оформлення	Комплексна профілактика булінгу має включати не лише реагування, а й підтримку, відновлення та формування культури ненасильницької взаємодії
Рівень системності	Узгодженість нормативних, організаційних, освітніх і підтримувальних механізмів	Зарубіжні підходи демонструють системність, багаторівневість і інтегрованість профілактики в повсякденне життя закладу освіти	В Україні, попри наявність окремих нормативних та програмних рішень, профілактика часто залишається фрагментарною, особливо в сфері вищої освіти	Ключова відмінність полягає не в наявності окремих практик, а в рівні їхнього системного поєднання
Значення для закладів вищої освіти	Адаптація підходів до специфіки студентського середовища	Університети за кордоном розглядають профілактику булінгу як складову політик безпеки, добробуту, рівності, недискримінації та етичної академічної взаємодії	В українських ЗВО тема профілактики булінгу ще не набула достатнього рівня інституційного оформлення, хоча передумови для цього вже створюються	Для вищої освіти України актуальним є розроблення цілісної системи соціально-педагогічної профілактики булінгу з урахуванням специфіки студентського середовища

Джерело: складено автором самостійно

У цьому контексті особливої актуальності набуває осмислення теоретичних засад соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти, що передбачає визначення базових наукових підходів, принципів, категоріального апарату та концептуальних положень, на яких ґрунтується система профілактичної діяльності в студентському середовищі.

1.3. Теоретичні основи та зміст соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти

Перш ніж перейти до визначення умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти, що є основною метою даного дослідження, доцільно зосередитися на аналізі її теоретичних засад. Теоретичне осмислення профілактики як наукової категорії дозволяє окреслити її зміст, функції та місце в системі соціально-педагогічної діяльності, а також визначити методологічні підходи до запобігання булінгу в студентському середовищі.

Тут першочерговим завданням є уточнення поняття «профілактика» та розгляд основних наукових підходів до його тлумачення в педагогіці, соціальній педагогіці та суміжних галузях знань.

Соціологічний енциклопедичний словник термін «профілактика» розкриває з позицій охорони здоров'я та тлумачить як «систему соціально-економічних та медичних заходів, що здійснюються державою, органами та установами охорони здоров'я, метою яких є усунення причин та умов, що породжують захворювання, спрямованих на зміцнення здоров'я, зниження смертності, збільшення здорового, соціально активного довголіття» [189].

У сучасному науковому дискурсі профілактика розглядається не лише як сукупність окремих заходів, а як системна, соціально зумовлена діяльність, спрямована на попередження негативних соціальних явищ і ризиків. Так, Л. Шерман і Д. Фаррінгтон визначають профілактику як комплекс цілеспрямованих стратегій і втручань, орієнтованих на зменшення ймовірності виникнення соціально небезпечних явищ шляхом впливу на їхні причини, умови та механізми відтворення [218].

У наукових дослідженнях у галузі соціальної роботи та соціальної педагогіки профілактика розглядається як цілісна система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й розвитку відхилень у процесах розвитку, навчання та виховання особистості. Поряд із цим профілактика трактується як сукупність дій, орієнтованих на попередження поширення захворювань і забезпечення загальної охорони здоров'я населення (М. Головатий) [46]. У Словнику-

довіднику з соціальної педагогіки за редакцією Т. Алексеєнко профілактику визначено як комплекс превентивних заходів, які реалізуються через організацію загальнодоступної медико-психологічної та соціально-педагогічної підтримки [173].

У своєму підручнику «Соціальна педагогіка» А. Капська, досліджуючи проблематику соціально-педагогічної діяльності, трактує профілактику як цілісну систему заходів, спрямованих на запобігання виникненню та розвитку відхилень у процесах розвитку, навчання й виховання особистості. Авторка підкреслює, що профілактика виходить за межі суто педагогічного впливу та охоплює комплекс економічних, політичних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, метою яких є попередження, обмеження та локалізація негативних явищ у соціальному середовищі [175].

О. Безпалько у Малій енциклопедії соціальної педагогіки трактує профілактику як системний процес раннього виявлення та усунення несприятливих інформаційних, педагогічних, психологічних і організаційних чинників, які негативно впливають на психічний та соціальний розвиток дітей та молоді, зумовлюють відхилення у поведінці, стані здоров'я та організації їхньої життєдіяльності й дозвілля [173].

На основі аналізу наукових джерел профілактику доцільно розглядати як цілісну систему заходів, спрямованих на запобігання виникненню негативних соціальних явищ, своєчасне виявлення факторів ризику та мінімізацію їхнього несприятливого впливу на розвиток особистості, процеси соціалізації здобувачів освіти, а також на освітнє й ширше соціальне середовище. У науковому дискурсі утвердилася позиція, відповідно до якої ключовою метою профілактики є створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості, формування соціально схвалюваних ціннісних орієнтацій, позитивних навичок і конструктивних моделей поведінки.

У межах даного дослідження особливої уваги набуває розгляд двох взаємопов'язаних понять, що походять від категорії «профілактика», а саме соціальної профілактики та соціально-педагогічної профілактики. Соціальна

профілактика є усталеною й базовою категорією соціальної педагогіки та соціальної роботи, тоді як соціально-педагогічна профілактика на сьогодні залишається недостатньо концептуалізованою в наукових дослідженнях і потребує подальшого теоретичного осмислення, зокрема в контексті функціонування освітнього середовища закладів вищої освіти.

За визначенням О. Безпалько, соціальна профілактика розглядається як напрям соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему соціальних, економічних, політичних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [54].

У наукових дослідженнях соціальна профілактика трактується як системне соціальне явище та як окремий вид професійної діяльності. Так, Т. Алексеєнко визначає соціальну профілактику як цілісну систему соціальних заходів, спрямованих на локалізацію, обмеження та попередження соціальних відхилень і негативних явищ у суспільстві [173]. В. Шахрай, у свою чергу, розглядає соціальну профілактику як цілеспрямований вплив на соціальний об'єкт із метою збереження його функціонального стану [204]. Узагальнення наведених підходів дає підстави стверджувати, що профілактика в сучасному науковому дискурсі постає не як сукупність окремих заходів, а як системна соціально-педагогічна стратегія, спрямована на попередження негативних явищ шляхом впливу на їхні причини, умови та механізми відтворення. Такий підхід дозволяє розглядати профілактику як інтегративну категорію, що поєднує нормативно-правовий, соціальний, педагогічний та психологічний виміри й забезпечує цілісність превентивного впливу в освітньому середовищі.

Водночас низка науковців акцентує увагу на діяльнісному аспекті соціальної профілактики. Зокрема І. Зверєва визначає її як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених державних органів, соціальних служб для молоді, громадських об'єднань та інших соціальних інституцій, спрямованої на реалізацію системи заходів щодо попередження аморальної, протиправної та іншої неправомірної антисоціальної поведінки дітей і молоді, виявлення та

нейтралізації негативних впливів і їхніх наслідків для життя та здоров'я, а також усунення причин і умов асоціальної поведінки [59].

В. Лютий розглядає соціальну профілактику як діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їхніх небезпечних наслідків. Дослідник підкреслює, що соціальна профілактика є одним із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюється шляхом ухвалення відповідного законодавства, економічних заходів, діяльності установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо [94].

О. Швед у навчальному посібнику «Актуальні питання соціальної роботи» зазначає, що соціальна профілактика є науково обґрунтованим і своєчасно застосовуваним впливом на соціальний об'єкт з метою збереження його функціонального стану та запобігання можливим негативним процесам його життєдіяльності. Авторка наголошує, що соціальна профілактика здійснюється на різних рівнях суспільства: на макрорівні – через соціальну політику держави; на мезорівні – через громаду та регіональні інституції (освітні, соціальні, медичні, правоохоронні структури, систему професійного навчання); на мікрорівні – через взаємодію з найближчим соціальним оточенням і роботу з сім'єю [2].

Таким чином, соціальна профілактика в сучасному науковому дискурсі постає як багатовимірне соціально-педагогічне явище, що поєднує нормативно-правовий, інституційний та діяльнісний виміри й реалізується на різних рівнях соціальної взаємодії.

Поняття соціальної профілактики є унормованим у законодавстві України в статусі складової соціальної роботи та базової соціальної послуги. Так, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» відносить соціальну профілактику до основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи, поряд із соціальною реабілітацією, соціальним супроводом і консультуванням [149].

У методичному посібнику І. Звереві, В. Кузьмінського та Ж. Петрошко соціальна профілактика розглядається як комплексна система заходів, яка передбачає інформування підлітків про сутність негативних соціальних явищ, їхні наслідки та правову відповідальність за протиправну поведінку. Важливе місце в профілактичній діяльності відводиться організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання з метою запобігання проявам девіантної поведінки [177].

Автори наголошують на доцільності здійснення індивідуальної та групової соціально-педагогічної роботи з дітьми й молоддю групи ризику та їхніми батьками, своєчасного виявлення осіб із підвищеною схильністю до девіантних форм поведінки та реалізації відповідних корекційно-профілактичних заходів. Окремий акцент робиться на просвітницькій діяльності, спрямованій на всебічний розвиток особистості, а також на проведенні профілактичних акцій, конкурсів і змагань як інструментів запобігання негативним соціальним явищам і популяризації здорового способу життя.

Отже, соціальна профілактика має комплексний характер і ґрунтується на своєчасному виявленні та корекції негативних інформаційних, педагогічних, психологічних і організаційних чинників, які зумовлюють відхилення у соціальному й психологічному розвитку дітей та молоді, їхній поведінці, стані здоров'я та організації життєдіяльності [7]. Водночас аналіз наукових підходів свідчить, що соціальна профілактика створює концептуальне підґрунтя для виокремлення та теоретичного осмислення соціально-педагогічної профілактики як специфічного напрямку професійної діяльності, орієнтованого на освітнє середовище та процеси соціалізації особистості.

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної профілактики, має чітко окреслений освітній і виховний вимір та безпосередньо пов'язана з процесами соціалізації особистості в інституційному освітньому середовищі. Вона спрямована не лише на попередження негативних соціальних явищ, а й на формування соціально схвалюваних моделей поведінки, розвиток

соціально-емоційних компетентностей, ціннісних орієнтацій та навичок конструктивної міжособистісної взаємодії.

У такому контексті соціально-педагогічну профілактику доцільно розглядати як особливий вид професійної діяльності, що поєднує превентивні, виховні, розвивальні та корекційні впливи, реалізовані у взаємодії суб'єктів освітнього процесу та спрямовані на створення безпечного, підтримувального й інклюзивного освітнього середовища.

З огляду на логіку превентивного впливу та ступінь сформованості соціальних ризиків у науковій літературі профілактику негативних соціальних явищ, зокрема булінгу, традиційно розглядають у межах трирівневої системи: первинної, вторинної та третинної.

Зазначений підхід ґрунтується на класифікації профілактичних втручань, запропонованій Всесвітньою організацією охорони здоров'я, відповідно до якої рівні профілактики диференціюються залежно від характеру, інтенсивності та спрямованості впливу на фактори ризику й наслідки негативних соціальних явищ.

Розглядаючи соціальну профілактику, під первинною профілактикою найчастіше розуміють сукупність заходів інформаційно-роз'яснювального характеру, спрямованих на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та відповідних якостей особистості, а також навичок, що допомагають їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [54].

Вторинна профілактика спрямована на стримування та обмеження поширення негативних соціальних явищ, які вже виявляються в суспільстві або в окремих соціальних групах, а також на попередження їхнього загострення й мінімізацію можливих наслідків. Вона передбачає своєчасне виявлення осіб і груп ризику, запобігання поглибленню процесів соціальної дезадаптації та недопущення закріплення асоціальних або небезпечних форм поведінки [54].

Третинна профілактика орієнтована на роботу з особами, які вже зіткнулися з негативним соціальним явищем, і має на меті сприяння їхній соціальній

адаптації, відновленню особистісного та соціального статусу, а також попередженню повторних проявів асоціальної чи небезпечної поведінки. Зазначений рівень профілактики передбачає комплексну підтримку, корекційні та реабілітаційні заходи, спрямовані на стабілізацію соціального функціонування особистості [54].

Спираючись на підхід Всесвітньої організації охорони здоров'я до класифікації профілактичних втручань, Т. Спіріна та Т. Лях розглядають профілактику булінгу як багаторівневу систему впливів, що охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику. Первинна профілактика спрямована на попередження виникнення булінгової поведінки шляхом формування ненасильницьких цінностей, підвищення обізнаності та розвитку соціальних і комунікативних навичок. Вторинна профілактика орієнтована на раннє виявлення ризиків і початкових проявів булінгу, а також на своєчасне реагування з метою недопущення ескалації насильства. Третинна профілактика, в свою чергу, зосереджується на мінімізації негативних наслідків булінгу, наданні підтримки постраждалим і корекції поведінки осіб, які вдаються до агресивних дій, що загалом відповідає медико-соціальному підходу до профілактики негативних соціальних явищ [179].

У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентської молоді набуває додаткової актуальності у зв'язку зі зростанням вразливості молоді під впливом тривалого стресу, підвищеної тривожності, досвіду втрат і порушення соціальних зв'язків. За таких обставин вагомим значення набуває впровадження травма-інформованого підходу в діяльність закладів вищої освіти, що передбачає створення безпечного, емпатійного та підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на запобігання повторній травматизації та зміцнення психологічної стійкості студентів. Реалізація цього підходу потребує узгодженої участі педагогів, психологів, соціальних працівників, адміністрації та інших залучених фахівців.

Враховуючи зазначені виклики, соціально-педагогічну профілактику булінгу в закладі вищої освіти доцільно здійснювати в межах трирівневої

структури (первинної, вторинної та третинної), де кожен рівень виконує специфічні функції: від формування безпечного середовища й розвитку соціально-емоційних навичок до своєчасного реагування на ситуації ризику та забезпечення підтримки й відновлення осіб, залучених у випадки булінгу.

З метою систематизації та узагальнення зазначених положень розгорнуту характеристику профілактичної діяльності щодо булінгу серед студентів (зміст, форми, методи, суб'єкти та інструменти на кожному рівні) подано в Додатку Б.

Загалом соціально-педагогічна профілактика розглядається як різновид професійної діяльності, спрямованої на створення сприятливих умов соціалізації, розвитку особистості та попередження небезпечних форм поведінки в освітньому середовищі. Зазначений підхід концептуально узгоджується з положеннями Концепції превентивного виховання дітей та молоді (1998 р.), у межах якої соціально-педагогічна профілактика визначається як система освітньо-профілактичних заходів і педагогічних впливів, спрямованих на раннє попередження відхилень у поведінці дітей і молоді.

Соціально-педагогічна профілактика – різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [7].

Визначення поняття соціально-педагогічної профілактики вперше зустрічається у Концепції превентивного виховання дітей та молоді (1998 р.), що розроблена Академією педагогічних наук України. Так, у Концепції зазначено, що «соціально-педагогічна профілактика (первинна профілактика) – вид превентивної роботи, спрямований на здійснення освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилень. Вона ґрунтується на позитивній педагогічній діяльності, мета якої – своєчасне виявлення та виправлення несприятливих інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних та інших факторів, що зумовлюють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, у їхній поведінці, стані

здоров'я. Зміст соціально-педагогічної профілактики: взаємодія у формуванні знань, умінь, установок та мотивів свідомого вибору просоціальних моделей поведінки; підготовка та розповсюдження превентивної інформації через друковану продукцію, засоби масової інформації, спілкування на рівні міжособистісних стосунків, інші форми соціально-педагогічної роботи» [8].

Аналіз науково-теоретичних джерел дозволяє розглядати соціально-педагогічну профілактику у тісному взаємозв'язку з процесом формування особистісних рис і якостей, що забезпечують позитивну соціалізацію індивіда, розвиток конструктивної, безконфліктної та продуктивної міжособистісної взаємодії. У цьому контексті соціально-педагогічна профілактика постає як цілеспрямований вплив на особистість і соціальне середовище з метою запобігання формуванню негативних поведінкових тенденцій, а також для розвитку соціально схвалюваних якостей, нейтралізації несприятливих чинників соціуму та сприяння позитивній переорієнтації особистості в процесі соціального виховання.

Соціально-педагогічна профілактика розглядається як окремий напрям соціально-педагогічної діяльності, зокрема у сфері попередження агресивної та девіантної поведінки дітей і молоді в освітньому середовищі. Так, І. Зверева зазначає, що поняття «соціально-педагогічна діяльність» використовується у випадках, коли йдеться про педагогічний вплив в умовах наявних соціальних, поведінкових або життєвих дефіцитів, які позначаються на способі життя та поведінці дитини чи дорослого [59].

О. Безпалько трактує соціально-педагогічну діяльність як різновид професійної діяльності, спрямованої на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності. При цьому дослідниця підкреслює, що соціальна профілактика є одним із ключових напрямів соціально-педагогічної діяльності, оскільки саме вона забезпечує попередження негативних соціальних явищ і ризиків розвитку особистості [8].

Зі свого боку Т. Журавель визначає соціально-педагогічну профілактику як напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає: по-перше, попередження порушень процесу соціалізації та всебічного розвитку особистості шляхом усунення причин і умов, які підвищують ризик їхнього виникнення; по-друге, активізацію просоціальної та здоров'язбережувальної діяльності особистості через формування необхідних цінностей, якостей і потреб; по-третє, реалізацію комплексу соціально-педагогічних заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків уже наявних порушень [54].

У межах даного дослідження особливий інтерес становить уточнення сутності соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти. Аналіз наукових підходів засвідчує, що профілактика булінгу має багатовимірний характер і може бути осмислена у взаємозв'язку макро-, мезо- та мікрорівнів впливу.

На макрорівні профілактика охоплює діяльність держави, громадянського суспільства та ключових соціальних інституцій, спрямовану на подолання структурних соціальних суперечностей, дискримінаційних практик і нормативних прогалин, які створюють передумови для поширення насильницької поведінки.

На мезорівні передбачається цілеспрямований вплив на соціальні, культурні та середовищні чинники, які зумовлюють формування та відтворення агресивних моделей взаємодії в окремих соціальних групах, зокрема у студентському середовищі, а також інституційне забезпечення безпечного освітнього простору в закладі вищої освіти.

На мікрорівні профілактика реалізується через безпосередню соціально-педагогічну роботу з особистістю та найближчим соціальним оточенням і спрямовується на підтримку позитивної соціалізації, корекцію деструктивних моделей поведінки, розвиток соціально-емоційних навичок і відновлення безпечної взаємодії в групі [7].

Реалізація профілактики булінгу в професійній діяльності соціального педагога має структурований характер і передбачає: виявлення та аналіз

проблеми; планування й організацію профілактичної діяльності; здійснення профілактичних інтервенцій, спрямованих як на особистість, так і на проблемне соціальне середовище; а також моніторинг і оцінювання ефективності здійснених заходів.

Враховуючи багаторівневу природу булінгу та особливості його вияву в освітньому середовищі, в науковій літературі традиційно виокремлюють первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна профілактика булінгу має переважно превентивно-освітній та виховний характер і спрямована на формування у студентів цінностей ненасильницької взаємодії, культури поваги до прав людини, розвиток соціальних і комунікативних компетентностей, що знижують імовірність виникнення булінгової поведінки в освітньому середовищі.

Вторинна профілактика булінгу орієнтована на раннє виявлення факторів ризику та початкових проявів булінгової поведінки, а також на обмеження її поширення шляхом цілеспрямованого впливу як на поведінкові прояви окремих осіб, так і на соціально-психологічні умови студентського середовища, що сприяють виникненню та закріпленню практик цькування.

Третинна профілактика булінгу спрямована на мінімізацію негативних наслідків насильницької взаємодії, запобігання повторним проявам булінгової та іншої девіантної поведінки, відновлення особистісного й соціального статусу постраждалих осіб, а також на підтримку процесів їхньої реінтеграції у безпечне та інклюзивне освітнє середовище.

З метою систематизації та узагальнення зазначених положень у подальшому пропонуємо розглянути в таблиці «Характеристика видів соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти» (табл. 1.4), де відображено основні види профілактики, їхні цільові групи та провідні завдання.

Таблиця 1.4

Характеристика видів соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

Вид профілактики	Цільова група	Мета соціально-педагогічної профілактики
Первинна	Усі студенти закладу вищої освіти; студентські спільноти; академічні групи	Формування ненасильницьких цінностей і норм взаємодії; підвищення рівня обізнаності щодо булінгу, його форм і наслідків; розвиток соціальних, комунікативних і конфліктологічних навичок; створення безпечного, інклюзивного та недискримінаційного освітнього середовища; попередження виникнення булінгової поведінки
Вторинна	Студенти груп ризику; окремі академічні групи або студентські спільноти з підвищеним рівнем конфліктності; учасники ситуацій із початковими проявами булінгу	Раннє виявлення ризиків і перших проявів булінгу; запобігання ескалації конфліктів у стійкі форми насильницької поведінки; обмеження поширення булінгу; стабілізація міжособистісних взаємин; зниження рівня соціальної напруги та дезадаптації
Третинна	Постраждалі від булінгу студенти; студенти, які вдавалися до булінгової поведінки; учасники вже зафіксованих випадків насильства	Мінімізація негативних психосоціальних наслідків булінгу; відновлення особистісного й соціального статусу постраждалих; корекція агресивної або насильницької поведінки кривдників; попередження повторних випадків булінгу; сприяння реінтеграції учасників ситуації в безпечне освітнє середовище

Джерело: складено автором самостійно

Спираючись на сучасні наукові підходи, зазначимо, що ефективна профілактика булінгу та агресивної поведінки не може зводитися до окремих, фрагментарних заходів або реалізовуватися лише на одному рівні впливу. Вона передбачає формування цілісної системи, яка спрямована на попередження, нейтралізацію та корекцію негативних чинників, що впливають на особистість і освітнє середовище. До таких умов належать систематичне виявлення факторів ризику та проявів агресивної поведінки у студентському середовищі; аналіз соціально-психологічних потреб здобувачів вищої освіти; підвищення професійної готовності педагогічних і науково-педагогічних працівників до

здійснення профілактичної діяльності; розвиток міждисциплінарної взаємодії в межах закладу вищої освіти.

Важливу роль у профілактиці та протидії булінгу в закладі вищої освіти відіграє просвітницька діяльність, що передбачає інформування студентів про норми поведінки, їхні права та обов'язки, механізми реагування на випадки булінгу, а також можливості отримання підтримки. Значущим елементом профілактичної роботи є діяльність психологічної та соціально-педагогічної служб, спрямована на діагностику, консультування та супровід учасників освітнього процесу. Особлива увага приділяється формуванню у студентів навичок розпізнавання насильства, асертивної поведінки, емоційної саморегуляції та конструктивного розв'язання конфліктів, що сприяє розвитку їхніх особистісних і соціальних ресурсів та створенню безпечного освітнього середовища.

Узагальнюючи зазначене, у межах даного дисертаційного дослідження запропоновано авторське визначення поняття *«соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти»*, розглядається як цілеспрямований, системний і науково обґрунтований процес соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти та спрямований на запобігання виникненню, поширенню та повторюваності булінгу в студентському середовищі через утвердження культури нульової толерантності до насильства, розвиток професійної спроможності суб'єктів освітнього процесу та формування ненасильницької поведінки студентів.

Реалізація зазначеного процесу здійснюється через комплексний вплив на особистісний, груповий та інституційний рівні освітнього середовища, що передбачає: формування культури ненасильницької взаємодії; розвиток соціальних і комунікативних компетентностей студентської молоді; підвищення рівня правової та соціальної обізнаності здобувачів вищої освіти; створення безпечного, інклюзивного й підтримувального освітнього середовища.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що профілактика є багатовимірною міждисциплінарною категорією, яка у педагогіці, соціальній

педагогіці та суміжних галузях знань трактується як цілісна система заходів, спрямованих на запобігання виникненню негативних соціальних явищ, своєчасне виявлення факторів ризику та мінімізацію їхнього впливу на розвиток особистості й соціальне середовище. Встановлено, що соціальна профілактика та соціально-педагогічна профілактика є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями, при цьому соціально-педагогічна профілактика постає як специфічний напрям професійної діяльності, безпосередньо пов'язаний із процесами соціалізації та виховання.

Обґрунтовано доцільність застосування багаторівневого підходу до профілактики булінгу, що охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику, кожна з яких має власні цільові групи, завдання та інструменти впливу. Водночас саме системне поєднання цих рівнів у межах цілісної соціально-педагогічної діяльності створює підґрунтя для визначення та обґрунтування організаційно-методичних умов профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, що й становить предмет подальшого аналізу в межах даного дослідження.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертаційного дослідження здійснено комплексний теоретичний аналіз феномену булінгу в закладах вищої освіти та окреслено концептуальні засади його соціально-педагогічної профілактики. Узагальнення наукових підходів дозволило розкрити багатовимірність досліджуваного явища, його соціально-психологічну та соціально-педагогічну природу, а також визначити ключові чинники, форми прояву та рольову структуру булінгу в студентському середовищі.

Встановлено, що булінг у закладі вищої освіти є складним соціальним явищем, яке не зводиться до окремих актів агресії, а формується як специфічна соціальна ситуація в межах групової взаємодії. Він характеризується систематичністю негативних дій, дисбалансом соціальних ролей і статусів

учасників взаємодії, порушенням норм і цінностей академічної спільноти та залученістю різних суб'єктів освітнього процесу. Такий підхід дозволяє розглядати булінг не лише як поведінковий феномен, а як результат складної взаємодії особистісних, групових і соціальних чинників, що реалізуються на мікро-, мезо- та макрорівнях.

У межах дослідження здійснено авторську структурно-рольову характеристику булінгу в студентському середовищі, що ґрунтується на поєднанні соціально-педагогічного, соціально-психологічного та соціологічного аналізу. Ролі учасників булінгу диференційовано не лише за функціональною ознакою (кривдник, жертва, спостерігачі), а й за характером використання соціальних ресурсів, статусних позицій і способів взаємодії у студентській групі. Це дозволило поглибити розуміння механізмів відтворення булінгових практик у закладах вищої освіти та окреслити специфіку їхнього соціально-педагогічного аналізу.

Обґрунтовано, що причини булінгу мають комплексний характер і формуються на перетині різних рівнів соціалізації особистості – мікро-, мезо- та макрорівнів. На мікрорівні вони пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями особистості та специфікою її найближчого соціального оточення; на мезорівні – з характеристиками освітнього середовища, групової динаміки та інституційних практик взаємодії; на макрорівні – з впливом соціокультурних норм, суспільних стереотипів, інформаційного простору та соціально-економічних умов. У межах дослідження здійснено авторську систематизацію причин булінгу за групами особистісних, соціальних і середовищних чинників у взаємозв'язку з домінантними ролями учасників і типовими проявами булінгу.

Узагальнено види проявів булінгу в закладах вищої освіти, які систематизовано за кількома аналітичними вимірами: способом здійснення (прямі й опосередковані), характером впливу (фізичні, психологічні, економічні, сексуалізовані), просторовим виміром (офлайн- та онлайн-форми), рівнем соціальної організації (індивідуальні та групові) і ступенем латентності (відкриті та приховані форми). Запропонований підхід розширює можливості теоретичного

аналізу булінгу та сприяє його більш точній ідентифікації в освітньому середовищі.

У результаті теоретичного аналізу уточнено зміст понять «соціально-педагогічна профілактика», а також сформульовано авторське розуміння булінгу в студентському середовищі, яке розглядається як соціально-педагогічне явище, що виникає в межах групової взаємодії в освітньому середовищі закладу вищої освіти та ґрунтується на порушенні системи соціальних відносин, характеризується трансформацією ролей, статусів, норм і цінностей, а також передбачає пряму або опосередковану залученість учасників освітнього процесу.

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду встановлено, що профілактика булінгу в освітньому середовищі має системний характер і реалізується через взаємопов'язану сукупність нормативно-правових, інституційно-організаційних, освітньо-просвітницьких і підтримувально-відновних механізмів. Виявлено, що ефективність профілактичної діяльності забезпечується не поодинокими заходами, а цілісною моделлю, яка поєднує політику закладу, підготовку персоналу, роботу зі здобувачами освіти та наявність дієвих процедур реагування. З метою узагальнення та систематизації отриманих результатів сформовано авторську порівняльну рамку аналізу вітчизняних та зарубіжних підходів до профілактики булінгу в освітньому середовищі, що дозволила виокремити їхні спільні та відмінні характеристики.

Водночас встановлено, що булінг не обмежується шкільним середовищем, а трансформується у студентському середовищі, набуваючи більш латентних, опосередкованих і цифрових форм, що зумовлює необхідність адаптації профілактичних підходів до умов закладу вищої освіти; водночас у цій сфері національний досвід перебуває на етапі становлення.

Доведено, що профілактика як наукова категорія має міждисциплінарний характер і в педагогіці, соціальній педагогіці та соціальній роботі трактується як цілісна система заходів, спрямованих на запобігання негативним соціальним явищам, своєчасне виявлення факторів ризику та мінімізацію їхнього впливу на розвиток особистості й соціальне середовище. Визначено, що соціальна

профілактика та соціально-педагогічна профілактика є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями, при цьому соціально-педагогічна профілактика постає як специфічний напрям професійної діяльності, безпосередньо пов'язаний з процесами соціалізації та виховання особистості в освітньому середовищі.

Обґрунтовано доцільність застосування багаторівневого підходу до профілактики булінгу, що охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику, кожна з яких має власні цільові групи, завдання та інструменти впливу та реалізується на макро-, мезо- та мікрорівнях соціально-педагогічної діяльності. У межах дослідження запропоновано авторське визначення поняття «соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти», що розглядається як цілеспрямований, системний і науково обґрунтований процес соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти та спрямований на запобігання виникненню, поширенню та повторюваності булінгу в студентському середовищі через утвердження культури нульової толерантності до насильства, розвиток професійної спроможності суб'єктів освітнього процесу та формування ненасильницької поведінки студентів.

Загалом результати теоретичного аналізу засвідчили, що ефективна соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладах вищої освіти потребує комплексного підходу, який поєднує просвітницьку, психологічну та організаційно-педагогічну діяльність, враховує багаторівневу детермінацію булінгових практик і сучасні виклики, зокрема необхідність упровадження травма-інформованого підходу. Одержані теоретичні узагальнення та авторські положення пропонують концептуальну основу для подальшого обґрунтування організаційно-методичних умов профілактики булінгу в студентському середовищі, що є предметом наступних розділів дисертаційного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Обґрунтування організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

На основі теоретичного аналізу, здійсненого в попередньому розділі, з метою розроблення умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів закладів вищої освіти було організовано та проведено пілотне дослідження.

Ефективність соціально-педагогічної профілактики булінгу в студентському середовищі безпосередньо пов'язана з науково обґрунтованим визначенням умов її реалізації. Саме вони забезпечують системність профілактичної діяльності, її цілеспрямованість, керованість і практичну результативність, а також створюють підґрунтя для узгодженої взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

Обґрунтування таких умов передбачає інтеграцію теоретичних напрацювань у сфері соціально-педагогічної профілактики насильства та булінгу з результатами аналізу реального стану досліджуваної проблеми в студентському середовищі. Це своєю чергою зумовлює необхідність опори на дані спеціально організованого емпіричного дослідження, що дозволяє виявити актуальні тенденції, суперечності та проблемні зони.

Розроблення умов соціально-педагогічної профілактики булінгу ґрунтувалося на результатах цілеспрямованої пошуково-аналітичної роботи, яка передбачала проведення пілотного дослідження. Його метою було визначення реальних потреб студентської молоді, виявлення проблемних зон у системі профілактики булінгу, а також уточнення змістових орієнтирів і практичних механізмів впровадження відповідних умов в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Реалізація комплексу емпіричних заходів дала змогу отримати валідні та репрезентативні дані щодо стану досліджуваної проблеми, що забезпечило надійне емпіричне підґрунтя для подальших теоретико-практичних узагальнень і наукового обґрунтування визначених умов.

Пілотне дослідження складалося з трьох взаємопов'язаних етапів:

1. Проведення дослідження національного масштабу на тему «Проблема насильства та булінгу в молодіжному середовищі» (Додаток В);

2. Анкетування кураторів академічних груп та вихователів гуртожитків закладів вищої освіти на тему «Поширеність булінгу в студентському середовищі»;

3. Проведення фокус-групового дослідження за участю провідних українських експертів у сфері протидії булінгу.

Розглядаючи *перший етап пілотного дослідження*, зазначимо, що в його межах було реалізовано дослідження національного масштабу на тему «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі», ініційоване та розроблене авторкою дисертаційного дослідження, що суттєво підвищує наукову цінність отриманих результатів.

Ініціювання дослідження відбулося на початку 2024 р. шляхом підготовки та подання авторкою офіційного звернення до Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), зокрема до цифрової платформи U-Report, яка спеціалізується на проведенні опитувань серед молоді. У зверненні було обґрунтовано доцільність вивчення проблематики насильства та булінгу в молодіжному середовищі з урахуванням специфіки закладів вищої освіти.

За результатами розгляду звернення було отримано схвальне рішення щодо проведення дослідження національного масштабу, спрямованого на збір емпіричних даних про уявлення молоді стосовно поширеності та актуальності булінгу в закладах вищої освіти.

Цифрова платформа U-Report є сучасним інструментом збору думок молоді віком від 14 до 34 років щодо актуальних суспільних питань. Отримані результати узагальнюються та використовуються для інформування ключових стейкхолдерів

з метою ініціювання соціально значущих змін. Використання цієї платформи забезпечило широке територіальне охоплення респондентів, оперативність збору даних та можливість їхньої первинної аналітичної обробки.

Застосування U-Report сприяло підвищенню репрезентативності результатів і дозволило сформулювати узагальнене уявлення про актуальний стан проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі України.

Проблематика дослідження зумовлена поширеністю проявів насильства та булінгу в молодіжному середовищі, зокрема в закладах вищої освіти, а також недостатнім рівнем системності їхньої профілактики. Особливої актуальності вона набуває в контексті виявлених суперечностей між формально задекларованою увагою до проблеми та реальним станом профілактичної роботи, що характеризується фрагментарністю підходів, недостатньою узгодженістю дій суб'єктів освітнього процесу та обмеженою орієнтацією на потреби студентської молоді.

Метою дослідження є вивчення уявлень молоді про поширеність насильства та булінгу в молодіжному середовищі, зокрема в закладах вищої освіти, а також визначення можливих шляхів їхнього попередження та подолання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання емпіричних даних для розробки програм і навчально-методичних матеріалів для закладів вищої освіти, спрямованих на формування у студентської молоді навичок ідентифікації випадків насильства та булінгу, а також опанування алгоритмами реагування на такі ситуації.

Опитування проводилося в період із 16 по 22 грудня 2024 р.

Методологічну основу дослідження становив кількісний соціологічний підхід, реалізований через анкетне онлайн-опитування за допомогою цифрової платформи U-Report. Використання цього інструменту забезпечило оперативність збору емпіричних даних і широке територіальне охоплення респондентів.

Вибірка формувалася за принципом добровільної участі та охоплювала молодь віком 17-25 років, що відповідає характеристикам студентської аудиторії

закладів вищої освіти. Загальна кількість учасників становила 2 037 осіб, що забезпечило достатній обсяг емпіричної бази для узагальнення результатів.

Інструментарій дослідження включав стандартизовану анкету, структуровану за такими змістовими блоками: рівень обізнаності щодо сутності булінгу та його видів; досвід стикання з насильством і булінгом; уявлення про причини поширення булінгу; знання алгоритмів реагування та звернення по допомогу.

Обробка результатів здійснювалася із застосуванням інструментів автоматизованої аналітики платформи з подальшим узагальненням та інтерпретацією отриманих даних відповідно до завдань дослідження. Такий підхід забезпечив отримання валідних емпіричних результатів і дав змогу окреслити ключові напрями соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти.

Аналіз отриманих результатів дозволив оцінити базовий рівень обізнаності студентської молоді щодо явища булінгу як важливий аналітичний індикатор, що відображає готовність освітнього середовища до здійснення профілактичної діяльності. Отримані дані стали емпіричним підґрунтям для подальшого аналізу стану соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти та враховувалися в процесі обґрунтування відповідних умов її реалізації. Деталізовані результати дослідження подано в Додатку Г.

Результати дослідження засвідчили високий рівень поінформованості молоді щодо сутності явища булінгу: переважна більшість респондентів (близько 98 %) зазначили, що знають, що таке булінг. Водночас незначна частка опитаних (близько 2 %) або не знайома з цим поняттям, або має лише поверхове уявлення про нього.

Аналіз результатів із урахуванням гендерного розподілу дозволяє констатувати наявність певних відмінностей: рівень обізнаності серед жінок є дещо вищим (99,1 %), ніж серед чоловіків (96,5 %). Водночас частка тих, хто має невпевнене або обмежене розуміння змісту поняття «булінг», є більшою серед чоловіків.

Отримані результати свідчать про сформованість загального інформаційного поля щодо проблеми булінгу в студентському середовищі. Водночас вони вказують на доцільність диференціації профілактичної роботи з урахуванням окремих соціально-демографічних характеристик здобувачів освіти.

Принципово важливим є те, що високий рівень обізнаності створює передумови для зміщення акцентів профілактичної діяльності від інформаційно-просвітницьких заходів до системної соціально-педагогічної роботи, орієнтованої на формування практичних навичок ненасильницької взаємодії, розвитку культури міжособистісних відносин та впровадження дієвих механізмів запобігання булінгу.

З метою з'ясування суб'єктивного сприйняття студентською молоддю проблеми булінгу респондентам було запропоновано оцінити її актуальність у закладах вищої освіти (рис. 2.1).

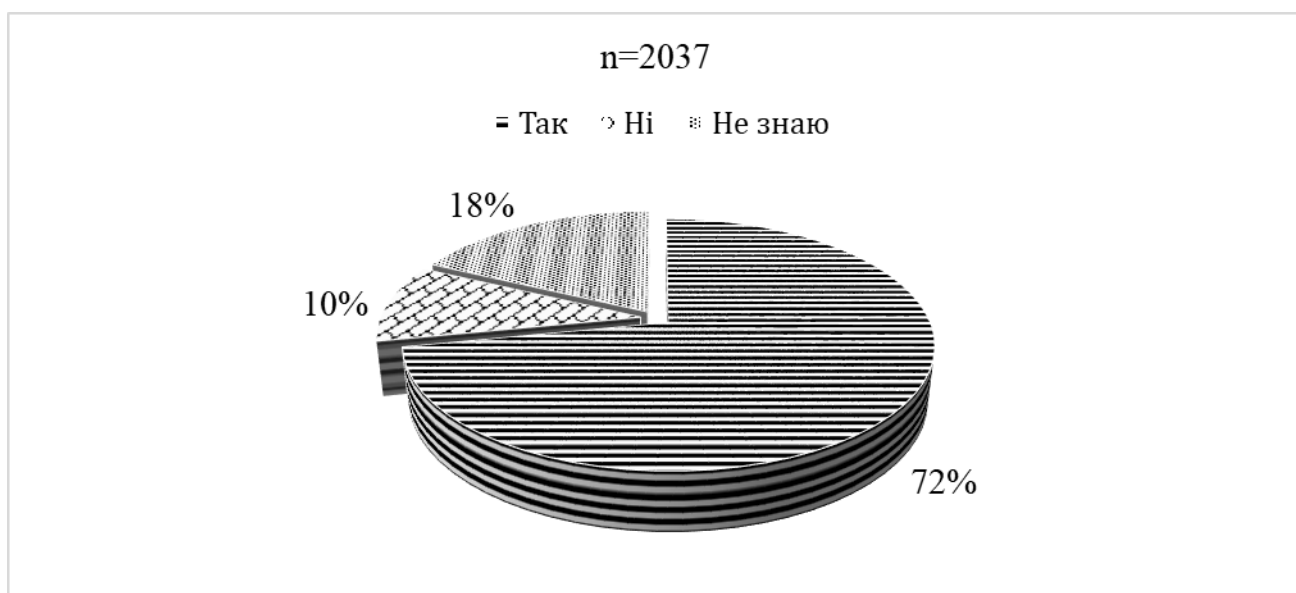

Рис. 2.1. Відповіді респондентів на запитання «На вашу думку, чи актуальна проблема булінгу в закладах вищої освіти?» (у %)

Аналіз отриманих відповідей засвідчив, що проблема булінгу загалом сприймається студентами як актуальна: більшість респондентів (72%) підтвердили її наявність і значущість у сучасному освітньому середовищі.

Водночас частина опитаних або не вважає її актуальною, або не має чітко сформованої позиції.

Аналіз результатів у регіональному розрізі дозволяє виявити певні відмінності у сприйнятті актуальності проблеми. Найвищий рівень визнання актуальності булінгу зафіксовано в центральному регіоні (76,6%) та західному (75,0%). Дещо нижчі показники спостерігаються у північному (71,6%) та південному (70,3%) регіонах. Найменша частка респондентів, які вважають проблему актуальною, зафіксована у східному регіоні (68,3%) та місті Києві (67,2 %).

Частка тих, хто заперечує актуальність проблеми, є відносно невисокою в усіх регіонах і коливається від 8,0 % у центральному регіоні до 12,5 % у північному. Водночас привертає увагу значна частка респондентів, які не змогли визначитися з відповіддю. Найбільше таких відповідей зафіксовано у місті Києві (22,3 %) та південному регіоні (20,3 %), що може свідчити про недостатній рівень усвідомлення або неоднозначність сприйняття проблеми булінгу в цих регіонах.

Таким чином, отримані дані свідчать про загальне визнання актуальності проблеми булінгу в закладах вищої освіти на всій території України, водночас регіональні відмінності вказують на доцільність урахування контекстуальних особливостей при розробленні та впровадженні профілактичних заходів.

У цілому отримані дані підтверджують значущість проблеми булінгу в освітньому середовищі закладів вищої освіти та обґрунтовують потребу в розвитку цілісної системи соціально-педагогічної профілактики, спрямованої як на підвищення рівня розпізнавання виявів булінгу, так і на формування безпечного освітнього середовища.

Із метою виявлення чинників, які, на думку студентської молоді, сприяють виникненню ситуацій насильства та булінгу в закладах вищої освіти, респондентам було запропоновано визначити основні причини таких проявів в освітньому середовищі (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Чинники ризику проявів насильства та булінгу серед студентів у ЗВО (у %)

n=2037		
<i>Запитання</i>	<i>Відповіді респондентів</i>	<i>%</i>
На Вашу думку, що спонукає до ситуацій насильства та булінгу в закладі вищої освіти?	Підвищений рівень стресу та агресії	55,9 %
	Стереотипне мислення	74,1 %
	Складні життєві обставини	40,0 %
	Домашнє насильство	61,8 %
	Різні погляди на цінності (релігія, громадянство, сім'я тощо)	57,0 %
	Вплив оточення (друзі, одногрупники, колеги, сім'я тощо)	75,1 %
	Конкуренція	49,9 %
	Особисті конфлікти	67,1 %
	Заздрість	69,3 %
	Політичні погляди	25,1 %
	Інше	0,8 %

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз отриманих результатів засвідчує, що студенти пов'язують виникнення насильства та булінгу в закладах вищої освіти насамперед із впливом соціального оточення, заздрістю, стереотипним мисленням, особистісними конфліктами та підвищеним рівнем психоемоційного напруження.

Зазначені позиції відображають домінування міжособистісних і соціально-психологічних детермінант у сприйнятті причин булінгу студентським середовищем. Водночас виокремлення респондентами таких чинників, як досвід домашнього насильства, складні життєві обставини та конкуренція, вказує на багатовимірний характер досліджуваної проблеми та її зумовленість не лише внутрішньоінституційними, а й ширшими соціальними впливами. Це дозволяє розглядати булінг у закладах вищої освіти як явище, що формується під впливом сукупності індивідуально-психологічних, міжособистісних і соціокультурних факторів.

Отримані дані актуалізують потребу комплексного підходу до соціально-педагогічної профілактики булінгу в освітньому середовищі, орієнтованого на врахування як особистісних характеристик учасників освітнього процесу, так і

специфіки їхньої соціальної взаємодії, що має бути враховано в процесі подальшого обґрунтування відповідних умов.

З метою з'ясування уявлень студентів про можливі наслідки насильства та булінгу в закладах вищої освіти респондентам було запропоновано визначити, до яких негативних змін можуть призводити такі ситуації (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Уявлення респондентів щодо наслідків насильства та булінгу (у %)

n=2037		
Запитання	Відповіді респондентів	%
На Вашу думку, якими можуть бути наслідки від насильства чи булінгу?	Депресія	88,0 %
	Тривожність, страх, відчуття незахищеності	90,6 %
	Проблеми з фізичним здоров'ям (порушення сну, розлади травлення тощо)	80,1 %
	Емоційна невпевненість, занижена самооцінка	90,2 %
	Нездатність захистити себе в майбутньому	69,0 %
	Погіршення психічного здоров'я	86,5 %
	Втрата особистих речей чи фінансів	53,3 %
	Селфхарм або думки про самогубство	82,8 %
	Втрата друзів чи соціальних зв'язків	65,2 %
	Відмова від навчання чи залишення освітнього закладу	75,8 %
	Інше	0,2 %
	Я не вважаю, що будуть значні наслідки.	0,7 %

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз результатів дослідження засвідчив високий рівень усвідомлення студентами серйозності наслідків насильства та булінгу, передусім у психологічній та емоційній сферах. Найбільш значущими наслідками респонденти визначили тривожність, страх і відчуття незахищеності (90,6 %), емоційну невпевненість і зниження самооцінки (90,2 %), депресивні стани (88,0 %), а також погіршення психічного здоров'я (86,5 %). Високі показники за цими позиціями свідчать про домінування в сприйнятті студентами саме психоемоційних втрат як ключових результатів пережитого насильства.

Поряд із цим респонденти відзначили ймовірність виникнення наслідків, що стосуються фізичного самопочуття та поведінкових реакцій, зокрема проблем із фізичним здоров'ям (80,1 %), селфхарму або думок про самогубство (82,8 %), а

також нездатності захистити себе в майбутньому (69,0 %). Такі відповіді вказують на глибину травматичного впливу булінгу та його пролонгований характер.

Водночас значна частка респондентів пов'язує наслідки булінгу із соціальними та освітніми втратами, зокрема відмовою від навчання чи його залишенням (75,8 %), втратою друзів і соціальних зв'язків (65,2 %), а також втратою особистих речей чи фінансів (53,3 %). Це підтверджує комплексний характер впливу насильства, що виходить за межі індивідуально-психологічної площини та охоплює освітню й соціальну інтеграцію студентів.

Узагальнення отриманих даних дозволяє констатувати, що студенти усвідомлюють багатовимірність негативних наслідків булінгу – від психоемоційних і поведінкових до соціально-освітніх. Такий рівень розуміння проблеми виступає важливою аналітичною основою для подальшого обґрунтування необхідності системної соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти.

Важливим діагностичним показником у межах дослідження стало з'ясування рівня обізнаності студентів щодо наявних механізмів реагування на випадки булінгу, зокрема їхньої поінформованості про можливості звернення по допомогу в разі постраждалості або свідчення насильницьких проявів.

Аналіз отриманих відповідей засвідчив недостатній рівень поінформованості студентів щодо шляхів звернення по допомогу у випадках булінгу. Зокрема більшість респондентів (61 %) зазначили, що не знають, куди необхідно звертатись у разі, якщо вони постраждали або стали свідками булінгу. Водночас лише 39 % респондентів підтвердили наявність відповідних знань.

Отримані дані дозволяють констатувати наявність суттєвого розриву між загальним усвідомленням студентами проблеми булінгу та сформованістю практичних навичок реагування на такі ситуації. За умови високого рівня теоретичної поінформованості щодо сутності явища булінгу, зафіксованого на попередніх етапах дослідження, недостатня обізнаність із конкретними механізмами захисту та підтримки свідчить про фрагментарність профілактичної роботи в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

Зазначені результати актуалізують необхідність посилення системного інформування студентів про доступні інституційні та позаінституційні механізми реагування на випадки булінгу, що має враховуватись у процесі подальшого обґрунтування умов соціально-педагогічної профілактики в закладах вищої освіти.

Узагальнення результатів дослідження національного масштабу, проведеного серед студентів закладів вищої освіти України на пошуково-аналітичному етапі дисертаційної роботи, дало змогу виявити стійку суперечність між формально задекларованою увагою до проблеми булінгу та фактичним станом її профілактики. Останній характеризується фрагментарністю, недостатньою узгодженістю дій суб'єктів профілактичної діяльності та обмеженою орієнтацією на потреби студентської молоді.

Отримані результати набули значення емпіричного підґрунтя для подальшого наукового аналізу, оскільки дозволили зафіксувати реальні запити, проблемні зони та очікування студентської молоді щодо безпечності освітнього середовища та ефективності реагування на прояви булінгу. Виявлені в процесі дослідження суперечності та прогалини в організації профілактичної роботи засвідчили необхідність переходу від поодиноких і несистемних заходів до комплексного підходу, що передбачає впровадження спеціально організованих умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.

Проведене дослідження національного масштабу, спрямоване на вивчення уявлень студентської молоді про проблему булінгу, становило перший етап пілотного дослідження. Його результати створили підґрунтя для подальшого поглибленого аналізу стану соціально-педагогічної профілактики в закладах вищої освіти.

Другим етапом пілотного дослідження стало опитування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків як суб'єктів, безпосередньо залучених до організації виховної та профілактичної роботи в студентському середовищі. Було принципово важливим для подальшої розробки та впровадження профілактичних заходів врахувати думки та рівень обізнаності тих

суб'єктів освітнього процесу, які безпосередньо здійснюють реагування на випадки булінгу та перебувають у найближчій взаємодії зі студентами.

Тому не випадково на даному етапі дослідження увагу було зосереджено саме на кураторах академічних груп і вихователях гуртожитків як ключових суб'єктах у системі соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти, оскільки їхня позиція та погляди стосовно досліджуваних питань могли суттєво допомогти в нашій роботі.

За результатами проведеного дослідження національного масштабу було сформовано узагальнене уявлення про поширеність булінгу та рівень розуміння цього явища серед студентської молоді, зокрема з урахуванням регіональних особливостей. Аналіз отриманих даних засвідчив, що найбільша частка респондентів, які не змогли визначити зміст поняття «булінг» або не були з ним обізнані, зосереджена в місті Києві, а також у північному та південному регіонах України. Це вказує на наявність регіональних відмінностей у рівні обізнаності молоді та підкреслює необхідність урахування цих особливостей у подальшій роботі.

На другому етапі пілотного дослідження з метою поглиблення результатів попереднього аналізу було визначено заклади вищої освіти для проведення опитування серед кураторів академічних груп та вихователів гуртожитків. Такий підхід дозволив з'ясувати рівень актуалізації проблеми булінгу в освітньому середовищі, а також ступінь обізнаності та готовності зазначених фахівців до її профілактики.

Передумовою проведення даного етапу дослідження стали результати загальнонаціонального опитування студентської молоді, які засвідчили наявність суперечностей між рівнем обізнаності про булінг та реальним станом організації профілактичної роботи в закладах вищої освіти. Виявлені прогалини в системності профілактичної діяльності, а також потреба у більш ефективних механізмах реагування на випадки булінгу зумовили необхідність звернення до позиції суб'єктів освітнього процесу, які безпосередньо здійснюють виховну та профілактичну роботу зі студентами. Це своєю чергою визначило доцільність

проведення опитування серед кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків.

У межах цього етапу було проведено опитування на тему «Поширеність булінгу в студентському середовищі серед кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків». До участі в ньому було залучено чотири заклади вищої освіти, визначені як базові для подальшого впровадження профілактичної роботи, а саме: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Вибірка дослідження формувалася з урахуванням принципів різноманітності та репрезентативності, що передбачало залучення закладів вищої освіти з різних регіонів України, а також різних категорій учасників освітнього процесу (студентів, кураторів академічних груп, вихователів гуртожитків).

Такий підхід дозволив отримати комплексні дані щодо стану реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу та відобразити різні аспекти функціонування освітнього середовища.

Репрезентативність вибірки забезпечувалася через поєднання кількісних і якісних характеристик дослідження, що дає підстави розглядати отримані результати як такі, що відображають типові тенденції розвитку профілактичної діяльності в закладах вищої освіти України. Водночас зазначені особливості формування вибірки не обмежують можливості отримання релевантних і достовірних результатів дослідження.

Формування вибірки мало певні організаційні особливості. На пілотному етапі дослідження передбачалося залучення ширшого кола закладів вищої освіти, зокрема з метою формування експериментальної групи. На початках попередню згоду на участь у дослідженні дали кілька закладів вищої освіти. Проте в процесі організаційного узгодження умов участі та переходу до покрокових етапів частина з них не підтвердила подальшу участь.

Зокрема обмеження стосувалися участі на пілотному етапі дослідження та можливості оприлюднення узагальнених результатів. За поясненнями представників адміністрацій, це було зумовлено етичними міркуваннями та чутливістю проблематики булінгу в університетському середовищі. З огляду на етичні принципи дослідження назви зазначених закладів вищої освіти не розкриваються. Зазначені обставини вплинули на остаточну кількість закладів вищої освіти, залучених до експериментальної частини дослідження. Водночас така ситуація може розглядатися як додатковий емпіричний результат, що опосередковано свідчить про латентний характер проблеми булінгу в закладах вищої освіти та наявність інституційних бар'єрів у її відкритому обговоренні та системному опрацюванні, попри наявність нормативно-правового регулювання в сфері запобігання насильству та булінгу.

Анкетування проводилося з метою визначення рівня обізнаності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків щодо поширеності булінгу та насильства в студентському середовищі, а також виявлення їхніх основних проявів, причин і можливих шляхів подолання цієї проблеми в закладі вищої освіти (структуру анкети подано в Додатку Г).

Здійснювалося опитування у формі анкетування з використанням онлайн-інструментів. З метою охоплення всіх визначених закладів вищої освіти та врахування позицій кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків було застосовано метод онлайн-опитування через Google Forms, що забезпечило ефективний збір і подальшу обробку емпіричних даних. Питання анкетування можна умовно розділити на чотири тематичні блоки: професійний статус респондентів; обізнаність щодо видів та форм булінгу; досвід реагування на випадки булінгу; потреба у додаткових знаннях та ресурсах підтримки.

Опитування було проведено на початку 2025 р., у період з 26 лютого по 07 березня. У дослідженні взяли участь 274 респонденти з чотирьох зазначених вище закладів вищої освіти, серед яких 258 – куратори академічних груп та 16 – вихователі гуртожитків.

Більшість опитаних (59,9 %) мають досвід роботи в закладі вищої освіти – понад 6 років. Ще третина (31,3 %) працює від 1 до 6 років (рис. 2.2).

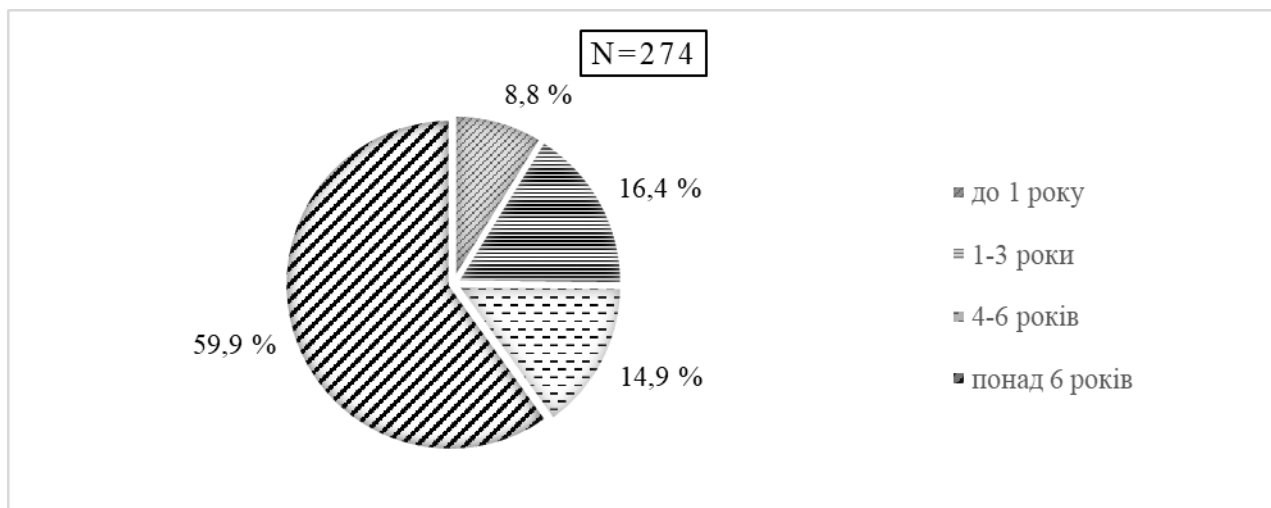

Рис. 2.2. Відповіді респондентів на запитання «Ваш досвід роботи в закладі вищої освіти» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати свідчать, що в закладах вищої освіти, на базі яких проводилось опитування, працюють переважно кваліфіковані та досвідчені куратори академічних груп і вихователі гуртожитків, які добре знаються на особливостях роботи зі здобувачами освіти закладів вищої освіти.

Під час опитування було визначено, що більшість кураторів академічних груп та вихователів гуртожитків, які взяли в ньому участь, (89,8 %) добре обізнані у питаннях булінгу та його основних проявів, ще 9,1 % мають часткове уявлення про це явище і лише 1,1 % мало поінформовані з даного питання і потребують додаткових знань.

Результати опитування показали, що більшість кураторів академічних груп та вихователів гуртожитків (65,7 %) вважають дану проблему дуже або досить актуальною серед здобувачів освіти закладів вищої освіти. Водночас 23,4 % респондентів розглядають булінг як малозначущу проблему. Один із респондентів зазначив: «Через війну та дистанційне навчання дана проблема відійшла на другорядний план». Інший відповів: «У студентському середовищі дане явище не настільки поширене, як у школах». А 10,3 % опитаних зазначають, що булінг не є проблемою у студентському середовищі або не спостерігали його вияви на

своєму факультеті, хоча окремі респонденти повідомили про поодинокі ситуації з ознаками булінгу (рис. 2.3).

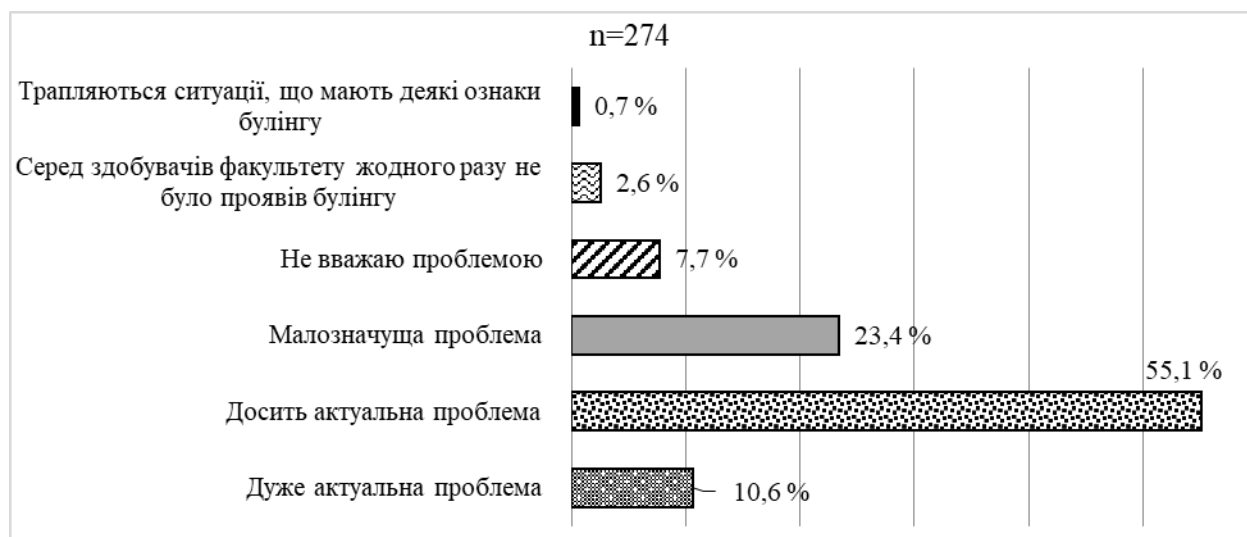

Рис. 2.3. Відповіді респондентів на запитання «Наскільки, на Вашу думку, булінг є актуальною проблемою в студентському середовищі?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Результати опитування, подані на діаграмі, свідчать, що більшість респондентів сприймають булінг як актуальну та соціально значущу проблему в студентському середовищі. Це може вказувати на те, що куратори академічних груп і вихователі гуртожитків усвідомлюють важливість формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Попри загальне усвідомлення важливості проблеми, є частина опитаних, які недооцінюють її значущість.

Опитування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків дало нам можливість визначити, з якими видами булінгу найчастіше стикаються здобувачі освіти закладів вищої освіти. На їхню думку, основним видом булінгу, який переважає серед здобувачів, є психологічний булінг – 89,1 %. Серед інших форм булінгу, з якими можуть стикатися здобувачі освіти, респонденти вказали: кібербулінг – 39,1 %; фізичний та економічний булінг – по 12,8 %; сексуальний булінг – 8,1 % (рис. 2.4).

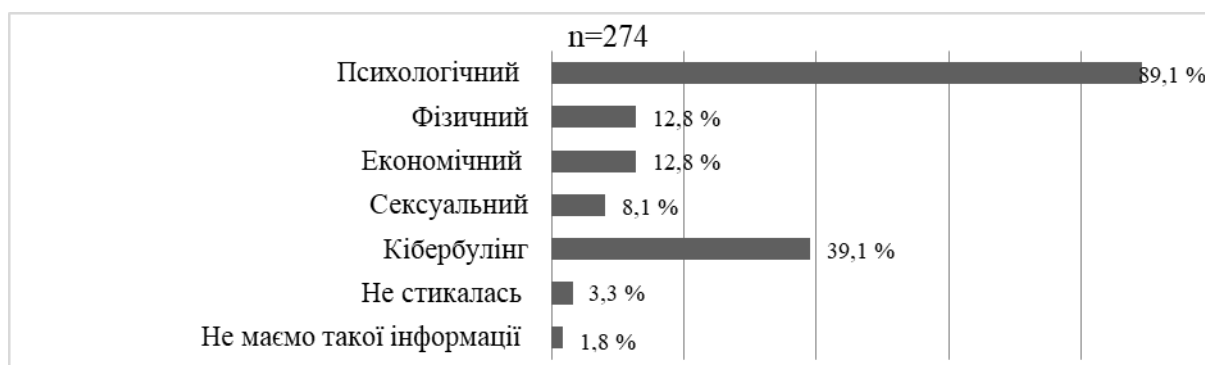

Рис. 2.4. Відповіді респондентів на запитання «З якими видами булінгу найчастіше стикаються студенти, на Ваш погляд?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати свідчать, що психологічний булінг та кібербулінг є найпоширенішими видами булінгу в студентському середовищі. Це підкреслює необхідність здійснення систематичної просвітницько-профілактичної роботи, яка включала б заходи, спрямовані на формування вміння розпізнавати приховану агресію, її причини та форми; розвиток навичок ненасильницького спілкування; виховання культури «нульової толерантності» щодо булінгу та цифрової компетентності. Окрему увагу варто приділити підвищенню професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків щодо менш видимих, але потенційно небезпечних форм булінгу.

Аналіз відповідей респондентів на запитання «Чи стикалися ви з випадками булінгу серед студентів у вашій діяльності?» показує, що майже половина опитаних ніколи не мала справи з виявами булінгу серед здобувачів освіти закладів вищої освіти у своїй діяльності (49,6 %), тоді як 47,8 % респондентів зазначають, що такі випадки траплялися, але рідко. Лише 2,6 % згадали про часті випадки булінгу. Отримані дані свідчать, що більшість кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків або не фіксують випадки булінгу, або здобувачі не звертаються до них із такими проблемами, або ж вони стикаються з цим явищем нечасто. Це може означати, що проблема булінгу у студентському середовищі залишається малопомітною або недостатньо виявленою.

На думку респондентів, здобувачі освіти закладів вищої освіти найчастіше стикаються з проявами булінгу у соціальних мережах та месенджерах – 55,8 %, а також поза межами університету (під час спільного дозвілля, роботи тощо) – 51,8 % та в гуртожитках – 29,6 %. Не часто булінг проявляється під час навчального процесу (на парах, лекціях, семінарах) – 16,8 % (рис. 2.5).

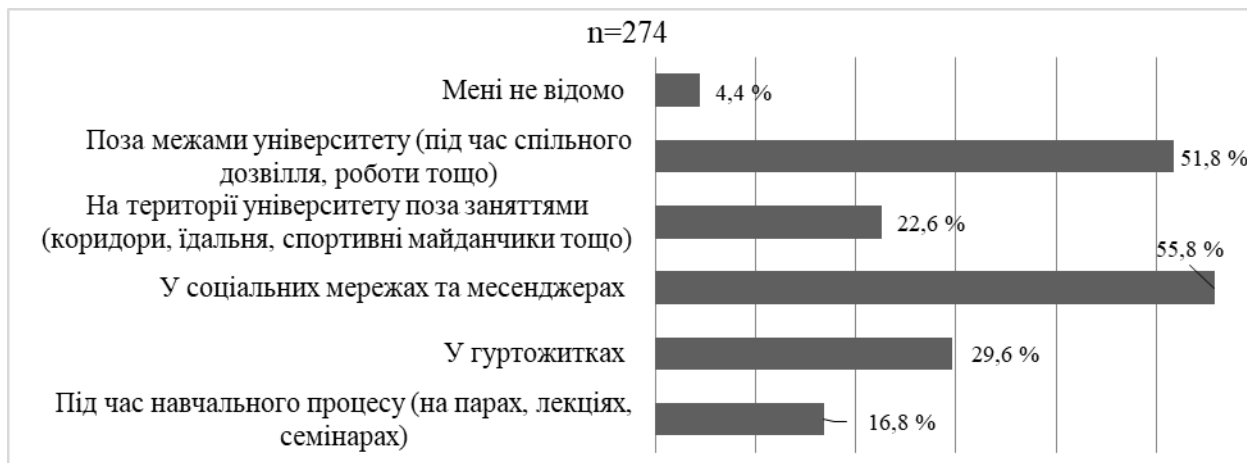

Рис. 2.5. Відповіді респондентів на запитання «Де саме, на Ваш погляд, студенти найчастіше стикаються з проявами булінгу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати засвідчують, що найпоширенішим середовищем для булінгу здобувачів освіти закладів вищої освіти є цифровий простір та спільна діяльність поза межами університету, де контроль з боку педагогічного персоналу є незначним. Отримані дані підкреслюють необхідність і важливість проведення інформаційних заходів з метою формування у здобувачів освіти безпечної поведінки в соціальних мережах і месенджерах, підвищення рівня медіаграмотності та розвитку навичок відповідальної цифрової взаємодії; систематичного проведення профілактичних занять у гуртожитках та під час навчального процесу; створення безпечного середовища поза навчальним процесом.

Під час опитування було визначено, що найпоширенішими діями кураторів академічних груп та вихователів гуртожитку у ситуації булінгу є обговорення ситуації безпосередньо з її учасниками – 72,3 %. Половина опитаних також зазначає, що проводить профілактичні бесіди з академічними групами або мешканцями гуртожитку – 50,7 %. Частина опитаних повідомляє про випадки

булінгу керівництву університету – 25,2 %, а 18,2 % звертається по допомогу до психолога чи соціального педагога (рис. 2.6).

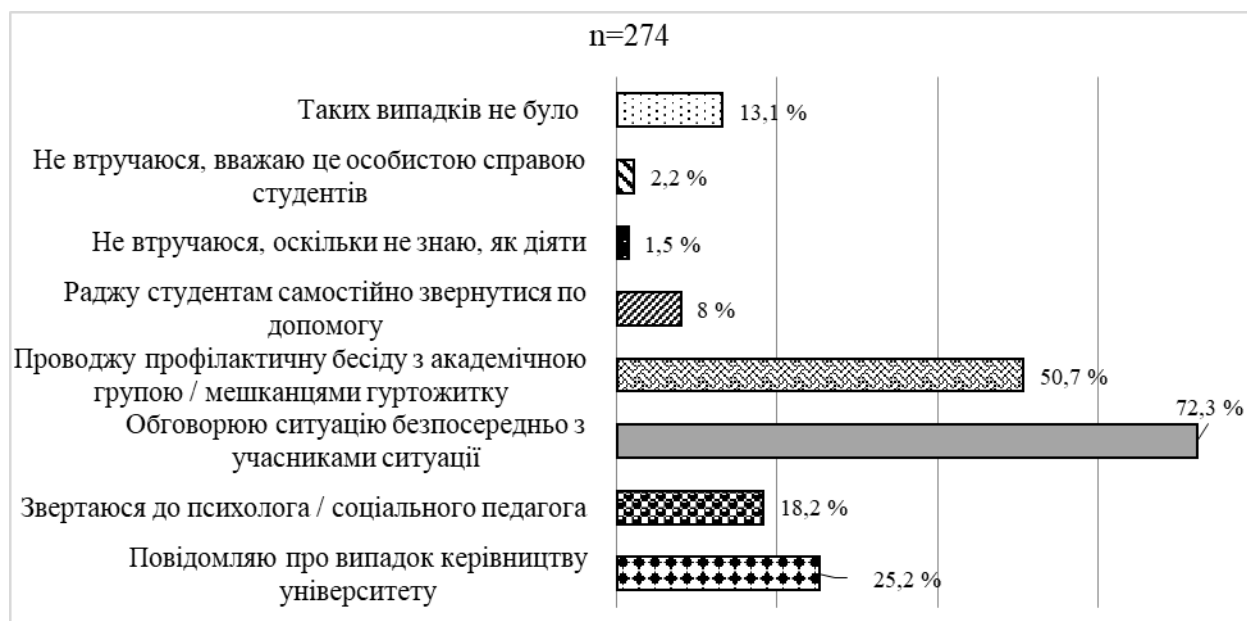

Рис. 2.6. Відповіді респондентів на запитання «Що Ви зазвичай робите, коли стикаєтеся з булінгом серед студентів?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Представленні результати опитування дають можливість констатувати, що переважна більшість кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків демонструє активну позицію у реагуванні на булінг, переважно обираючи комунікативні та профілактичні методи. Проте наявність певної частки опитаних, які не втручаються або не знають, як діяти в таких ситуаціях, підкреслює необхідність підвищення рівня їхньої компетентності щодо алгоритмів реагування на випадки булінгу в закладах вищої освіти.

Додатковими чинниками, що ускладнюють реалізацію профілактики булінгу, є недостатній рівень методичної готовності частини фахівців, брак адаптованих до студентської аудиторії програм, а також відсутність регулярної оцінки ефективності профілактичних заходів. Водночас самі респонденти вказують на потребу в тренінгах з конфліктології та медіації, методичних матеріалах і посиленні інституційної підтримки як ключових ресурсах підвищення результативності роботи.

На запитання «Чи потребуєте ви додаткових знань і ресурсів для ефективної роботи з випадками булінгу?» більшість відповіли, що не мають потреби у

додаткових знаннях – 61,7 %. Водночас понад третина опитаних (36,9 %) відповіли, що таку потребу мають, особливо в додаткових знаннях з алгоритму дій щодо профілактики булінгу в закладах вищої освіти та прикладів з нестандартними або прихованими формами булінгу. Один із респондентів у відповідь на дане запитання зазначив: «Було б добре, якби був покроковий посібник із рекомендаціями та/або реальними кейсами профілактики булінгу серед здобувачів освіти закладів вищої освіти». Лише 1,5 % не змогли визначити власну потребу в додаткових знаннях і ресурсах. Результати свідчать про те, що є потреба в підвищенні кваліфікації значної частини кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків у питаннях профілактики та реагування на булінг й методичному забезпеченні їхньої роботи з випадками булінгу.

Під час опитування було визначено ресурси, які б допомогли кураторам академічних груп і вихователям гуртожитків у роботі з випадками булінгу. Опитувані найчастіше згадують про потребу в тренінгах із медіації та конфліктології – 46,7 %. Також значна частина вказує на потребу в методичних матеріалах чи інструкціях – 41,9 % та вільному доступі до психолога/психотерапевта – 37,6 % (рис. 2.7).

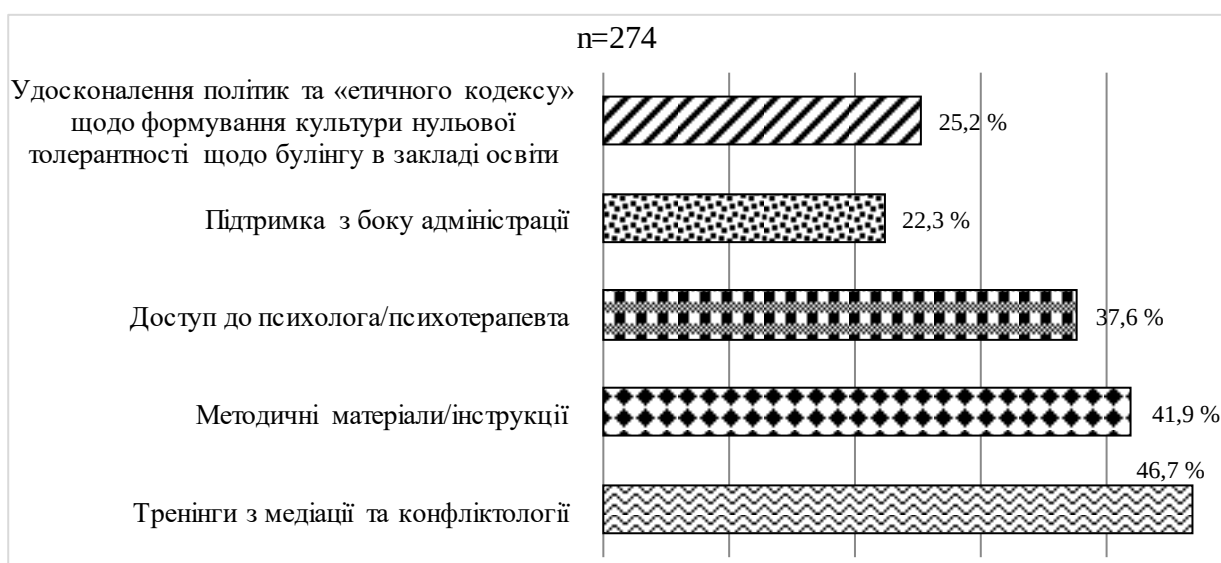

Рис. 2.7. Відповіді респондентів на запитання «Які саме ресурси допомогли б Вам у роботі з випадками булінгу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати засвідчують, що куратори академічних груп і вихователі гуртожитків передусім потребують практико-орієнтованих інструментів і методичних матеріалів, спрямованих на посилення їхньої професійної спроможності, підвищення рівня компетентності та розвиток навичок ефективного реагування на випадки булінгу. Водночас актуальною залишається потреба в системній підтримці з боку психолога або психотерапевта, а також адміністрації закладу вищої освіти в процесі розгляду відповідних ситуацій. Окремої уваги потребує вдосконалення внутрішніх політик закладу та положень етичного кодексу щодо запобігання та реагування на прояви булінгу.

Отже, отримані в ході другого етапу пілотного дослідження результати, засвідчили, що проблематика соціально-педагогічної профілактики булінгу зумовлена не лише рівнем поінформованості чи мотивації суб'єктів профілактичної діяльності, а передусім відсутністю цілісного організаційно-методичного забезпечення їхньої роботи. Це актуалізує необхідність наукового обґрунтування та визначення умов, спрямованих на підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентської молоді в закладах вищої освіти.

На *третьому етапі пілотного дослідження* було проведено фокусоване групове інтерв'ю за участю експертів, спрямоване на експертну оцінку, верифікацію та наукове осмислення отриманих результатів. Основною метою фокус-групи було представлення результатів двох попередніх етапів дослідження, а також обговорення й експертна оцінка визначених умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.

Цільову аудиторію фокус-групи становили фахівці у сфері протидії насильству, гендерної політики та формування безпечного освітнього середовища, зокрема представники органів державної влади, громадського сектору та освітніх установ, які мають практичний досвід реалізації профілактичних програм і здійснення експертної діяльності у відповідній сфері. До фокус-групи були залучені: фахівчині громадської організації «Ла Страда-Україна»; експертки Національної тренерської мережі цієї організації, які

представляють методичні центри, центри професійного розвитку педагогічних працівників, заклади вищої освіти та інші профільні інституції.

Загальна кількість експертів становила 9 осіб. Серед критеріїв добору – наявність щонайменше п'ятирічного досвіду роботи в сфері протидії насильству, участі у розробленні профілактичних програм та експертної діяльності у сфері гендерної політики та протидії булінгу.

Фокус-групу було проведено на початку 2025 р. у змішаному форматі, що поєднував фахові консультації та колективне обговорення. Такий формат забезпечив можливість комплексного аналізу отриманих результатів, обговорення практичних аспектів їхнього впровадження, а також формування узгоджених експертних висновків щодо доцільності та ефективності запропонованих умов.

У межах фокус-групи було презентовано результати першого та другого етапів пілотного дослідження, а також обґрунтовано логіку виокремлення умов соціально-педагогічної профілактики булінгу та їхнє структурно-змістове наповнення (програма проведення фокус-групи подана у Додатку Д). Основна увага під час обговорення була зосереджена на відповідності запропонованих умов чинному нормативно-правовому забезпеченню, реалістичності їхнього впровадження в умовах закладу вищої освіти та потенціалу забезпечення системності профілактичної діяльності.

Експертам було запропоновано здійснити оцінювання розроблених умов за такими критеріями: наукова обґрунтованість, комплексність, практична реалізовуваність і очікувана результативність. За результатами обговорення та оцінювання умови отримали позитивну фахову оцінку. Водночас експерти надали рекомендації щодо уточнення окремих формулювань і посилення міжсекторальної взаємодії. Так, важливо зазначити, що під час фокус-групи було рекомендовано представлені умови назвати організаційно-методичними, оскільки їхній зміст охоплює не лише визначення загальних напрямів профілактичної діяльності, а й передбачає конкретні механізми організації, координації та методичного забезпечення соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти. Саме таке формулювання, на думку експертів, більш точно

відображає інтегративний характер запропонованих умов, які поєднують інституційно-управлінський, змістово-технологічний і практико-орієнтований компоненти, забезпечуючи їхню прикладну спрямованість і можливість системного впровадження в освітньому середовищі.

Урахування отриманих зауважень дозволило вдосконалити зміст і структуру визначених умов, підвищити їхню методичну чіткість і практичну спрямованість. Таким чином, фокус-групове дослідження виконало функцію експертної верифікації, що забезпечило уточнення та остаточне наукове обґрунтування організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.

Проведена експертна верифікація підтвердила наукову обґрунтованість і практичну доцільність визначених умов, що дозволяє розглядати їх як цілісний концептуальний комплекс, придатний до впровадження. Їхнє структуроване подання забезпечує можливість співвіднесення кожної умови з механізмами реалізації, формами і методами роботи, а також індикаторами оцінювання результативності, що своєю чергою сприяє переходу від теоретичного обґрунтування до практико-орієнтованої моделі профілактичної діяльності в закладі вищої освіти.

Узагальнення результатів першого та другого етапів пілотного дослідження, а також їхня експертна верифікація у межах фокус-групового обговорення, що здійснювалось на його третьому етапі, дозволили не лише окреслити актуальний стан проблеми булінгу в закладах вищої освіти, але й виявити ключові суперечності, прогалини та потреби в системі його профілактики.

Узагальнення отриманих емпіричних даних, їхнє аналітичне осмислення та співвіднесення з результатами експертної оцінки дали змогу структурувати виявлені проблемні зони, тенденції та потреби у вигляді узагальненої аналітичної моделі, що відображає взаємозв'язок між станом проблеми, її детермінантами та напрямками реагування.

Зазначимо, що соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у ЗВО передбачає системну й цілеспрямовану діяльність, яка ґрунтується на

створенні належних умов. У Новому тлумачному словнику української мови термін «умова» трактується як необхідна обставина, що забезпечує можливість виникнення, здійснення або підтримки певного процесу та сприяє його реалізації [118].

У наукових джерелах поняття «умови» розглядається як сукупність чинників, які визначають результативність діяльності. Так, Т. Лях під умовами розуміє сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, які обумовлюють результативність певної діяльності [96]. Л. Кальченко визначає їх як цілеспрямовано організовані обставини та можливості діяльності, від наявності або зміни яких залежить ефективність процесу [64]. У працях І. Матійків умови розглядаються як систематично організовані зовнішні фактори, що спричиняють якісні зміни у внутрішньому світі особистості [104].

Н. Зимівець наголошує, що соціально-педагогічні умови виступають підґрунтям виникнення, функціонування та розвитку певного процесу. Цілеспрямовано створені умови мають регулятивний потенціал, забезпечують узгодженість і взаємозв'язок його структурних компонентів, а їхня наявність є необхідною та достатньою передумовою досягнення поставлених цілей [125].

У межах даного дисертаційного дослідження умовами соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти розуміємо сукупність спеціально організованих обставин, цілеспрямоване створення та реалізація яких забезпечують формування ненасильницької, толерантної та безпечної поведінки студентів, спрямованої на попередження й недопущення проявів булінгу.

У наукових працях О. Безпалько підкреслюється, що цілеспрямоване створення відповідних умов у соціально-педагогічній діяльності сприяє успішній соціалізації особистості, її всебічному розвитку та підтриманню соціально прийнятних норм поведінки [173]. У цьому контексті профілактика в закладі освіти розглядається не лише як сукупність заходів із попередження негативних явищ, а як процес створення умов для повноцінного функціонування освітньої спільноти та забезпечення її психологічної безпеки.

Аналіз праць О. Безпалько [173], Р. Вайноли [31], Н. Зимівець [125], Н. Лунченко [91], Г. Лещук [87], Л. Нежпапи [117], І. Ткачук [189], Н. Тілікіної [187], В. Ягупова [206] та інших дослідників засвідчує, що ефективність профілактики деструктивної поведінки в освітньому середовищі пов'язується зі створенням спеціально організованих педагогічних і соціально-педагогічних умов, забезпеченням міжсуб'єктної взаємодії, ресурсного супроводу та формуванням безпечного освітнього простору. Узагальнення теоретичних положень і результатів проведеного пілотного дослідження дає підстави стверджувати, що соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти не може обмежуватися поодинокими або епізодичними заходами. Її ефективність забезпечується цілісною системою взаємопов'язаних умов, які охоплюють інституційний, суб'єктний і діяльнісний виміри організації освітнього середовища. Результати першого та другого етапів дослідження дозволили конкретизувати зміст зазначених умов, оскільки виявили низку суттєвих суперечностей: між високим рівнем обізнаності студентської молоді щодо булінгу та недостатньою сформованістю практичних навичок реагування; між задекларованою увагою до проблеми та фрагментарним характером профілактичної діяльності; між наявністю окремих суб'єктів профілактики та недостатньою координацією їхньої взаємодії. Також встановлено потребу в удосконаленні нормативно-організаційного забезпечення та підвищенні професійної спроможності фахівців.

Аналітичне осмислення теоретичних і емпіричних результатів, а також їхнє співвіднесення з експертними оцінками, отриманими в межах фокус-групового дослідження, дало змогу виокремити та науково обґрунтувати організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти. Кожна з визначених умов має самостійне змістове наповнення, водночас їхня комплексна реалізація забезпечує перехід від фрагментарних заходів до системної профілактики булінгу у студентському середовищі. Сукупна дія цих умов формує цілісне інституційне, суб'єктне та технологічне підґрунтя для створення безпечного освітнього середовища.

Отже, узагальнення результатів теоретичного аналізу, емпіричного дослідження та експертного оцінювання дало змогу не лише виокремити зміст і структуру організаційно-методичних умов, а й сформулювати їхнє авторське визначення у контексті соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти.

Організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти визначаються як сукупність взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників та цілеспрямовано створених можливостей освітнього середовища закладу вищої освіти, що визначають зміст, механізми та організацію соціально-педагогічної профілактики булінгу як системного процесу й забезпечують утвердження культури нульової толерантності до насильства, розвиток професійної спроможності суб'єктів профілактики і формування ненасильницької поведінки студентів.

У зв'язку з цим у межах дисертаційного дослідження обґрунтовано організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти (табл. 2.7). Їхня реалізація забезпечує системний і цілеспрямований характер профілактичної діяльності та сприяє формуванню безпечного освітнього середовища й розвитку ненасильницької поведінки студентської молоді.

Таблиця 2.7

**Організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики
булінгу серед студентів у закладі вищої освіти**

Рівень реалізації	Назва умови	Змістова характеристика
Інституційний	Забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО	Передбачає формування та узгодження внутрішньої нормативно-правової бази закладу вищої освіти відповідно до принципів прав людини, політики нульової толерантності до насильства, зокрема булінгу та забезпечення безпечного освітнього середовища. Включає систематичний аналіз наявних практик профілактики булінгу, їхню координацію між структурними підрозділами та вдосконалення з метою забезпечення єдності підходів, чіткості процедур і послідовності управлінських рішень
Суб'єктний	Розвиток професійної спроможності суб'єктів	Спрямована на посилення професійної спроможності науково-педагогічних працівників,

Рівень реалізації	Назва умови	Змістова характеристика
	соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку	кураторів академічних груп, фахівців соціально-психологічних служб і представників студентського самоврядування. Передбачає регулярне оцінювання рівня їхньої готовності до профілактичної діяльності, виявлення прогалин у знаннях і практиках реагування, а також впровадження системи заходів, спрямованих на формування сучасних підходів до запобігання та реагування на булінг
Діяльнісний	Організація послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами ЗВО через розробку та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу	Передбачає впровадження системної, програмно структурованої соціально-педагогічної роботи зі студентами, що поєднує різні форми і методи впливу. Спрямована на формування усвідомленого ставлення до проблеми булінгу, розвиток навичок ненасильницької взаємодії, відповідальної поведінки та конструктивного розв'язання конфліктів, що забезпечує створення безпечного освітнього середовища

Джерело: складено автором самостійно

Отже, *першою умовою* визначено забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО. Ця умова спрямована на формування нормативно-організаційного підґрунтя профілактичної діяльності, оскільки саме на рівні інституційної політики визначаються пріоритети, принципи та механізми реагування на випадки булінгу. Її реалізація передбачає впорядкування, узгодження та оновлення внутрішньої нормативно-правової бази закладу вищої освіти відповідно до принципів прав людини, політики нульової толерантності до насильства та формування культури безпечної взаємодії у студентському середовищі. Це забезпечує єдність підходів, чіткість процедур і послідовність управлінських рішень, що унеможливорює формальний характер профілактичної діяльності.

Ключовим механізмом реалізації цієї умови є проведення системного внутрішнього аудиту нормативно-правового забезпечення профілактики різних форм насильства, зокрема булінгу. Такий аудит доцільно здійснювати на двох рівнях: загальноуніверситетському та рівні структурних підрозділів (факультетів),

що дозволяє забезпечити як інституційну узгодженість, так і врахування специфіки окремих освітніх середовищ.

На кожному із зазначених рівнів мають бути визначені відповідальні суб'єкти за проведення аудиту. На загальноуніверситетському рівні доцільним є створення робочої групи або постійно діючої комісії (з числа представників адміністрації, юридичної служби, соціально-психологічної служби, науково-педагогічних працівників, а також представників студентського самоврядування), діяльність якої координується уповноваженою особою, визначеною наказом ректора або проректора.

На рівні факультетів відповідні функції можуть покладатися на деканати, кураторів академічних груп або визначених відповідальних осіб чи комісії.

Періодичність проведення аудиту має бути регламентованою: на загальноуніверситетському рівні – не рідше одного разу на рік із можливістю проміжного моніторингу щосеместру; на рівні структурних підрозділів – щосеместру або в межах планування діяльності на навчальний рік. Важливим елементом є також постійний моніторинг змін у національному законодавстві та своєчасне внесення відповідних змін до внутрішніх нормативних документів закладу освіти.

Зміст аудиту включає аналіз наявних нормативно-правових документів (положень, політик, кодексів тощо), оцінювання їхньої відповідності сучасним вимогам, а також вивчення практик їхньої реалізації. Додатковими джерелами інформації можуть виступати дані про звернення до соціально-психологічної служби, результати аналізу випадків булінгу, а також інформація, отримана від структурних підрозділів.

Ефективним інструментом проведення аудиту може бути використання стандартизованих чек-листів. Важливу роль відіграють також механізми зворотного зв'язку зі студентською спільнотою, зокрема через органи студентського самоврядування, студентські парламенти, а також анонімні канали комунікації (скриньки довіри, онлайн-форми тощо).

Важливою складовою реалізації цієї умови є забезпечення відкритості та доступності інформації: результати аудиту, оновлені нормативні документи, а також правила поведінки та алгоритми реагування на випадки булінгу мають бути оприлюднені на офіційному вебсайті закладу вищої освіти та доведені до відома всіх учасників освітнього процесу.

Отже, забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства передбачає: системний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу; формування нормативно-організаційного підґрунтя профілактичної діяльності; оновлення внутрішньої нормативно-правової бази відповідно до принципів прав людини, впровадження єдиних підходів і чітких процедур реагування; проведення регулярного внутрішнього аудиту на загальноуніверситетському та факультетському рівнях; визначення відповідальних суб'єктів і координаційних механізмів; дотримання регламентованої періодичності моніторингу; врахування змін у законодавстві; використання стандартизованих інструментів оцінювання, зокрема чек-листів, залучення зворотного зв'язку від студентської спільноти; аналіз практик реалізації та звернень; забезпечення відкритості й доступності інформації, що у сукупності формує цілісну систему управління профілактикою булінгу та сприяє створенню безпечного освітнього середовища.

Реалізація цієї умови передбачає створення системи управління соціально-педагогічною профілактикою булінгу, що забезпечує її системність, узгодженість і практичну ефективність, а також сприяє формуванню безпечного освітнього середовища у закладі вищої освіти.

Другою, умовою було визначено розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку. Дана умова пояснюється ключовою роллю науково-педагогічних працівників, кураторів, фахівців соціально-психологічних служб і представників студентського самоврядування у здійсненні профілактичної діяльності. Регулярне оцінювання рівня їхньої спроможності дозволяє виявляти наявні прогалини у

знаннях, уміннях і практиках реагування на булінг, а також визначати напрями подальшого професійного розвитку. Цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку забезпечує підвищення якості профілактичної роботи та її відповідність актуальним викликам освітнього середовища.

У фокусі другої умови є забезпечення розвитку професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти через регулярне оцінювання рівня їхніх знань, умінь, ціннісних орієнтацій та рефлексивних практик, виявлення професійних потреб і впровадження заходів професійного розвитку, що сприятимуть підвищенню ефективності профілактичної діяльності та якості реагування на випадки булінгу.

Реалізація цієї умови передбачає, по-перше, системне вимірювання рівня професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу. З цією метою було розроблено авторський інструментарій – анкету самооцінювання професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО.

Дана анкета є авторським діагностичним інструментом у межах дисертаційного дослідження, розробленим з метою комплексного оцінювання рівня професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу. З анкетою можна ознайомитись у Додатку Е.

Цільовою аудиторією даного анкетування є суб'єкти соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти, зокрема: науково-педагогічні працівники, куратори академічних груп, вихователі гуртожитків, працівники психологічної служби, соціальні педагоги, представники адміністрації та органів студентського самоврядування.

Структура анкети передбачає оцінювання за чотирма взаємопов'язаними компонентами (блоками), що відображають ключові аспекти професійної спроможності:

– *когнітивний компонент* – охоплює рівень знань і розуміння сутності булінгу, його форм, відмінностей від конфлікту, а також обізнаність із нормативно-правовим забезпеченням і алгоритмами реагування у ЗВО;

– *діяльнісний компонент* – відображає сформованість практичних умінь щодо розпізнавання ознак булінгу, реагування на відповідні випадки, застосування профілактичних методів та ненасильницької комунікації, а також здатність до міжвідомчої взаємодії;

– *ціннісно-мотиваційний компонент* – характеризує ставлення до проблеми булінгу, підтримку принципу нульової толерантності, готовність до втручання та усвідомлення особистої відповідальності за створення безпечного освітнього середовища;

– *рефлексивно-оцінний компонент* – визначає здатність до аналізу власної діяльності, оцінювання ефективності профілактичної роботи, участі в професійному розвитку та усвідомлення потреби у підвищенні власної професійної спроможності.

Формат анкети базується на п'ятибальній шкалі самооцінювання (від 1 – «повністю не згоден» до 5 – «повністю згоден»), що забезпечує можливість кількісного аналізу отриманих результатів.

Анкета виступає інструментом комплексної діагностики, який дозволяє не лише визначити поточний рівень професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу, але й відстежувати її динаміку та обґрунтовувати напрями подальшого професійного розвитку.

Застосування анкети передбачає регулярність, проведення двічі-тричі на навчальний рік, що дозволяє здійснювати моніторинг динаміки професійної спроможності, визначати середні показники за кожним блоком, встановлювати загальний рівень (низький, середній, високий) та коригувати зміст і форми професійного розвитку відповідно до виявлених потреб.

Для ідеального виміру спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу доцільним є проведення первинного оцінювання на початку навчального року (вересень), що дозволяє зафіксувати вихідний рівень показників. Подальше повторне оцінювання наприкінці семестру або навчального року забезпечує можливість відстеження динаміки змін, визначення ефективності впроваджених заходів професійного розвитку та своєчасного коригування змісту

профілактичної діяльності відповідно до актуальних потреб освітнього середовища.

Важливо зазначити, що використання діагностичного інструментарію в поєднанні з впровадженням заходів професійного розвитку має системний характер і здійснюється як взаємопов'язаний процес.

Регулярне проведення анкетування дозволяє не лише фіксувати поточний рівень професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу, але й визначати динаміку змін, що, в свою чергу, слугує підґрунтям для планування та коригування змісту подальших навчальних і практичних заходів.

У цьому контексті доцільним є забезпечення узгодженості між результатами реалізації першої та другої умов. Зокрема в разі виявлення під час внутрішнього аудиту (перша умова) поширених видів булінгу або проблемних аспектів у реагуванні на них відповідні дані мають враховуватися при доборі форм і методів професійного розвитку. Тож заходи (тренінги, воркшопи, супервізійні зустрічі тощо) спрямовуються на опрацювання конкретних викликів, актуальних для певного закладу вищої освіти.

Крім того, вся система роботи з розвитку професійної спроможності має бути гнучкою та адаптованою до сучасних умов функціонування закладів вищої освіти, зокрема з урахуванням безпекової ситуації, організації освітнього процесу та ресурсних можливостей. З огляду на це передбачається можливість реалізації заходів у різних форматах – очному, дистанційному або змішаному, що забезпечує їхню доступність, безперервність та ефективність.

Таким чином, системність, адаптивність і взаємозв'язок діагностичної та навчально-практичної складових забезпечують цілісність процесу розвитку професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу та підвищують результативність профілактичної діяльності у закладі вищої освіти.

Реалізація умови передбачає впровадження системи різноманітних форм професійного розвитку, що поєднують теоретичну підготовку, практичне відпрацювання навичок і рефлексію досвіду. До таких форм доцільно віднести:

школи кураторів академічних груп і наставництва вихователів гуртожитків як базові системні формати підготовки; серії тематичних тренінгів; практико-орієнтовані воркшопи з аналізу кейсів булінгу; методичні семінари з обміну досвідом; супервізійні та інтервізійні зустрічі; круглі столи та експертні обговорення; майстер-класи за участю практиків; онлайн-курси та модулі підвищення кваліфікації; методичні студії, а також стажування і програми обміну досвідом.

Заразом під час пілотного етапу дослідження було проведено анкетування серед кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків як суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу. Отримані результати дозволили виявити рівень їхньої обізнаності, наявні труднощі в розпізнаванні та реагуванні на випадки булінгу, а також визначити актуальні потреби в професійному розвитку.

Так, результати анкетування засвідчили необхідність посилення практико-орієнтованої складової підготовки, уточнення змісту окремих тематичних блоків, пов'язаних із алгоритмами реагування, а також розширення інструментарію профілактичної роботи в студентському середовищі.

Врахування отриманих результатів пілотного анкетування стало основою для доопрацювання авторської програми професійного розвитку, її адаптації до реальних запитів цільової аудиторії та посилення практичної спрямованості. Відповідно, зміст і структура програми були скориговані з урахуванням виявлених потреб, що забезпечило її більшу ефективність і релевантність у процесі подальшої апробації.

Результати діагностичного етапу безпосередньо вплинули на розробку змісту програми, визначення її ключових тематичних напрямів та добір оптимальних форм роботи.

У межах реалізації цієї умови авторкою дослідження було напрацьовано та апробовано програму професійного розвитку для кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків на тему: «Разом проти булінгу: практичні поради для

кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків» загальним обсягом у 120 годин (Додаток Є).

Метою програми є підвищення рівня професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків як суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу через розвиток когнітивного, діяльнісного, ціннісно-мотиваційного та рефлексивно-оцінного компонентів, що передбачає формування здатності розпізнавати вияви булінгу, відрізняти його від конфлікту, діяти відповідно до визначених алгоритмів реагування, застосовувати ефективні профілактичні інструменти в студентському середовищі, а також здійснювати самооцінювання та аналіз власної професійної діяльності.

Відповідно до визначеної мети, завдання програми структуровано як взаємопов'язану систему, спрямовану на поетапне формування професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу. Такими етапами є:

- актуалізація розуміння сутності булінгу, його основних ознак, видів і наслідків у студентському середовищі як основи когнітивного компонента;
- формування здатності чітко розмежовувати булінг, міжособистісний конфлікт та інші форми проблемної взаємодії;
- ознайомлення з чинними інституційними підходами та алгоритмами реагування на випадки булінгу в закладі вищої освіти;
- розвиток практичних навичок первинного реагування, підтримки постраждалих осіб і перенаправлення до відповідних служб як складової діяльнісного компонента;
- опанування та відпрацювання інструментів соціально-педагогічної профілактики булінгу, придатних до використання в роботі з академічними групами та в умовах гуртожитку;
- підвищення усвідомлення власної ролі у формуванні безпечного освітнього середовища, розвиток відповідальності та здатності до рефлексії власної діяльності.

Такий взаємозв'язок завдань забезпечує цілісність програми та спрямованість на комплексний розвиток усіх компонентів професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу.

Апробація зазначеної програми була здійснена в чотирьох закладах вищої освіти, а саме: Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка та Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Реалізація програми відбувалася з урахуванням специфіки кожного закладу вищої освіти, зокрема організаційних умов, безпекової ситуації, формату освітнього процесу та рівня попередньої підготовки учасників. У зв'язку з цим зміст і форми проведення програми адаптувалися до потреб кожного закладу, що забезпечувало її гнучкість та практичну релевантність. Програма передбачала використання змішаного формату реалізації, поєднуючи онлайн- та офлайн-форми роботи.

Такий підхід дозволив забезпечити безперервність навчального процесу, розширити можливості участі суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу та врахувати актуальні виклики, пов'язані з безпековою ситуацією та організацією освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Застосування змішаного формату сприяло також підвищенню ефективності засвоєння матеріалу за рахунок поєднання теоретичних онлайн-сесій із практико-орієнтованими офлайн-заходами, що дозволило забезпечити глибше опрацювання навичок реагування на випадки булінгу та впровадження профілактичних практик у студентському середовищі.

Зазначена програма охоплює різноманітні форми роботи з цільовою аудиторією, спрямовані на здобуття системних знань і розвиток практичних умінь щодо виявлення випадків булінгу в студентському середовищі та реагування на них відповідно до визначених алгоритмів. Її реалізація передбачає взаємопов'язаність форм, що забезпечує безперервність професійного розвитку,

його практичну орієнтацію та відповідність актуальним викликам освітнього середовища.

Водночас у межах експериментального впровадження ця умова була реалізована з урахуванням обмеження, зумовленого зосередженням на цільовій групі - кураторах академічних груп і вихователях гуртожитків, які підтвердили готовність до подальшої участі. Такий підхід сприяв глибшій апробації змісту програми та запропонованих форм розвитку професійної спроможності.

Таким чином, друга умова забезпечує системний підхід до розвитку професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу, поєднуючи регулярне оцінювання, цілеспрямоване навчання та рефлексію професійного досвіду, що в сукупності сприяє підвищенню ефективності профілактичної діяльності в закладі вищої освіти.

У зв'язку з цим, *третьою умовою* визначено організацію послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами ЗВО через розроблення та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу. Дана умова спрямована на формування безпечного освітнього середовища та попередження проявів булінгу в студентському середовищі шляхом забезпечення не епізодичного, а системного, цілеспрямованого і логічно вибудованого впливу на здобувачів освіти.

Сутність цієї умови полягає в забезпеченні поетапної, безперервної та комплексної соціально-педагогічної профілактики булінгу, яка реалізується впродовж усього періоду навчання студентів – від першого до старших курсів. Такий підхід передбачає не разові заходи, а впровадження системи взаємопов'язаних активностей, що поступово ускладнюються за змістом і спрямовані на формування стійких моделей ненасильницької поведінки.

Реалізація цієї умови передбачає:

- розробку структурованої програми профілактики булінгу, що включає мету, завдання, принципи, напрями, форми та методи роботи зі студентами;

- впровадження систематичної соціально-профілактичної роботи, яка здійснюється на регулярній основі впродовж навчального року, а також усього періоду навчання;
- забезпечення логічної послідовності профілактичних впливів (від підвищення обізнаності – до формування цінностей і поведінкових практик);
- використання різноманітних форм роботи (тренінги, інтерактивні заняття, дискусії, інформаційні кампанії, ігрові формати);
- інтеграцію профілактичної діяльності у навчальний процес, позааудиторну роботу та діяльність органів студентського самоврядування;
- залучення різних суб'єктів соціально-педагогічної профілактики до реалізації програми;
- використання підходу «рівний-рівному» як ефективного механізму впливу на студентське середовище.

Особливого значення набуває системність і наступність такої діяльності, що передбачає її планування на рівні навчального року, повторюваність ключових тем і поступове поглиблення змісту. Це дозволяє забезпечити стійкий вплив на формування культури ненасильницької взаємодії та утвердження принципу нульової толерантності до будь-яких проявів насильства, зокрема булінгу.

Важливо підкреслити, що реалізація третьої умови є логічним продовженням попередніх етапів: результати внутрішнього аудиту (перша умова) дозволяють визначити актуальні виклики в студентському середовищі, а підвищення професійної спроможності суб'єктів профілактики (друга умова) забезпечує готовність до якісного впровадження профілактичних заходів. Саме на цій основі здійснюється розроблення та реалізація комплексної програми роботи зі студентами.

У межах дослідження авторкою було розроблено *Комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти*, яка рекомендована до використання в практиці закладів вищої освіти (Додаток Ж).

Метою програми є формування у студентів ненасильницької поведінки на основі розвитку когнітивної, ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових особистості, а також сприяння створенню безпечного, інклюзивного та підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на профілактику та недопущення виявів булінгу.

Програма передбачає:

- формування системних знань про права людини, природу булінгу та конфліктів;
- розвиток цінностей взаємоповаги, відповідальності та активної громадянської позиції;
- формування навичок ефективної комунікації, емоційної компетентності та конструктивного вирішення конфліктів;
- використання інтерактивних і відновних практик;
- залучення студентського самоврядування до профілактичної діяльності.

Основні завдання комплексної програми полягають у наступному:

- сприяти формуванню у студентів системних знань про права людини, принципи ненасильницької взаємодії, природу булінгу та конфліктів у студентському середовищі;
- розвивати ціннісно-мотиваційне ставлення студентів до ненасильницької поведінки, взаємоповаги, відповідальності та активної громадянської позиції в академічній спільноті;
- формувати практичні навички ефективної комунікації, емоційної компетентності, конструктивного врегулювання конфліктів і командної взаємодії;
- забезпечити застосування інтерактивних соціально-педагогічних методів (тренінгових, діалогових, відновних практик) як інструменту формування ненасильницької поведінки серед студентів;
- сприяти активному залученню студентського самоврядування до створення безпечного освітнього середовища та реагування на випадки булінгу в закладах вищої освіти;

– визначити й обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості ненасильницької поведінки у студентів як результату реалізації соціально-педагогічних умов профілактики булінгу.

Цільова аудиторія розробленої Програми включає: студентів бакалаврського та магістерського рівнів незалежно від спеціальності; представників і представниць органів студентського самоврядування (членів студентських рад, сенатів, комітетів, старост академічних груп); студентів, залучених до громадської, благодійної, волонтерської та проєктної діяльності в межах закладу вищої освіти.

Структурно Програма включає такі модулі: формування безпечного освітнього простору та культури ненасильницької взаємодії; протидія булінгу в студентському середовищі; емоційна компетентність та психологічна стійкість; ефективна комунікація як інструмент профілактики булінгу; вирішення конфліктів мирним шляхом та культура діалогу.

Загальна тривалість Програми становить 21,5 год. Водночас, як і будь-який профілактично-просвітницький інструмент, Програма передбачає можливість адаптації до особливостей цільової аудиторії, умов функціонування закладу вищої освіти та актуальних викликів освітнього середовища, що забезпечує її гнучкість, практичну спрямованість та ефективність у різних освітніх контекстах.

Важливою характеристикою Програми є організація заходів у помірному темпі, що унеможливорює перевантаження студентів та сприяє якіснішому засвоєнню змісту. Реалізація Програми передбачає використання інтерактивних форм роботи з цільовою аудиторією, зокрема тренінгових занять, групових обговорень, вправ, рольових ігор та інших методів, які забезпечують активне залучення студентів до процесу навчання.

Отже, профілактичні заходи проводяться на систематичному рівні, із дотриманням принципів послідовності, регулярності та поступового ускладнення змісту, з урахуванням потреб цільової аудиторії, формату функціонування закладу освіти та актуальних умов освітнього середовища, що підвищує їхню

ефективність та сприяє формуванню стійких моделей ненасильницької поведінки серед студентської молоді.

Особливого значення у сучасних умовах набуває розуміння того, що підвищений рівень агресії та насильницьких виявів у студентському середовищі може мати ширші соціальні наслідки, зокрема сприяти формуванню моделей аб'юзивної поведінки у міжособистісних і сімейних стосунках, зокрема ризикам домашнього насильства. З огляду на це соціально-педагогічна профілактика булінгу має розглядатися не лише як реагування на окремі випадки, а як складова ширшого процесу соціального виховання особистості.

Саме в студентському віці закріплюються поведінкові моделі, сформовані раніше, зокрема ті, що могли виникнути ще в шкільному середовищі. Тому важливим завданням є недопущення перенесення та нормалізації насильницьких практик у доросле життя, а також формування нульової толерантності до будь-яких форм насильства та розвиток культури взаємоповаги і відповідальності.

Отже, реалізація третьої умови забезпечує комплексний, системний і довготривалий вплив на студентське середовище, що сприяє підвищенню ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу та формуванню безпечного освітнього простору в закладі вищої освіти.

Запропоновані умови відображають взаємопов'язані рівні функціонування системи профілактики: інституційний (рівень політики та управління), суб'єктний (рівень професійної спроможності учасників) та діяльнісний (рівень роботи зі студентами як цільовою групою). Їхня реалізація в сукупності забезпечує узгодженість, керованість і результативність соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти.

Відповідно, сукупність визначених організаційно-методичних умов забезпечує цілісність і результативність соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, що потребує їхньої експериментальної перевірки в реальних умовах освітнього процесу.

2.2. Особливості формування ненасильницької поведінки студентів як складової реалізації організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

Формування ненасильницької поведінки студентів є одним із актуальних завдань сучасної системи вищої освіти, оскільки саме в студентському віці відбувається інтенсивна соціалізація особистості, становлення її ціннісних орієнтацій, світоглядних позицій і моделей міжособистісної взаємодії. В умовах поширення виявів булінгу, кібербулінгу та інших форм насильства в студентському середовищі особливого значення набуває створення безпечного освітнього простору, що ґрунтується на принципах поваги, толерантності, відповідальності та партнерської взаємодії.

У зв'язку з цим для ґрунтовного аналізу особливостей формування ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти доцільно насамперед уточнити зміст самого поняття «ненасильницька поведінка». Його теоретичне осмислення є необхідною передумовою подальшого дослідження, оскільки дає змогу окреслити смислові межі досліджуваного феномена, визначити його ключові характеристики та відмежувати від суміжних понять, зокрема агресивної й насильницької поведінки. Аналіз наукових підходів до розуміння ненасильницької поведінки створює засади для обґрунтування особливостей її формування у студентському середовищі.

Проблематика насильницької поведінки має глибоке історико-філософське підґрунтя, що зумовлює різноманітність і певну суперечливість її трактувань у науковій думці. Так, Августин пов'язував насильницьку поведінку з незнанням, вважаючи, що людина здійснює неправильні вчинки через нерозуміння власного блага [1].

Ч. Беккарія підкреслював, що застосування насильства руйнує суспільні відносини, а його наслідки часто є небезпечнішими за саме діяння [11, с. 198-199]. Він одним із перших ототожнив насильство із злочинами проти особистості та обґрунтував необхідність превентивних заходів, сформулювавши відомий принцип: запобігати злочинам ефективніше, ніж карати за них [11, с. 86].

Проблеми насильницької поведінки отримали подальший розвиток у працях Ч. Ломброзо [90], А. Кетле [69], Г. Тарда [243], Е. Феррі [219], З. Фрейда [193], які по-різному пояснювали її походження, пов'язуючи насильство як із біологічними, так і з соціальними чинниками. Дослідників передусім цікавив соціологічний аспект проблеми, хоча окремі з них наполягали на пріоритеті природних детермінант людської поведінки.

У теорії М. Кляйна насильницька поведінка розглядається як феномен, що може актуалізуватися під впливом фрустрації та незадоволення базових потреб, але водночас формується в ранньому дитинстві на основі природженого агресивного потягу [226, с. 22].

Узагальнення наукових джерел дає змогу виокремити дві провідні стратегії інтерпретації агресії та насильства. Представники першого напрямку трактують агресію як вроджену, генетично зумовлену властивість людини [193]. У межах другого напрямку агресія розглядається як соціально зумовлене явище, що формується під впливом культурних і ситуаційних чинників, зокрема як наслідок фрустрації або соціального навчіння [229].

Для глибшого розуміння сутності ненасильницької поведінки доцільно звернутися до аналізу протилежного феномена – агресії. Агресія є складним багатовимірним явищем, що має різні форми вияву та механізми детермінації. У психоаналітичній теорії З. Фрейда агресія інтерпретується як вроджений потяг, пов'язаний із концепцією «інстинкту смерті» (Танатосу), який може спрямовуватися як назовні, так і на саму особистість. Вияви агресії в поведінці розглядаються як реакція на внутрішню напругу та фрустрацію [193].

Агресивна поведінка як зовнішній вияв агресії є поширеним явищем серед молоді, оскільки нерідко сприймається як швидкий спосіб досягнення мети або реагування на складні життєві ситуації. У межах біхевіористичного підходу, зокрема в працях Б. Ф. Скіннера, акцент зроблено на залежності агресивної поведінки від характеру підкріплення: якщо агресивні дії призводять до бажаного результату, вони закріплюються й відтворюються в подібних ситуаціях [131].

Узагальнення різних наукових підходів дозволяє розмежувати близькі,

проте не тотожні поняття: агресія розглядається як внутрішній потяг, агресивність – як відносно стійка особистісна схильність до виявів агресії, тоді як агресивна поведінка охоплює конкретні дії, що завдають шкоди іншим. Таке розмежування створює теоретичні підстави для аналізу ненасильницьких моделей взаємодії у студентському середовищі.

У сучасній науковій літературі проблематика ненасильницької поведінки набуває дедалі більшої актуальності, однак на сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте її визначення, зокрема стосовно молодіжного середовища. У наукових дослідженнях ненасильницька поведінка трактується з різних позицій – з етичної, соціально-психологічної, педагогічної, що ускладнює системний аналіз чинників її формування.

Зважаючи на це, в межах даного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «ненасильницька поведінка студентів». *Ненасильницька поведінка студентів* розглядається як інтегральний результат соціально-педагогічної профілактики булінгу, що відображає здатність особистості до соціально відповідальної, етично виваженої та конструктивної взаємодії у студентському середовищі, яка передбачає усвідомлений вибір ненасильницьких стратегій поведінки в умовах автономності та різноманітності форм міжособистісної комунікації.

Ненасильницька поведінка студентів безпосередньо пов'язана з рівнем сформованості навичок ефективної комунікації, емпатії, конструктивного розв'язання конфліктів і критичного мислення. Вона є не лише чинником психологічного благополуччя здобувачів освіти, а й передумовою розвитку громадянської активності, готовності до співпраці та конструктивної взаємодії в умовах демократичного суспільства.

Формування ненасильницької поведінки передбачає реалізацію системи взаємопов'язаних заходів, зокрема просвітницької діяльності, розвитку соціально-психологічних компетентностей, впровадження інтерактивних методів навчання, активного залучення органів студентського самоврядування до профілактичної роботи, а також міжінституційної взаємодії між закладом вищої освіти та

громадськими й державними інституціями.

З урахуванням зазначених вікових та психологічних особливостей студентської молоді постає необхідність глибшого осмислення внутрішньої структури особистості здобувача освіти, зокрема тих компонентів, що визначають його поведінкові реакції, систему цінностей та взаємодію з оточенням. У цьому контексті важливим є звернення до концепту «Я-концепції» студента як інтегрального утворення, що відображає уявлення особистості про себе, власні можливості, соціальні ролі та взаємини з іншими.

Саме розуміння структури «Я-концепції» дозволяє обґрунтувати підходи до формування ненасильницької поведінки та визначити напрями впливу соціально-педагогічних програм. Структуру «Я-концепції» студента представлено на рис. 2.8.

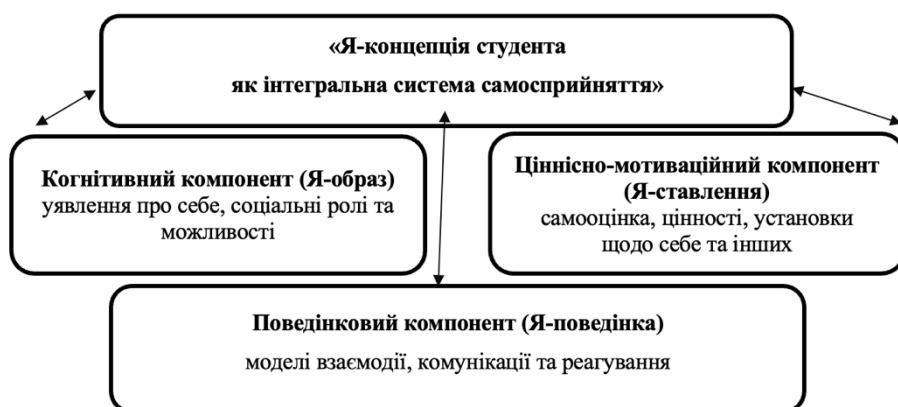

Рис. 2.8. Структура «Я-концепції» студента

Джерело: складено автором самостійно

Як зазначає Д. Майєрс, відповідь на запитання «Хто я такий?» формується через різні варіанти самовизначення, зокрема доповнення вислову «Я – ...», які в сукупності складають індивідуальну «Я-концепцію». Елементи цієї концепції («Я-структури») функціонують як психічні моделі, що забезпечують організацію життєдіяльності людини та визначають її поведінкові стратегії [130].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує студентський вік як один із ключових етапів становлення особистості. Саме в цей період відбувається

інтенсивне формування «Я-концепції» – цілісної системи уявлень людини про себе, власну цінність, життєві цілі, потенціал і можливості самореалізації. Зазначений процес тісно пов'язаний із пошуком життєвого шляху, професійним самовизначенням і набуттям соціальної зрілості.

Впродовж юнацького віку (приблизно 17-18 років) молоді люди нерідко переживають кризу самовизначення, яка є закономірним етапом особистісного розвитку. Вона супроводжується психологічними труднощами, зокрема фрустрацією, емоційною напругою, рольовими конфліктами та внутрішньою невизначеністю. Саме в цей період актуалізується потреба в опануванні навичками саморегуляції, самоуправління та відповідального ухвалення рішень.

У науковій літературі [130, 159, 166] серед найтипівіших криз студентського віку виокремлюють кілька ключових: кризу професійного вибору, що пов'язана з амбівалентністю між зробленим вибором і внутрішніми сумнівами щодо його правильності; кризу залежності від батьківської сім'ї, яка виявляється у суперечності між прагненням до автономії та емоційно-матеріальною залежністю від родини; кризу інтимно-особистісних стосунків, що супроводжується прагненням до близькості в умовах соціально-економічних і психологічних обмежень; кризи, пов'язані з навчально-професійною діяльністю, які виникають унаслідок неузгодженості між очікуваннями студентів і реальними вимогами вищої освіти та можуть призводити до психоемоційного виснаження, зниження мотивації й втрати інтересу до професійної підготовки.

Зазначені кризові явища ускладнюють процес адаптації студентів до умов навчання в закладі вищої освіти та істотно впливають на формування їхньої «Я-концепції». У разі затяжного перебігу криз можуть виникати труднощі самоприйняття, зниження самооцінки, вияви соціальної дезадаптації, що негативно позначається на якості професійної підготовки та соціальної інтеграції особистості.

Водночас конструктивне подолання криз студентського віку сприяє розвитку таких особистісних якостей, як відповідальність, саморефлексія,

внутрішня дисципліна, здатність до прийняття рішень, що є важливими передумовами становлення фахової ідентичності. Саме в цей період закладаються основи ненасильницької поведінки, яка передбачає розвиток емпатії, толерантності до інакшості, здатності до конструктивного розв'язання конфліктів і вміння відстоювати власні межі без порушення кордонів інших. Формування таких якостей є не лише чинником особистісного розвитку, а й важливою умовою успішної професійної діяльності у соціально значущих сферах.

Формування умінь запобігання та протидії насильству є необхідною складовою всебічного розвитку студентської молоді. Студентський вік є не лише періодом професійного становлення, а й етапом активного особистісного зростання, коли формуються базові цінності, життєві орієнтири та соціальна відповідальність. У цей час студенти набувають автономії в ухваленні рішень, опановують навички міжособистісної взаємодії, ефективної комунікації, емпатії та конструктивного подолання конфліктів. З огляду на це студентський вік доцільно розглядати як сензитивний період для формування ненасильницьких моделей поведінки, критичного мислення та відповідального ставлення до себе й ін.

З урахуванням психосоціальних особливостей студентської молоді формування умінь і навичок запобігання та протидії проявам булінгу й насильства в закладі вищої освіти набуває особливої ваги та розглядається як невід'ємна складова освітнього процесу. Для системного аналізу цього питання доцільно звернутися до взаємозв'язку між основними сферами розвитку студентів та формуванням навичок ненасильницької поведінки.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу подано в таблиці 2.8, яка відображає ключові вікові особливості студентської молоді та їхнє значення для профілактики насильницьких виявів у студентському середовищі. Представлені сфери розвитку демонструють комплексний характер процесу формування ненасильницької поведінки, що поєднує когнітивні, емоційні, соціальні та ціннісно-мотиваційні чинники.

Таблиця 2.8

Вікові особливості розвитку студентів і їхнє значення для формування ненасильницької поведінки та соціально-педагогічної профілактики булінгу

Сфера розвитку	Основні вікові особливості студентів	Значення для формування навичок запобігання булінгу та насильству
Пізнавальна	Інтелектуальне зростання студентів, зокрема розвиток абстрактного мислення, здатність до системного аналізу, рефлексії, планування, що сприяє усвідомленню наслідків власних дій та формуванню критичного мислення	Усвідомлення наслідків власних дій, формування навичок критичного мислення, розвиток здатності до самоаналізу та рефлексії є ключовими складовими профілактики насильницької поведінки серед студентської молоді
Емоційна	Включає розвиток емоційної саморегуляції, емпатії та стабілізації емоційних реакцій, що забезпечує ефективну комунікацію та вміння контролювати агресивні імпульси	Ефективна комунікація, розвиток уміння контролювати агресивні імпульси, стабілізація емоційних реакцій та розвиток емпатії сприяють гармонізації міжособистісних стосунків. Здатність до емоційної саморегуляції дозволяє знижувати рівень конфліктності, створюючи передумови для ненасильницької взаємодії в студентському середовищі
Соціальна	Характеризується розширенням соціальних ролей та контактів, які формують культуру діалогу та повагу до меж інших, запобігаючи виявам дискримінації та булінгу в закладі вищої освіти	Розвиток культури діалогу, формування навичок взаємоповаги та розуміння меж інших є важливими компонентами запобігання булінгу. Залучення до соціально значущих проєктів і спільнот сприяє зміцненню соціальних зв'язків, що знижує ризики насильницької поведінки та сприяє побудові безконфліктних відносин
Особистісна автономія	Охоплює усвідомлення особистої відповідальності, формування системи цінностей та світогляду, що сприяє стійкості до маніпуляцій та здатності ухвалювати етичні рішення	Розвиток здатності до самостійного ухвалення рішень, формування відповідальності за власні дії та дотримання етичних принципів, забезпечує стійкість до маніпуляцій та захищає від насильницького впливу. Автономія особистості дозволяє студентам усвідомлено підходити до вибору моделей поведінки, знижуючи ймовірність потрапляння в ситуації булінгу
Професійно-орієнтаційна мотивація	Формує професійні наміри та життєву самоактуалізацію, стимулюючи мотивацію до конструктивної самореалізації та відповідальної поведінки	Мотивація до конструктивної самореалізації, розвиток професійних намірів і пошук життєвого сенсу сприяють формуванню стійких ціннісних орієнтирів. Відповідальна поведінка у професійній сфері знижує ризик деструктивних виявів, зокрема насильства та дискримінації, забезпечуючи етичну взаємодію з оточенням

Джерело: складено автором самостійно

Ця таблиця ілюструє основні вікові особливості студентської молоді в контексті розвитку навичок запобігання виявам насильства та булінгу. Кожна з представлених сфер розвитку відіграє важливу роль у формуванні стійкої ненасильницької поведінки, оскільки забезпечує становлення ключових

компетентностей і соціально значущих навичок, необхідних для конструктивної взаємодії в сучасному соціальному середовищі.

Отже, доцільно детальніше розглянути окремі сфери розвитку студентської молоді з позицій їхнього значення для формування ненасильницьких моделей поведінки. Пізнавальна сфера розвитку студентів характеризується зростанням рівня абстрактного мислення, здатністю до системного аналізу, рефлексії та прогнозування наслідків власної діяльності. Розвиток когнітивних процесів сприяє формуванню критичного мислення, навичок самоаналізу та усвідомленого ухвалення рішень, що є важливими чинниками профілактики булінгової та іншої насильницької поведінки. Саме в студентському віці посилюється здатність до осмислення альтернативних позицій і врахування різних точок зору у міжособистісній взаємодії.

Емоційна сфера розвитку пов'язана з формуванням здатності до емоційної саморегуляції, розвитку емпатії та стабілізації емоційних реакцій. Опановуючи навички ефективної комунікації, співпереживання та контролю агресивних імпульсів, студенти створюють психологічні передумови для толерантної та ненасильницької поведінки, що сприяє зниженню рівня конфліктності та гармонізації міжособистісних стосунків у студентському середовищі.

Соціальна сфера розвитку в студентському віці характеризується активним розширенням соціальних ролей і міжособистісних контактів. Набуття досвіду побудови взаємин на засадах діалогу, взаємоповаги та визнання особистісних меж інших осіб є важливим чинником запобігання дискримінаційним практикам, булінгу та різним формам насильства в освітньому середовищі.

Сфера особистісної автономії та ціннісної саморегуляції охоплює усвідомлення особистої відповідальності, формування власної системи цінностей і світоглядних орієнтирів. Розвиток здатності до самостійного ухвалення рішень, стійкості до маніпулятивних впливів і вміння відстоювати власну позицію без застосування агресії виступає ключовим компонентом ненасильницької комунікації та поведінки.

Професійно-орієнтаційна мотивація формується в процесі професійного самовизначення та життєвої самоактуалізації студентів. Конкретизація професійних намірів, пошук життєвого сенсу та прагнення до конструктивної самореалізації сприяють формуванню стійких ціннісних орієнтирів і відповідального ставлення до власних дій, що знижує ризик деструктивних і насильницьких виявів у соціальній взаємодії.

Аналіз зазначених сфер розвитку засвідчує їхню взаємозумовленість у процесі формування ненасильницької поведінки студентської молоді. Пізнавальний розвиток забезпечує критичне осмислення соціальних ситуацій, емоційний компонент сприяє стабільності реакцій, соціальна сфера формує навички діалогічної взаємодії, а особистісна автономія та професійне становлення закладають фундамент моральної відповідальності особистості [161].

Таким чином, студентський вік є сензитивним періодом для формування стійких ненасильницьких моделей поведінки. Саме на цьому етапі завершується становлення ідентичності, «Я-концепції» та системи цінностей, відбувається активне засвоєння соціальних ролей і накопичення досвіду подолання міжособистісних і внутрішньоособистісних криз. Освітній простір закладу вищої освіти постає важливим ресурсом цілеспрямованого розвитку ненасильницької поведінки через реалізацію просвітницьких програм, застосування відновних практик, розвиток емоційного інтелекту та культури взаємної поваги й відповідальності.

Орієнтація освітнього процесу на загальнолюдські цінності та його гуманізація зумовлюють необхідність створення оптимальних умов для розвитку особистості студента, актуалізуючи моральні домінанти відповідальності, стриманості, толерантності та емпатійності як базові характеристики особистості, здатної до партнерської взаємодії та ненасильницького розв'язання конфліктів.

У межах даного дослідження студент розглядається не лише як суб'єкт освітнього процесу, а насамперед як особистість у періоді інтенсивного соціального, професійного та особистісного становлення.

З метою системного осмислення процесу формування ненасильницької поведінки студентів доцільно узагальнити основні науково-практичні підходи, що застосовуються в освітньому середовищі закладів вищої освіти. Їхній аналіз дає змогу виявити багатовимірний характер профілактичного впливу, який поєднує просвітницькі, психолого-педагогічні, організаційні та соціальні механізми.

Узагальнення ключових підходів до формування ненасильницької поведінки студентської молоді подано в таблиці 2.9, де розкрито їхній зміст і функціональне спрямування в контексті профілактики булінгу та інших форм насильства в освітньому середовищі.

Таблиця 2.9

Основні підходи до формування ненасильницької поведінки студентів у контексті соціально-педагогічної профілактики булінгу

Підхід	Зміст
Просвітницький підхід	Включає інформування студентів про вияви та наслідки булінгу, насильства та формування толерантної поведінки через проведення просвітницької діяльності (тренінги, інтерактивні заняття тощо)
Соціально-психологічні компетентності	Формування та розвиток навичок спілкування, ефективної комунікації, співпереживання, вирішення конфліктів мирним шляхом, самоконтролю та самоусвідомлення
Інтерактивні методи навчання	Вивчення тематики через тренінгові заняття, кейс-стаді, інтерактивні ігри тощо
Участь студентського самоврядування	Розробка програм, спрямованих на профілактику булінгу та насильства в закладі вищої освіти, підвищення відповідальності та залученості студентів
Міжвідомча співпраця	Взаємодія з органами державної влади, громадським сектором для реалізації профілактичних програм

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз викладених підходів засвідчує, що формування ненасильницької поведінки студентів має комплексний і міждисциплінарний характер. Жоден із підходів не є самодостатнім, оскільки ефективна профілактика булінгу передбачає їхню інтеграцію та взаємодоповнення.

Просвітницький підхід забезпечує когнітивну основу ненасильницької поведінки завдяки підвищенню рівня обізнаності студентів щодо сутності булінгу, його наслідків і соціальних ризиків. Соціально-психологічний підхід

спрямований на розвиток особистісних і комунікативних компетентностей, що знижують імовірність агресивних і деструктивних форм взаємодії. Інтерактивні методи навчання створюють умови для практичного опанування ненасильницьких моделей поведінки через досвід взаємодії та рефлексії.

Важливу роль відіграє залучення студентського самоврядування, яке виступає не лише суб'єктом профілактичної діяльності, а й чинником формування цінностей академічної спільноти. Міжвідомча співпраця своєю чергою забезпечує інституційну підтримку профілактичних заходів і розширює їхній соціальний ефект.

Отже, сукупність зазначених підходів формує цілісну соціально-педагогічну систему впливу на студентське середовище, яка поєднує індивідуальний, груповий та інституційний рівні профілактики. Саме така інтегрована модель підходів створює передумови для сталого розвитку культури ненасильницької взаємодії та пропонує теоретичні засади для подальшого обґрунтування соціально-педагогічних умов профілактики булінгу в закладах вищої освіти.

У межах даного дослідження ненасильницька поведінка розглядається не лише як відсутність фізичної чи вербальної агресії, а як активна соціально відповідальна позиція особистості, що ґрунтується на повазі до гідності іншої людини, здатності до саморегуляції, емпатії, діалогічності та конструктивного розв'язання конфліктів. У такому розумінні ненасильницька поведінка постає як інтегральна характеристика особистості, що відображає рівень її соціальної зрілості, моральної відповідальності та готовності до партнерської взаємодії.

З огляду на багатовимірність досліджуваного феномена доцільним є виокремлення взаємопов'язаних чинників формування ненасильницької поведінки студентської молоді, зокрема психологічних, соціальних, освітніх, культурно-ціннісних та особистісно-життєвих. Такий підхід дозволяє розглядати ненасильницьку поведінку не як результат впливу окремих факторів, а як наслідок їхньої системної взаємодії в межах освітнього та соціального середовища.

Психологічний чинник пов'язаний з розвитком емоційного інтелекту, емпатії, саморегуляції та рефлексії. Важливого значення набуває сформованість позитивної «Я-концепції», адекватної самооцінки й навичок подолання стресу, що

підвищують здатність студентів до конструктивного реагування в конфліктогенних ситуаціях та знижують імовірність агресивних виявів.

Соціальний чинник визначається впливом найближчого соціального оточення та групової взаємодії (сім'я, група однолітків, академічна спільнота, професійні колективи), які задають домінантні моделі комунікації й способи розв'язання конфліктів. Соціальна підтримка з боку значущих інших осіб (друзів, викладачів, менторів, фахівців психологічної служби) виконує компенсаторну та захисну функції, сприяючи зниженню рівня соціальної напруги та агресивних реакцій.

Освітній чинник реалізується через педагогічні стратегії, орієнтовані на партнерство, повагу до особистості студента та підтримання психологічно безпечного освітнього середовища. Ефективними є практики розвитку комунікативних компетентностей, медіації, застосування відновного підходу до розв'язання конфліктів, а також системні профілактичні програми, спрямовані на формування культури ненасильницької взаємодії.

Культурно-ціннісний чинник пов'язаний із домінантними суспільними цінностями, соціальними нормами та моделями поведінки, репрезентованими в медіа, освітніх програмах і практиках громадянського суспільства. Наявність позитивних зразків діалогічності, солідарності та мирного врегулювання конфліктів формує нормативність ненасильницької взаємодії як соціально схвалюваної моделі поведінки.

Особистісно-життєвий чинник охоплює індивідуальний досвід міжособистісної взаємодії, участь у громадських ініціативах, волонтерстві, міжкультурних практиках, що розширюють соціальний світогляд студентів і сприяють засвоєнню конструктивних моделей поведінки. Важливим результатом цього процесу є інтеріоризація відповідальності за власні дії та за благополуччя інших як внутрішньої особистісної норми.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволило виокремити такі особливості формування ненасильницької поведінки студентської молоді:

– *сензитивність студентського віку до формування моделей міжособистісної взаємодії*, що зумовлена активними процесами соціалізації,

становленням ціннісно-нормативної сфери, розвитком автономії та відповідальності за власну поведінку, що підвищує значущість цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу у цей період;

– *багатовимірний характер формування ненасильницької поведінки*, який охоплює взаємопов'язаний розвиток когнітивного (усвідомлення сутності ненасильницької взаємодії), мотиваційно-ціннісного (формування установок і цінностей ненасильства) та поведінкового (здатність до конструктивної взаємодії) компонентів;

– *залежність процесу формування від характеристик освітнього середовища закладу вищої освіти*, зокрема рівня його безпечності, соціально-психологічного клімату, наявності інституційної політики нульової толерантності до насильства та узгодженості профілактичних практик;

– *обумовленість ефективності формування системною організацією соціально-педагогічної профілактики*, що передбачає поєднання діагностичного оцінювання, просвітницько-освітнього впливу, практико-орієнтованих форм роботи та методичного супроводу як взаємопов'язаних складових;

– *варіативність проявів ненасильницької поведінки залежно від індивідуальних та соціальних чинників*, що вимагає диференційованого підходу до організації профілактичної діяльності з урахуванням особистісних характеристик, досвіду взаємодії та статусної позиції студентів у групі.

Отже, формування ненасильницької поведінки студентської молоді є багатофакторним процесом, відтак потребує комплексного підходу, що поєднує розвиток особистісних компетентностей із цілеспрямованим створенням підтримувального соціально-освітнього середовища. Такий підхід дозволяє розглядати ненасильницьку поведінку не лише як результат індивідуального розвитку, а як стратегічний ресурс забезпечення психологічної безпеки та соціальної згуртованості студентської спільноти.

Одним із практичних механізмів реалізації ненасильницької поведінки в студентському середовищі є ненасильницьке спілкування, що сприяє розвитку емпатії, усвідомленого вираження переживань і потреб, а також конструктивному

врегулюванню конфліктів. Застосування цього підходу в освітньому середовищі позитивно впливає на гармонізацію міжособистісних взаємин, формування сприятливого соціально-психологічного клімату та підтримку психоемоційного благополуччя студентської молоді. Детальний опис принципів і методичних аспектів ненасильницького спілкування подано в Додатку 3.

Розглянувши особливості формування ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти, можна стверджувати, що важливим аспектом цього процесу є створення відповідних соціально-педагогічних умов, спрямованих на розвиток навичок конструктивного спілкування, саморегуляції та запобігання агресивній поведінці в студентському середовищі. Саме системність і цілеспрямованість таких умов забезпечують сталість позитивних змін у поведінкових стратегіях студентської молоді.

Тематика протидії булінгу в закладах вищої освіти набуває особливої актуальності в умовах соціальної нестабільності та трансформацій сучасного суспільства. Нинішні заклади освіти стикаються з комплексними викликами формування безпечного освітнього середовища, яке гарантує захист прав студентів і сприяє розвитку ненасильницьких моделей взаємодії. У зв'язку з цим зростає потреба в науково обґрунтованому визначенні критеріїв, показників і рівнів сформованості ненасильницької поведінки студентів, що дозволяє не лише обґрунтувати умови соціально-педагогічної профілактики булінгу, а й розробити ефективні методики роботи зі студентською молоддю в закладах вищої освіти.

Проблематика ненасильницької поведінки та комунікації в освітньому середовищі широко представлена в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Аналіз наукової літератури, представлений у працях Н. Бутенка («Комунікативні процеси у навчанні», 2004) [30], С. Гарькавця і Л. Волченко («Спілкування в педагогічному процесі», 2021) [42], Г. Лещук («Ненасильницька комунікація як механізм ефективної міжособистісної взаємодії в соціономічних професіях», 2022) [88], М. Капітоненка («Культура миру», 2018) [65], засвідчує наявність ґрунтовних теоретичних напрацювань щодо формування безпечного освітнього середовища, розвитку ненасильницької комунікації та

профілактики агресивної поведінки. Сукупність зазначених досліджень становить методологічну основу для подальшого визначення критеріїв і показників сформованості ненасильницької поведінки студентів. Вище було обґрунтовано, що *формування ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти є ключовою метою соціально-педагогічної профілактики булінгу*. Ефективність реалізації такої профілактики доцільно оцінювати залежно від рівня сформованості у студентів навичок ефективної комунікації, ненасильницького спілкування, саморегуляції та відповідального ставлення до власної поведінки. У наукових дослідженнях ефективність соціального процесу розглядається як співвідношення між очікуваними та фактичними результатами: повна відповідність свідчить про оптимальність процесу, часткова – про його недостатню результативність, а відсутність відповідності – про його неефективність. Визначення критеріїв і показників сформованості ненасильницької поведінки студентів потребує звернення до базових категорій безпеки та поведінки особистості, що виступають концептуальною основою її теоретичного осмислення. Безпека розглядається як комплексний стан соціального суб'єкта, що характеризується захищеністю від потенційних фізичних, психологічних і соціальних загроз, а також відсутністю страху й тривоги щодо задоволення актуальних і перспективних потреб. У цьому контексті безпека постає не лише як об'єктивна характеристика соціального середовища, а й як суб'єктивно переживаний стан, який безпосередньо впливає на поведінкові прояви особистості.

У психолого-педагогічній і соціально-педагогічній літературі поведінка трактується як сукупність дій і вчинків людини, що відображають процес її взаємодії з соціальним і природним середовищем. Дослідники наголошують, що поведінка є зовнішнім виявом внутрішнього світу особистості, її ціннісних орієнтацій, установок і життєвих стратегій, а також детермінується соціальними умовами, груповими нормами й індивідуально-психологічними особливостями [32; 3; 128]. Такий підхід дозволяє розглядати поведінку як інтегративний показник рівня соціалізації та особистісного розвитку.

Поняття безпечної поведінки в наукових джерелах пов'язується з відповідальним ставленням особистості до власного життя та наслідків своїх дій, здатністю передбачати, уникати або конструктивно долати потенційно небезпечні ситуації соціального середовища. Безпечна поведінка відображає не лише ставлення людини до власної безпеки, а й її готовність забезпечувати безпеку інших, що є важливою характеристикою соціальної зрілості та громадянської відповідальності.

Формування безпечної поведінки студентів нерозривно пов'язане з характеристиками освітнього середовища. Безпечне освітнє середовище розглядається як результат системної взаємодії психологічних, педагогічних і соціальних компонентів, які забезпечують захищеність учасників освітнього процесу від психологічного насильства, дискримінації та жорстокого поводження, а також сприяють формуванню позитивного ставлення до освітнього простору та високого рівня задоволеності міжособистісною взаємодією в ньому [128]. У такому середовищі створюються умови для розвитку конструктивних моделей поведінки та ненасильницьких форм соціальної взаємодії.

Ненасильницька поведінка детермінується відповідальним ставленням до власних вчинків, здатністю до емоційної саморегуляції, розвиненими комунікативними компетентностями та готовністю до конструктивного розв'язання конфліктів. Сформованість зазначених характеристик істотно знижує ризик проявів булінгу та інших форм насильства, водночас виступаючи необхідною умовою створення психологічно безпечного освітнього середовища.

Отже, ненасильницька поведінка студентів постає не лише як результат індивідуального розвитку особистості, а й як інтегративний показник ефективності реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти. Це зумовлює необхідність науково обґрунтованого визначення критеріїв, показників і рівнів її сформованості, що створює методологічні засади для подальшого емпіричного дослідження.

Водночас така операціоналізація дозволяє не лише оцінити рівень сформованості ненасильницької поведінки, а й визначити ефективність впровадження організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу,

зокрема формування інституційної політики нульової толерантності до насильства, підвищення професійної спроможності суб'єктів профілактики та організацію системної роботи зі студентами через реалізацію комплексної програми.

Саме у взаємозв'язку зазначених умов забезпечується цілісний вплив на студентське середовище, що сприяє формуванню ненасильницької поведінки та утвердженню культури безпечної взаємодії в закладі вищої освіти.

Характеристику складових ненасильницької (безпечної) поведінки студентів у контексті протидії булінгу подано в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Складові ненасильницької поведінки студентів у контексті соціально-педагогічної профілактики булінгу

Складова	Характеристика
Когнітивна	Відображає рівень поінформованості та сформованість системи знань студентів щодо феномену булінгу та принципів безпечної поведінки. Передбачає усвідомлення сутності, форм і наслідків булінгу; знання нормативно-правових засад протидії насильству та відповідальності за відповідні дії; розуміння основ ненасильницької комунікації та механізмів конструктивної взаємодії в освітньому середовищі
Мотиваційно-ціннісна	Характеризує систему цінностей, установок і мотивів, які зумовлюють орієнтацію особистості на ненасильницькі моделі взаємодії. Передбачає усвідомлення цінності людської гідності та поваги до іншої особи; внутрішню готовність до вибору ненасильницьких стратегій поведінки; сформованість відповідальності за власні вчинки та їхні соціальні наслідки; розвиток емпатії, толерантності та соціальної чутливості; мотивацію до підтримки безпечного й недискримінаційного освітнього середовища
Діяльнісна	Відображає практичну реалізацію ненасильницької поведінки в конкретних діях і вчинках студентів. Передбачає здатність ідентифікувати й аналізувати конфліктні та ризикові ситуації; уміння конструктивно розв'язувати конфлікти й протидіяти виявам булінгу; сформованість навичок ефективної комунікації та саморегуляції; готовність студента виступати активним учасником (агентом змін) у запобіганні булінгу

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз зазначених складових дозволяє розглядати ненасильницьку поведінку студентів як інтегративне особистісне утворення, що формується у взаємодії когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного компонентів. Їхня узгодженість забезпечує не лише усвідомлення проблеми булінгу, а й внутрішню

готовність до ненасильницької взаємодії та практичну здатність реалізовувати її в повсякденній поведінці.

Такий підхід дає змогу використовувати зазначені складові як теоретичну основу для визначення критеріїв і показників сформованості ненасильницької поведінки студентів, а також для обґрунтування соціально-педагогічних умов профілактики булінгу в закладі вищої освіти.

Базуючись на структурному аналізі ненасильницької поведінки студентів, що охоплює пізнавальну, мотиваційно-ціннісну та діяльнісну складові, в межах дослідження було визначено систему критеріїв її сформованості. До таких критеріїв віднесено когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінковий, які відображають відповідні аспекти розвитку особистості студента в контексті протидії булінгу.

Запропонована система критеріїв і показників дозволяє комплексно оцінити рівень сформованості ненасильницької поведінки студентів, а також визначити ступінь їхньої готовності до конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, дотримання принципів ненасильницької комунікації та підтримки безпечного освітнього середовища в закладі вищої освіти.

У науковому дискурсі критерій розглядається як узагальнена ознака або параметр, на підставі якого здійснюється оцінка певного явища чи процесу. Критерій інтегрує систему показників і співвідноситься з ними як загальне з конкретним. Показники своєю чергою виявляються через сукупність ознак, що можуть бути безпосередньо зафіксовані та виміряні, і відображають ступінь сформованості відповідних характеристик особистості. Зокрема В. Журавльов зазначає, що критерії служать орієнтирами, які дозволяють чітко визначити межі досліджуваного явища, забезпечуючи його об'єктивну оцінку [50].

Оскільки ненасильницька поведінка розглядається як очікуваний результат профілактики, виникає потреба в її діагностиці через критерії, показники та рівні.

Із огляду на це, визначення чітких критеріїв і показників сформованості ненасильницької поведінки студентів є необхідною умовою науково

обґрунтованої організації соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Критерії та показники сформованості ненасильницької поведінки студентів щодо соціально-педагогічної профілактики булінгу

Критерії	Показники
Когнітивний	– обізнаність студентів щодо сутності булінгу, його видів, форм і наслідків; – розуміння принципів ненасильницької поведінки та ненасильницької комунікації; – здатність ідентифікувати вияви булінгу й насильства в освітньому середовищі
Мотиваційно-ціннісний	– усвідомлення цінності ненасильницької поведінки як соціальної та особистісної норми; – наявність внутрішньої мотивації до дотримання принципів нульової толерантності щодо булінгу; – позитивна установка на конструктивне, поважне та відповідальне спілкування в студентському середовищі
Поведінковий	– здатність діяти відповідно до алгоритмів реагування та отримання допомоги у випадках булінгу; – уміння застосовувати навички ненасильницької комунікації в міжособистісних взаємодіях; – готовність студента виступати активним учасником (агентом змін) у запобіганні булінгу

Джерело: складено автором самостійно

З огляду на можливість оцінювання сформованості ненасильницької поведінки за сукупністю показників визначених критеріїв, доцільно виокремити відповідні рівні її сформованості. Визначені в межах дослідження критерії, показники та рівні сформованості ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти систематизовано та представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

**Критерії, показники та рівні сформованості
ненасильницької поведінки студентів**

Критерій	Показники	Достатній рівень	Середній рівень	Початковий рівень
Когнітивний	Обізнаність щодо сутності булінгу, його видів, форм і наслідків	Студент чітко розуміє сутність булінгу, розрізняє його основні види та усвідомлює їхні соціальні, психологічні й правові наслідки; здатний критично аналізувати вияви булінгу в освітньому середовищі	Має загальне уявлення про булінг і його форми, частково усвідомлює наслідки, однак не завжди здатний застосувати знання в практичних ситуаціях	Знання про булінг поверхневі або несистемні; не розрізняє його види та недостатньо усвідомлює наслідки
	Розуміння принципів ненасильницької поведінки та ненасильницької комунікації	Усвідомлює принципи ненасильницької поведінки, розуміє її значення для безпечного освітнього середовища, демонструє здатність застосовувати навички ефективної комунікації	Загалом розуміє сутність ненасильницької поведінки, але реалізує її принципи непослідовно	Недостатньо усвідомлює значення ненасильницької поведінки, схильний до імпульсивних реакцій
	Здатність ідентифікувати вияви булінгу й насильства	Упевнено розпізнає вияви булінгу та насильства в освітньому середовищі	Розпізнає окремі вияви булінгу, але не завжди коректно їх оцінює	Не здатний адекватно ідентифікувати вияви булінгу
Мотиваційно-ціннісний	Усвідомлення цінності ненасильницької поведінки	Усвідомлює ненасильницьку поведінку як особистісну й соціальну норму, демонструє стійку ціннісну орієнтацію на конструктивну взаємодію	Частково усвідомлює значущість ненасильницької поведінки, виявляє її ситуативно	Не виявляє стійкої ціннісної орієнтації на ненасильницьку поведінку

Критерій	Показники	Достатній рівень	Середній рівень	Початковий рівень
	Мотивація до дотримання принципів нульової толерантності до булінгу	Виявляє внутрішню мотивацію до протидії булінгу, готовність підтримувати постраждалих і брати участь у профілактичних заходах	Підтримує принципи протидії булінгу, але виявляє активність непослідовно	Посідає пасивну або байдужу позицію щодо проблеми булінгу
	Установка на конструктивне та відповідальне спілкування	Демонструє позитивну установку на поважне, відповідальне спілкування	Виявляє конструктивність у спілкуванні ситуативно	Схильний до конфліктних або агресивних форм взаємодії
Поведінковий	Здатність діяти відповідно до алгоритмів реагування у випадках булінгу	Упевнено застосовує алгоритми реагування та знає механізми отримання допомоги	Частково орієнтується в алгоритмах реагування, потребує підтримки	Не знає або не застосовує алгоритми реагування
	Навички ненасильницької комунікації	Демонструє сформовані навички ненасильницької комунікації в міжособистісних взаємодіях	Використовує навички ненасильницької комунікації непослідовно	Не володіє навичками ненасильницької комунікації
	Готовність студента виступати активним учасником (агентом змін) у запобіганні булінгу	Усвідомлює власну відповідальність за безпечне освітнє середовище, проявляє ініціативу у запобіганні булінгу, здійснює адвокатування принципів ненасильницької взаємодії, впливає на поведінку інших учасників освітнього процесу	Визнає значущість особистої участі у запобіганні булінгу, підтримує відповідні ініціативи, але проявляє обмежену самостійність і непослідовну активність	Не усвідомлює власної ролі у запобіганні булінгу, займає пасивну позицію, не проявляє ініціативи у підтримці безпечного освітнього середовища

Джерело: складено автором самостійно

Ступінь вияву показників за визначеними критеріями та їхній взаємозв'язок дозволяють охарактеризувати рівні сформованості ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти: достатній, середній і початковий. Запропонована градація рівнів відображає не лише кількісні, а й якісні особливості вияву

когнітивних, мотиваційно-ціннісних і поведінкових характеристик студентської молоді.

Студенти з достатнім рівнем сформованості ненасильницької поведінки демонструють системні знання щодо сутності булінгу, його форм і наслідків, усвідомлюють принципи ненасильницької взаємодії та значущість культури нульової толерантності до насильства. Вони характеризуються стійкою ціннісною орієнтацією на повагу до людської гідності, високим рівнем емпатії та відповідальності за власні дії. У поведінковому вимірі такі студенти здатні застосовувати навички ненасильницької комунікації, ефективно реагувати на ситуації булінгу, користуватися доступними механізмами підтримки та брати виступати активним учасником (агентом змін) у запобіганні булінгу.

Студенти із середнім рівнем сформованості ненасильницької поведінки мають базові знання про булінг і його вияви, однак їхні уявлення часто мають фрагментарний характер. Ціннісна орієнтація на ненасильницьку взаємодію є недостатньо стійкою та виявляється ситуативно. У поведінковому аспекті такі студенти здатні демонструвати конструктивні моделі взаємодії, проте не завжди застосовують їх у реальних конфліктних ситуаціях, що зумовлює непослідовність у протидії булінгу.

Студенти з початковим рівнем сформованості ненасильницької поведінки характеризуються недостатнім рівнем обізнаності щодо проблеми булінгу, слабо сформованими ціннісними орієнтаціями на ненасильницьку взаємодію та низьким рівнем практичної готовності до конструктивного реагування на конфліктні ситуації. Їхня поведінка часто має імпульсивний характер, не усвідомлюють власної ролі у запобіганні булінгу, займають пасивну позицію.

Таким чином, визначені критерії, показники та рівні сформованості ненасильницької поведінки студентів створюють цілісну діагностичну модель, яка дозволяє оцінювати ефективність соціально-педагогічних умов профілактики булінгу в закладах вищої освіти та забезпечує методологічну основу для проведення констатувального, формувального і контрольного етапів педагогічного експерименту.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційного дослідження здійснено теоретико-емпіричне обґрунтування організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти, а також розкрито особливості формування ненасильницької поведінки студентської молоді як важливої складової реалізації цих умов.

На основі аналізу наукових підходів до визначення сутності поняття «умови» встановлено, що організаційно-методичні умови розглядаються як сукупність цілеспрямовано організованих обставин і чинників, які забезпечують ефективність профілактичної діяльності та сприяють формуванню безпечного освітнього середовища. У межах дослідження уточнено авторське розуміння умов соціально-педагогічної профілактики булінгу як сукупності спеціально організованих обставин, реалізація яких забезпечує формування ненасильницької, толерантної та безпечної поведінки студентської молоді.

Емпіричним підґрунтям дослідження стало пілотне дослідження, що включало три взаємопов'язані етапи: загальнонаціональне опитування студентської молоді (2 037 респондентів), анкетування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків (282 респонденти), а також фокус-групове дослідження за участю експертів (9 осіб). Отримані результати дозволили комплексно проаналізувати стан проблеми булінгу в студентському середовищі, виявити ключові суперечності в системі його профілактики та забезпечили емпіричну основу для обґрунтування відповідних організаційно-методичних умов.

Встановлено, що за високого рівня обізнаності студентів щодо сутності булінгу спостерігається недостатня сформованість практичних навичок реагування на такі ситуації, зокрема значна частина респондентів не володіє інформацією щодо механізмів звернення по допомогу. Водночас булінг визнається студентами як актуальна проблема, що має комплексні наслідки – психоемоційні, поведінкові та соціально-освітні. Це засвідчує наявність розриву між загальним усвідомленням проблеми та готовністю до практичного реагування на її вияви.

Результати опитування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків засвідчили часткове усвідомлення проблеми булінгу та домінування психологічних і кіберформ його вияву, водночас з'ясовано недостатню системність профілактичної діяльності, обмежену методичну готовність до реагування на складні та приховані випадки булінгу, а також потребу в практико-орієнтованих інструментах, методичних матеріалах, міждисциплінарній підтримці та професійному розвитку суб'єктів профілактичної діяльності.

Експертна верифікація результатів пілотного дослідження підтвердила доцільність переходу від фрагментарних профілактичних заходів до системної організації соціально-педагогічної профілактики булінгу, що базується на інтеграції інституційного, суб'єктного та діяльнісного рівнів. Саме в межах фокус-групового обговорення було уточнено доцільність визначення запропонованих умов як організаційно-методичних, оскільки вони поєднують інституційно-управлінський, змістово-технологічний та практико-орієнтований компоненти.

На основі узагальнення теоретичних положень і результатів емпіричного дослідження обґрунтовано систему організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, до яких віднесено:

- забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти;
- розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі вищої освіти через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку;
- організацію послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами ЗВО через розроблення та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Кожна з визначених умов має самостійне змістове наповнення, проте лише їхня комплексна реалізація забезпечує цілісність, системність і результативність профілактичної діяльності. Взаємодія інституційного, суб'єктного та діяльнісного

компонентів створює підґрунтя для формування культури ненасильницької взаємодії та безпечного освітнього середовища в закладі вищої освіти.

Обґрунтовано, що формування ненасильницької поведінки студентів є складним, багатофакторним і динамічним процесом, детермінованим поєднанням вікових, психологічних, соціальних та освітніх чинників. Студентський вік визначено як сензитивний період розвитку особистості, у межах якого інтенсивно формується «Я-концепція», система цінностей, соціальна та професійна ідентичність, а також моделі міжособистісної взаємодії. У цьому контексті ненасильницька поведінка розглядається як усвідомлена, соціально відповідальна модель взаємодії, що базується на повазі до гідності іншої людини, емоційній саморегуляції, емпатії та здатності до конструктивного розв'язання конфліктів.

Встановлено, що ненасильницька поведінка студентської молоді є розглядається як інтегральний результат соціально-педагогічної профілактики булінгу, що відображає здатність особистості до соціально відповідальної, етично виваженої та конструктивної взаємодії у студентському середовищі, яка передбачає усвідомлений вибір ненасильницьких стратегій поведінки в умовах автономності та різноманітності форм міжособистісної комунікації.

Визначено систему критеріїв, показників і рівнів сформованості ненасильницької поведінки студентів. Зокрема виокремлено когнітивний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий критерії, що в сукупності створюють цілісну діагностичну модель оцінювання ефективності умов соціально-педагогічної профілактики булінгу та забезпечують теоретико-методичне підґрунтя для проведення констатувального, формувального і контрольного етапів педагогічного експерименту.

Отже, сукупність визначених організаційно-методичних умов забезпечує цілісність і результативність соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів закладів вищої освіти, а формування ненасильницької поведінки студентів виступає одночасно важливою складовою їхньої реалізації та очікуваним результатом профілактичної діяльності. Це створює необхідну науково-методичну основу для подальшої експериментальної перевірки ефективності обґрунтованих умов у реальних ситуаціях освітнього процесу.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИХ УМОВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Діагностика стану реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти

У межах експериментальної частини дослідження було здійснено констатувальний етап, метою якого стало визначення вихідного стану реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти та рівня сформованості ненасильницької поведінки студентів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання констатувального етапу: проаналізувати стан нормативно-правового забезпечення профілактики булінгу в закладах вищої освіти; виявити рівень професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики; визначити рівень сформованості компонентів ненасильницької поведінки у студентській молоді.

Особливістю організації констатувального етапу є його структуризація відповідно до визначених у дослідженні організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, що дозволило здійснити комплексну діагностику на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Емпіричну базу дослідження склали чотири заклади вищої освіти, а саме: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, в яких було проведено аналіз нормативно-правової документації, анкетування науково-педагогічних працівників (кураторів академічних груп, вихователів гуртожитків) та здобувачів вищої освіти.

Вибір зазначених закладів вищої освіти зумовлений їхньою регіональною різноманітністю, різним рівнем організації профілактичної діяльності та наявністю досвіду впровадження соціально-педагогічних ініціатив, що забезпечило можливість комплексного аналізу досліджуваної проблеми.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс методів, зокрема: контент-аналіз нормативно-правової документації закладів вищої освіти; анкетування; методи узагальнення та інтерпретації отриманих результатів.

У межах дослідження соціально-педагогічна профілактика булінгу розглядається як цілісна система взаємопов'язаних організаційних, освітніх і діяльнісних заходів, реалізація яких забезпечується через комплекс науково обґрунтованих організаційно-методичних умов, визначених у другому розділі дисертаційної роботи та покладених в основу експериментальної роботи.

До них належать:

- забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО;
- розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку;
- організація послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами ЗВО через розроблення та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Інституційний рівень соціально-педагогічної профілактики булінгу є базовим, оскільки саме на цьому рівні формуються нормативні засади, визначаються принципи, механізми реагування та організаційні рамки забезпечення безпечного освітнього середовища. Наявність узгодженої інституційної політики нульової толерантності до насильства створює підґрунтя для системної та цілеспрямованої профілактичної діяльності.

Відповідно до першої організаційно-методичної умови, що передбачає забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства, було

здійснено контент-аналіз внутрішньої нормативно-правової документації закладів вищої освіти з метою виявлення наявності, узгодженості та ефективності механізмів реагування на випадки булінгу.

Аналіз здійснювався на базі чотирьох закладів вищої освіти: Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Об'єктом аналізу стали внутрішні нормативно-правові документи, що регламентують питання запобігання та протидії булінгу, дискримінації та насильству, зокрема положення, порядки, статuti, правила внутрішнього розпорядку та інші документи, що визначають організацію безпечного освітнього середовища.

З метою забезпечення системності та об'єктивності оцінювання інституційного рівня профілактики булінгу в закладах вищої освіти авторський чек-лист «Оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти», з яким можна ознайомитись в Додатку II.

Розроблення чек-листа ґрунтувалося на узагальненні теоретичних положень дослідження, аналізі нормативно-правової бази в сфері протидії булінгу, а також врахуванні практичних підходів до організації безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Концептуально чек-лист відображає ключові компоненти інституційної спроможності закладу вищої освіти забезпечувати системну соціально-педагогічну профілактику булінгу.

Структурно чек-лист побудовано за логікою виділення взаємопов'язаних блоків, що дозволяють здійснити комплексну оцінку інституційної політики, а саме: нормативно-регулятивного, організаційно-управлінського, інформаційно-комунікаційного та моніторингово-аналітичного.

Нормативно-регулятивний блок передбачає аналіз наявності та змістовного наповнення внутрішніх документів закладу вищої освіти, що регламентують

питання запобігання та протидії булінгу, зокрема політик, положень, алгоритмів реагування та процедур розгляду випадків насильства.

Організаційно-управлінський блок був спрямований на оцінювання визначеності відповідальних суб'єктів, координації їхньої діяльності, наявності внутрішніх механізмів взаємодії між структурними підрозділами, а також інтегрованості профілактичної діяльності у систему управління закладом вищої освіти.

Інформаційно-комунікаційний блок охоплював питання доступності інформації для учасників освітнього процесу щодо можливостей звернення, алгоритмів дій у випадках булінгу, а також реалізації просвітницьких і профілактичних заходів.

Моніторингово-аналітичний блок передбачав оцінювання наявності системи збору, аналізу та використання даних щодо випадків булінгу, а також механізмів оцінювання ефективності профілактичної діяльності.

Кожен із показників чек-листа оцінювався за визначеною шкалою, що дозволило не лише зафіксувати факт наявності відповідних елементів інституційної політики, а й зважити рівень їхньої сформованості та узгодженості.

Для поглибленого аналізу інституційної політики профілактики булінгу результати контент-аналізу було деталізовано на прикладі окремих закладів вищої освіти.

У межах контент-аналізу було здійснено аналіз ролі окремих нормативно-правових актів у забезпеченні профілактичної діяльності закладів вищої освіти. Першим із них є Положення про засади запобігання і протидії дискримінації, сексуальним домаганням, булінгу, мобінгу та іншим проявам неетичної поведінки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (далі – Положення), затверджене рішенням Вченої ради від 21 березня 2024 р. та введене в дію наказом № 254.

Зазначене Положення розроблено відповідно до Конституції України, Кодексу законів про працю України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про засади запобігання та протидії

дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а також внутрішніх нормативних документів університету. Документ визначає обов'язки працівників і здобувачів освіти щодо дотримання норм законодавства та педагогічної етики, поваги до гідності й прав учасників освітнього процесу, недопущення проявів насильства, булінгу й дискримінації, а також своєчасного реагування на відповідні випадки.

Положенням передбачено чіткі механізми подання та розгляду скарг, зокрема через звернення до Комісії з етики університету електронною поштою або офіційним листом на ім'я ректора. Розгляд звернень здійснюється Комісією з етики, склад і повноваження якої затверджуються наказом ректора; у випадках, що стосуються здобувачів освіти, до розгляду залучаються представники студентської спільноти. Документ акцентує увагу на принципах добросовісності звернень, конфіденційності та недопущення зловживань, що забезпечує баланс між захистом прав постраждалих і дотриманням процедурної справедливості.

У такий спосіб Положення Київського столичного університету імені Бориса Грінченка виступає важливим інструментом інституційного забезпечення безпечного та недискримінаційного освітнього середовища. Його зміст і закладені механізми реагування створюють умови для системної профілактики булінгу, формування культури нульової толерантності до насильства та підвищення довіри до процедур захисту прав і гідності учасників освітнього процесу, що може слугувати орієнтиром для інших закладів вищої освіти.

Відсутність у відкритому доступі окремого Положення про запобігання та протидію булінгу не дозволяє здійснити повноцінний прямий аналіз відповідної політики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Водночас це не свідчить про відсутність нормативного регулювання зазначеної проблематики загалом, оскільки в практиці закладів вищої освіти питання протидії булінгу, дискримінації та насильству нерідко інтегруються до інших внутрішніх документів загального або міждисциплінарного характеру.

У зв'язку з цим подальший аналіз доцільно здійснювати шляхом вивчення наявних у відкритому доступі нормативних актів університету, які

опосередковано регламентують забезпечення безпечного освітнього середовища, дотримання етичних норм, захист прав здобувачів освіти та реагування на конфліктні або кризові ситуації.

У межах контент-аналізу відкритих джерел Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка встановлено, що нормативне забезпечення формування безпечного освітнього середовища представлено переважно внутрішніми документами загального характеру, зокрема Статутом університету, Правилами внутрішнього розпорядку, положеннями про організацію виховної роботи та забезпечення прав здобувачів освіти. У зазначених документах закріплено норми, спрямовані на дотримання етичних стандартів, повагу до гідності учасників освітнього процесу, запобігання дискримінаційним виявам і врегулювання конфліктних ситуацій.

Поряд із нормативним регулюванням університет здійснює моніторинг соціально-психологічного стану освітнього середовища. Так, у період з 01 по 11 травня 2023 р. Навчально-методичним центром забезпечення якості освіти у співпраці із соціально-психологічною службою, комісією з питань академічної доброчесності та органами студентського самоврядування було проведено опитування здобувачів вищої освіти щодо виявлення проявів булінгу, сексуальних домагань, утисків, дискримінації, гендерної нерівності та конфліктних ситуацій за допомогою спеціально розробленої анкети.

Результати опитування доповнюють дані контент-аналізу нормативних документів, засвідчуючи, з одного боку, достатній рівень обізнаності здобувачів освіти з поняттям булінгу, а з іншого – відносно низький рівень зафіксованих або усвідомлюваних інцидентів. Водночас виявлено запит на більш чіткі інституційні механізми реагування та можливу спеціалізовану структуру, відповідальну за координацію профілактичної й реагувальної діяльності. У цьому контексті результати опитування корелюють із відсутністю у відкритому доступі окремого нормативного акта, безпосередньо спрямованого на запобігання та протидію булінгу.

Таким чином, у Кам'янець-Подільському національному університеті імені

Івана Огієнка простежується інтегративна модель нормативного врегулювання, за якої питання профілактики насильства та булінгу не винесені в самостійний документ, а розподілені між низкою загальних положень і доповнюються інструментами внутрішнього моніторингу. Водночас відсутність спеціалізованого Положення про запобігання та протидію булінгу може знижувати інституційну видимість відповідної політики, обмежувати поінформованість здобувачів освіти щодо алгоритмів звернення та ускладнювати системну соціально-педагогічну профілактику булінгу.

З огляду на це для забезпечення порівняльності результатів контент-аналізу та виявлення різних моделей нормативного врегулювання профілактики булінгу в закладах вищої освіти доцільним є звернення до досвіду університетів, у яких відповідна політика інституційно оформлена у вигляді окремого спеціалізованого нормативного документа. Це дозволяє зіставити інтегративний і цільовий підходи до запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі та оцінити їхній потенціал у забезпеченні ефективної соціально-педагогічної профілактики.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка має затверджене Положення щодо протидії булінгу (цькуванню), введене в дію наказом ректора від 31 серпня 2020 р. № 26. Документ визначає організаційні засади запобігання та протидії булінгу в університетському середовищі, він розроблений відповідно до чинного законодавства України, зокрема законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», а також нормативних актів Міністерства освіти і науки України.

Основною метою реалізації політики протидії булінгу в університеті визначено забезпечення психологічної, фізичної та соціальної безпеки учасників освітнього процесу, підвищення ефективності освітньої діяльності, формування негативного ставлення до виявів насильства, а також збереження психологічного здоров'я й соціального благополуччя здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників.

До ключових завдань профілактики булінгу належать: формування у студентської молоді уявлень про сутність, види та прояви булінгу; розвиток навичок конструктивної комунікації та адекватних поведінкових реакцій; подолання деструктивних моделей поведінки; формування здатності до конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій; прийняття різноманіття та усвідомлення індивідуальних відмінностей; розвиток адекватної самооцінки, самоконтролю та саморегуляції; підвищення рівня самосвідомості й емоційної компетентності студентів.

Профілактична діяльність у сфері протидії булінгу реалізується за кількома взаємопов'язаними напрямками: підвищення обізнаності професорсько-викладацького складу щодо особливостей поширення негативних соціальних явищ у студентському середовищі та сучасного розуміння феномену булінгу; здійснення просвітницької роботи фахівцями соціально-психологічної служби із застосуванням різноманітних форм і методів (лекцій, бесід, круглих столів, тренінгів, акцій, консультацій); формування правосвідомості та відповідального ставлення до власної поведінки у здобувачів вищої освіти; розвиток у викладачів і батьків навичок розпізнавання виявів насильства; створення в університеті умов, сприятливих для попередження булінгу та мінімізації його соціально-педагогічних наслідків.

Важливим ресурсом профілактичної діяльності визначено потенціал навчальних дисциплін, спрямованих на формування здорового способу життя, особистісного розвитку, планування професійної кар'єри та осмислення міжособистісних і сімейних відносин. Окреме місце в системі профілактики посідає використання методу кейс-стаді, що передбачає аналіз студентами змодельованих ситуацій булінгу з подальшим напрацюванням стратегій реагування, розвитком емпатії та пошуком ресурсів підтримки постраждалих осіб.

Загалом Положення Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка засвідчує системний і комплексний підхід до профілактики булінгу, що поєднує нормативно-правові, освітні та психосоціальні інструменти. Документ не лише регламентує алгоритми реагування на випадки булінгу, а й

формує ціннісні орієнтири безпеки, поваги та відповідальності, сприяючи розвитку культури ненасильницької взаємодії в університетському середовищі.

У межах констатувального етапу дослідження було здійснено контент-аналіз Порядку запобігання та протидії дискримінації, булінгу, гендерно зумовленому насильству в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, затвердженого Вченою радою університету в лютому 2022 р. та введеного в дію наказом ректора № 79-32 від 08 лютого 2022 р.

Аналіз змісту документа засвідчив його комплексний і системний характер, що відповідає сучасним підходам до формування безпечного та недискримінаційного освітнього середовища у закладах вищої освіти. Порядок розроблено з урахуванням вимог національного законодавства України, а також міжнародних нормативно-правових актів у сфері прав людини та гендерної рівності, що свідчить про високий рівень нормативної інтегрованості та концептуальної узгодженості документа.

Контент-аналіз термінологічного апарату Порядку показав, що в документі чітко визначено ключові поняття, зокрема «булінг (цькування)», «дискримінація», «гендерно зумовлене насильство», «сексуальні домагання», «сексизм», «переслідування (сталкінг)», «утиск», що забезпечує єдність тлумачення та зменшує ризики довільного трактування під час практичного застосування його положень.

Принциповим є те, що феномен булінгу в Порядку розглядається не ізольовано, а в ширшому контексті порушень прав і гідності особистості в університетському просторі. Під час аналізу ціннісно-нормативних засад встановлено, що політика університету в сфері запобігання булінгу ґрунтується на принципах поваги до честі й гідності, рівності можливостей, гендерної рівності, профілактичної спрямованості, системного моніторингу та справедливого реагування на порушення. Такий підхід свідчить про орієнтацію документа не лише на реагування на вже вчинені інциденти, а й на їхнє попередження та формування культури ненасильницької взаємодії.

Окрему аналітичну цінність має структурований опис механізмів реагування на випадки булінгу та дискримінації. Порядок чітко визначає суб'єктів

реагування (керівники структурних підрозділів, адміністрація університету, Постійна комісія Вченої ради з питань етики), а також закріплює роль допоміжних служб – психологічної служби, Центру соціального розвитку та Центру виховної роботи у наданні консультативної й інформаційної підтримки сторонам конфлікту. Така міжструктурна модель відповідає принципам міждисциплінарної взаємодії в системі профілактики булінгу та сприяє комплексному вирішенню проблемних ситуацій.

Контент-аналіз процедурної частини документа засвідчив наявність чіткого алгоритму звернення та розгляду скарг із визначенням строків розгляду, порядку залучення сторін конфлікту, вимог до конфіденційності та статусу рішень Комісії з питань етики. Водночас документ акцентує на рекомендаційному характері висновків Комісії, що може розглядатися як потенційне обмеження їхнього впливу за відсутності подальших управлінських рішень, а це вимагає додаткового нормативного закріплення механізмів імплементації таких висновків у практику управління університетом.

Загалом результати контент-аналізу свідчать, що Порядок Київського національного університету імені Тараса Шевченка є нормативно цілісним, структурно впорядкованим і концептуально узгодженим документом, який створює належні організаційні та процедурні умови для реалізації політики нульової толерантності до булінгу, дискримінації та насильства. Документ поєднує правові, організаційні та психосоціальні інструменти впливу, що відповідає сучасним вимогам до змістово-технологічного забезпечення соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти.

Отримані результати контент-аналізу нормативно-правової документації університетів засвідчили наявність формалізованих політик, процедур і організаційних механізмів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, дискримінації й іншим формам насильства в освітньому середовищі. Водночас аналіз нормативних актів відображає переважно інституційний рівень готовності закладів вищої освіти до реалізації політики нульової толерантності.

Заразом результати аналізу окремих закладів вищої освіти дозволяють

виявити різні моделі нормативного забезпечення профілактики булінгу – від системно структурованих до інтегративних, що відрізняються рівнем формалізації та ефективності реалізації.

З метою узгодження результатів контент-аналізу з емпіричними даними, отриманими шляхом діагностичного анкетування кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, здійснено зіставлення інституційно задекларованих підходів до профілактики булінгу з реальними практиками їхнього впровадження. Такий порівняльний аналіз дав змогу виявити рівень відповідності між нормативними приписами та повсякденною діяльністю суб'єктів профілактики, окреслити наявні розбіжності, а також визначити сильні сторони й проблемні зони функціонування системи соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти.

У результаті аналізу встановлено: обмежену інтеграцію профілактики булінгу в систему управління закладом вищої освіти; недостатній рівень міжструктурної координації; епізодичний характер моніторингу ефективності профілактичних заходів; недостатню узгодженість внутрішніх нормативних документів; відсутність чітко визначених алгоритмів реагування на випадки булінгу; фрагментарність профілактичної діяльності.

Застосування чек-листа дозволило не лише зафіксувати наявність окремих елементів інституційної політики, а й оцінити рівень їхньої сформованості та узгодженості. Отримані результати засвідчують, що інституційна політика профілактики булінгу у закладах вищої освіти перебуває на етапі становлення та характеризується фрагментарністю і недостатньою системністю. Це зумовлює необхідність послідовного впровадження організаційно-методичних умов, спрямованих на забезпечення узгодженості нормативного регулювання, посилення координації суб'єктів профілактики та підвищення ефективності управлінських механізмів формування безпечного освітнього середовища.

Поряд із інституційним рівнем важливу роль у забезпеченні ефективної соціально-педагогічної профілактики булінгу відіграє суб'єктний рівень, який охоплює професійну спроможність і готовність учасників освітнього процесу до

реалізації профілактичної діяльності. Саме від рівня обізнаності, сформованості практичних навичок і здатності до адекватного реагування суб'єктів профілактики залежить ефективність впровадження інституційних політик у повсякденну освітню практику.

Реалізація другої організаційно-методичної умови передбачала системне вимірювання рівня професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу.

З цією метою було використано авторський діагностичний інструментарій – анкету самооцінювання професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти (Додаток Є).

Емпіричну базу аналізу результатів експериментальної роботи щодо розвитку професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу склали науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти, які безпосередньо залучені до організації виховної, кураторської та соціально-профілактичної роботи зі студентами. До цієї групи увійшли куратори академічних груп і вихователі гуртожитків.

Структура анкети передбачала оцінювання за чотирма взаємопов'язаними компонентами професійної спроможності:

1. когнітивним (рівень знань щодо булінгу та нормативного забезпечення);
2. діяльнісним (сформованість практичних умінь реагування та профілактики);
3. ціннісно-мотиваційним (ставлення до проблеми та готовність діяти);
4. рефлексивно-оцінним (здатність до самоаналізу та професійного розвитку).

Оцінювання здійснювалося за п'ятибальною шкалою самооцінювання, що забезпечило можливість кількісного аналізу отриманих результатів та визначення рівнів сформованості професійної спроможності (низький, середній, високий).

Застосування анкети дозволило здійснити комплексну діагностику рівня професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу та визначити проблемні зони, що потребують подальшого професійного розвитку.

У дослідженні взяли участь представники наступних закладів вищої освіти: Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Первинно до констатувального етапу експерименту було залучено ширше коло учасників дослідження – 312 осіб. Водночас для аналізу динаміки розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу до підсумкової вибірки включено лише тих респондентів, які пройшли повний цикл участі в експериментальній роботі: взяли участь у вхідному самооцінюванні, долучилися до програми професійного розвитку та пройшли повторне самооцінювання на контрольному етапі.

Таким чином, вибірка для порівняльного аналізу результатів самооцінювання професійної спроможності нараховувала 252 респонденти (табл. 3.13). Усі зазначені учасники здійснили самооцінювання двічі: на констатувальному етапі – до впровадження організаційно-методичних умов, та на контрольному етапі – після їхньої реалізації.

Таблиця 3.13

**Розподіл респондентів за закладами вищої освіти та участю в
самооцінюванні професійної спроможності**

Заклад вищої освіти	Куратори академічних груп (осіб)	Вихователі гуртожитків (осіб)	Загальна кількість (осіб)	Пройшли самооцінювання на констатувальному етапі
Заклад вищої освіти № 1	58	3	61	61
Заклад вищої освіти № 2	60	4	64	64
Заклад вищої освіти № 3	59	4	63	63
Заклад вищої освіти № 4	61	3	64	64
Разом	238	14	252	252

Джерело: складено автором самостійно

Як видно з таблиці, до вибірки констатувального етапу дослідження увійшли 252 фахівці, серед яких переважають куратори академічних груп – 238 осіб. Такий розподіл є цілком закономірним, оскільки саме куратори академічних груп найчастіше виступають первинними суб'єктами виявлення ризиків міжособистісної напруженості, конфліктної взаємодії, психологічного неблагополуччя студентів та можливих виявів булінгу в студентському середовищі.

Вихователі гуртожитків представлені у вибірці 14 особами, що відповідає їхній реальній кількості в структурі закладів вищої освіти. Попри меншу чисельність цієї групи її включення до дослідження є методологічно обґрунтованим, оскільки саме позааудиторне середовище нерідко виступає простором латентних або недостатньо артикульованих проявів насильницької поведінки, які потребують своєчасного виявлення та фахового реагування.

Отже, сформована вибірка відображає основні категорії суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти та забезпечує можливість комплексного аналізу їхніх характеристик. Соціально-демографічні показники респондентів узагальнено в таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Соціально-демографічна характеристика респондентів (n = 252)

Характеристика	Категорія	Кількість (осіб)	Частка (%)
Стать	Жінки	187	73,0
	Чоловіки	65	27,0
Вік	До 30 років	34	13,5
	31-40 років	66	26,2
	41-50 років	86	34,1
	Понад 50 років	66	26,2
Посада	Куратори академічних груп	238	94,4
	Вихователі гуртожитків	14	5,6
Стаж роботи	До 5 років	36	14,3
	6-10 років	58	23,0
	11-20 років	92	36,5
	Понад 20 років	66	26,2
Досвід участі у профілактичній діяльності	Мають досвід	154	61,1
	Не мають системного досвіду	98	38,9

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз соціально-демографічних характеристик респондентів засвідчує, що до дослідження залучено переважно досвідчених фахівців із значним професійним стажем, що підвищує достовірність отриманих результатів і дозволяє розглядати їх як релевантні для практики соціально-педагогічної діяльності в закладах вищої освіти.

Переважає у вибірці жінок (73,0 %) відображає загальну тенденцію фемінізації сфери освіти та соціально-педагогічної діяльності, що є характерним для українського контексту.

Вікова структура респондентів характеризується домінуванням фахівців середнього та старшого віку (41-50 років – 34,1 %; понад 50 років – 26,2 %), що свідчить про наявність значного професійного досвіду та сформованих практик взаємодії зі студентами.

Розподіл за посадою підтверджує провідну роль кураторів академічних груп (94,4 %) у системі профілактики булінгу, тоді як участь вихователів гуртожитків (5,6 %) дозволяє врахувати специфіку позааудиторного середовища.

Аналіз стажу роботи засвідчує, що більшість респондентів мають понад 10 років професійного досвіду (62,7 %), що підсилює інтерпретаційну цінність отриманих результатів.

Водночас привертає увагу те, що 38,9 % респондентів не мали системного досвіду реалізації профілактичної діяльності, що підтверджує актуальність розробки та впровадження програми розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу.

З метою визначення рівня професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу було проаналізовано результати анкетування за основними компонентами, що відображають когнітивний, діяльнісний, ціннісно-мотиваційний та рефлексивно-оцінний аспекти.

Узагальнені результати подано в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Рівень сформованості професійної спроможності (n = 252)

Компонент	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Когнітивний	2	25	73
Діяльнісний	10	68	22
Ціннісно-мотиваційний	0	7	93
Рефлексивно-оцінний	1	35	64
Загальний рівень (умовно)	4	36	60

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати засвідчують, що професійна спроможність суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу характеризується нерівномірністю сформованості її компонентів.

Зокрема зафіксовано достатньо високий рівень когнітивної обізнаності та ціннісно-мотиваційної готовності, що виявляється в розумінні сутності булінгу та підтримці принципу нульової толерантності. Водночас діяльнісний компонент залишається недостатньо сформованим: переважання середнього рівня (близько 68 %) та наявність частки низького рівня свідчать про обмежену здатність суб'єктів профілактики до ефективного реагування на випадки булінгу у практичній діяльності.

Рефлексивно-оцінний компонент також демонструє значну частку середнього рівня, що вказує на потребу в розвитку навичок самоаналізу та професійного вдосконалення.

Узагальнені результати свідчать, що, попри наявність базових знань і мотивації, значна частина суб'єктів профілактики не має достатньо сформованих практичних умінь для ефективної реалізації профілактичної діяльності.

Це підтверджує необхідність розробки та впровадження цілеспрямованої програми розвитку професійної спроможності, спрямованої насамперед на посилення діяльнісного та рефлексивного компонентів.

Для детальнішого аналізу результатів анкетування доцільно виокремити ключові показники професійної спроможності, що відображають рівень обізнаності, сформованість практичних умінь та готовність суб'єктів профілактики до реагування на випадки булінгу. Узагальнені результати за цими показниками подано в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Ключові показники професійної спроможності (n = 252)

Показник	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
Розуміння булінгу	92	8	0
Знання форм булінгу	84	14	0
Знання алгоритмів реагування	61	39	0
Практичне реагування	29	71	0
Використання ННК	19	60	21
Готовність втручатися	93	7	0

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати свідчать про достатньо високий рівень обізнаності суб'єктів профілактики щодо сутності булінгу та його форм, а також сформовану готовність до реагування. Водночас рівень практичної підготовленості залишається недостатнім, що виявляється у переважанні середнього рівня за показниками практичного реагування та використання ненасильницької комунікації.

Тож виявлено розрив між рівнем знань і готовністю до дій та реальними практичними навичками, що обґрунтовує необхідність впровадження системних заходів професійного розвитку суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Разом із тим, ефективність соціально-педагогічної профілактики булінгу визначається не лише рівнем підготовленості фахівців, а й особливостями поведінки та взаємодії самих здобувачів вищої освіти.

Наступним етапом дослідження стало вивчення рівня сформованості ненасильницької поведінки студентської молоді як ключового об'єкта профілактичного впливу.

Як зазначалось у попередньому розділі, констатувальний етап дослідження мав на меті емпіричну фіксацію вихідного стану соціально-педагогічної профілактики

булінгу в закладах вищої освіти. В межах цього етапу було визначено експериментальні бази та проведено анкетування студентів, спрямоване на виявлення рівня поширеності булінгу й конфліктності в освітньому середовищі, ступеня обізнаності студентів щодо ненасильницьких способів реагування, сформованості культури нульової толерантності до булінгу, а також наявних у закладі вищої освіти механізмів отримання допомоги.

Констатувальний етап дозволив визначити початковий рівень сформованості когнітивних уявлень, мотиваційно-ціннісних установок і поведінкових практик студентів у контексті ненасильницької взаємодії та реагування на вияви булінгу, а також оцінити готовність учасників освітнього процесу до їхнього виявлення й профілактики. Отримані результати дали змогу окреслити реальний стан проблеми в студентському середовищі, сформулювати характерні тенденції та проблемні зони і визначити стартові умови для подальшого впровадження соціально-педагогічних умов профілактики булінгу.

В опитуванні взяли участь 282 здобувачі вищої освіти з чотирьох університетів України: Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Формування вибірки здійснювалося з урахуванням належності респондентів до студентського середовища закладу вищої освіти, представництва різних спеціальностей і рівнів вищої освіти, географічної різноманітності закладів освіти, а також добровільної згоди респондентів на участь у дослідженні.

Для збору емпіричних даних було розроблено авторську анкету «Вивчення булінгу в університетському середовищі», яка реалізовувалася в онлайн-форматі з метою забезпечення доступності участі та можливості охоплення респондентів із різних регіонів України. Структуру анкети подано в Додатку І.

Зміст запитань анкети було спрямовано на вивчення рівня поінформованості студентів щодо виявів булінгу, їхніх ціннісних установок і поведінкових стратегій

реагування, а також особливостей сприйняття освітнього середовища через наявність або відсутність насильницьких практик.

Отримані результати дали змогу охарактеризувати соціально-демографічні параметри студентської вибірки та створили підґрунтя для подальшого аналізу емпіричних даних (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

**Соціально-демографічні характеристики респондентів
з числа здобувачів освіти закладів вищої освіти (у %)**

n=282	
Вік (у %)	17-18 років – 150 (53,2 %)
	19-22 роки – 113 (40,1 %)
	23 роки і більше – 19 (6,7 %)
Гендерна ідентичність (у %)	жіноча – 222 (78,7 %)
	чоловіча – 50 (17,7 %)
	небінарна особистість – 4 (1,4 %)
	відмовляюся відповідати – 6 (2,1 %)
Заклад вищої освіти (у %)	заклад вищої освіти № 1 – 119 (42,2 %)
	заклад вищої освіти № 2 – 79 (28 %)
	заклад вищої освіти № 3 – 51 (18,1 %)
	заклад вищої освіти № 4 – 33 (11,7 %)
Спеціальність (у %)	психологія – 36 (12,8 %)
	соціологія – 33 (11,7 %)
	середня освіта (українська мова і література) – 28 (9,9 %)
	соціальна робота/соціальне забезпечення – 27 (9,6 %)
	спеціальна освіта – 20 (7,1 %)
	міжнародне право – 15 (5,3 %)
	середня освіта (біологія та здоров'я людини) – 14 (5 %)
	початкова освіта – 11 (3,9 %)
	міжнародні відносини – 10 (3,5 %)
	комп'ютерні науки – 10 (3,5 %)
	харчові технології – 9 (3,2 %)
	середня освіта (математика) – 8 (2,8 %)
	екологія – 7 (2,5 %)
	хімія – 7 (2,5 %)
	історія та археологія – 6 (2,1 %)
	філософія – 5 (1,8 %)
	право – 5 (1,8 %)
	готельно-ресторанна справа – 4 (1,4 %)
	громадське здоров'я – 4 (1,4 %)
	фармація – 4 (1,4 %)
	фізична терапія, ерготерапія – 4 (1,4 %)
	науки про землю – 3 (1,1 %)
	акторське мистецтво – 3 (1,1 %)
	інформаційна, бібліотечна та архівна справа – 2 (0,7 %)
	середня освіта (географія) – 2 (0,7 %)

	середня освіта (фізика та астрономія) – 2 (0,7 %)
	агрономія – 1 (0,4 %)
	туризм і рекреація – 1 (0,4 %)
	менеджмент соціокультурної діяльності – 1 (0,4 %)
Рівень вищої освіти (у %)	перший (бакалаврський) рівень вищої освіти – 257 (91,1 %)
	другий (магістерський) рівень вищої освіти – 25 (8,9 %)

Джерело: складено автором самостійно

Більшість респондентів, яким небайдужа та актуальна тема булінгу, є молодими здобувачками освіти – жінками першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за соціальними та гуманітарними спеціальностями в провідних університетах України.

У другому розділі дисертаційного дослідження було обґрунтовано систему критеріїв, показників і складників оцінювання ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів закладу вищої освіти, що відображають рівень сформованості компетентностей студентської молоді у сфері ненасильницької взаємодії та реагування на прояви булінгу. Визначені критерії стали методологічною основою емпіричного дослідження та були покладені в основу аналізу результатів констатувального етапу.

У цьому зв'язку, подальший виклад ходу дослідження зосереджено на розкритті змісту *критеріїв та їхніх складників – когнітивного, мотиваційно-ціннісного й поведінкового*, відповідно до яких здійснюється опис і інтерпретація результатів діагностичного обстеження студентів.

Когнітивний критерій оцінювання ефективності соціально-педагогічних умов профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти представлено через систему показників, які відображають рівень поінформованості студентської молоді щодо сутності булінгу, його основних видів, виявів і соціально-психологічних наслідків. Важливим показником когнітивного складника є розуміння студентами принципів ненасильницької поведінки та базових підходів до профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Визначення рівня знань здобувачів освіти закладів вищої освіти здійснювалось за допомогою запитання «Як ви оцінюєте свій рівень знань про булінг?» Більшість респондентів 152 (53,9 %) оцінили свій рівень знань як

середній, зазначаючи, що мають загальні уявлення; 127 (45 %) – оцінюють свої знання на високому рівні, а саме знають визначення, види, причини, наслідки, способи реагування (рис. 3.9).

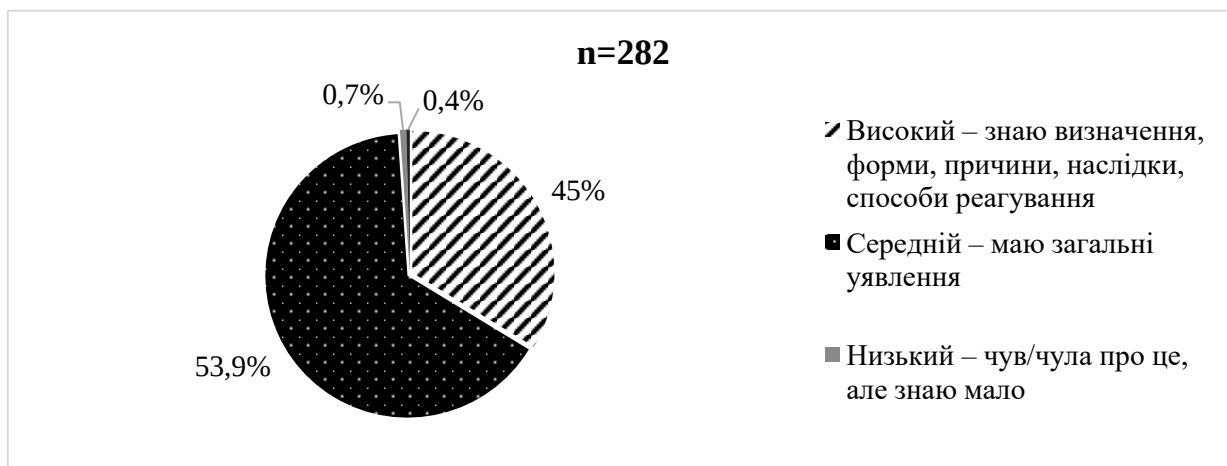

Рис. 3.9. Відповіді респондентів на запитання «Як Ви оцінюєте свій рівень знань про булінг?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

За результати дослідження ми можемо зазначити, що найбільша частка респондентів – це ті, хто має середні знання (53,9 %), тому вони можуть потребувати додаткових навчальних заходів для поглиблення розуміння щодо форм, причин, наслідків та способів реагування на ситуації булінгу. Поодинокі відповіді респондентів про те, що вони мало знають або взагалі не знають, що таке булінг, підкреслює важливість і необхідність проведення заходів щодо інформування здобувачів вищої освіти про булінг та профілактики даного явища.

Проведене опитування дало можливість визначити, як здобувачі розглядають поняття «ненасильницька поведінка». Більшість опитаних – 220 осіб (78 %) дане поняття розглядають як усвідомлений та соціально відповідальний стиль взаємодії, що базується на повазі до гідності іншої людини, уникненні фізичної чи психологічної агресії та спрямований на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій. Водночас 62 опитаних (22 %) ототожнюють це поняття або з активним захистом своїх інтересів за допомогою фізичної сили у відповідь на агресію, або з уникненням будь-яких конфліктів і відмовою від відстоювання

власних прав. Це свідчить про наявність окремих хибних думок і уявлень про сутність поняття «ненасильницька поведінка».

За результатами відповідей респондентів на запитання «Які з наведених прикладів можна вважати виявами ненасильницької поведінки?» встановлено, що уявлення здобувачів вищої освіти про ненасильницьку взаємодію є фрагментарними та не завжди узгодженими з її сутнісними ознаками. Так, лише 198 осіб (70,2 %) віднесли до ненасильницької поведінки спокійне обговорення конфліктної ситуації з метою пошуку компромісу, а 184 респонденти (65,2 %) вказали на пошук взаємоприйнятного рішення через діалог. Прояв емпатії та поваги до почуттів іншої людини як важливу характеристику ненасильницької поведінки обрали 162 опитаних (57,4 %).

Водночас привертає увагу те, що значна частина респондентів – 74 особи (26,2%) – припустили використання образливих висловлювань для захисту власної думки, розглядаючи таку поведінку як прийнятну або нейтральну в конфліктній взаємодії. Такий результат свідчить про розмитість меж між асертивною комунікацією та вербальною агресією, а також про недостатній рівень усвідомлення принципів ненасильницької поведінки в освітньому середовищі (рис. 3.10).

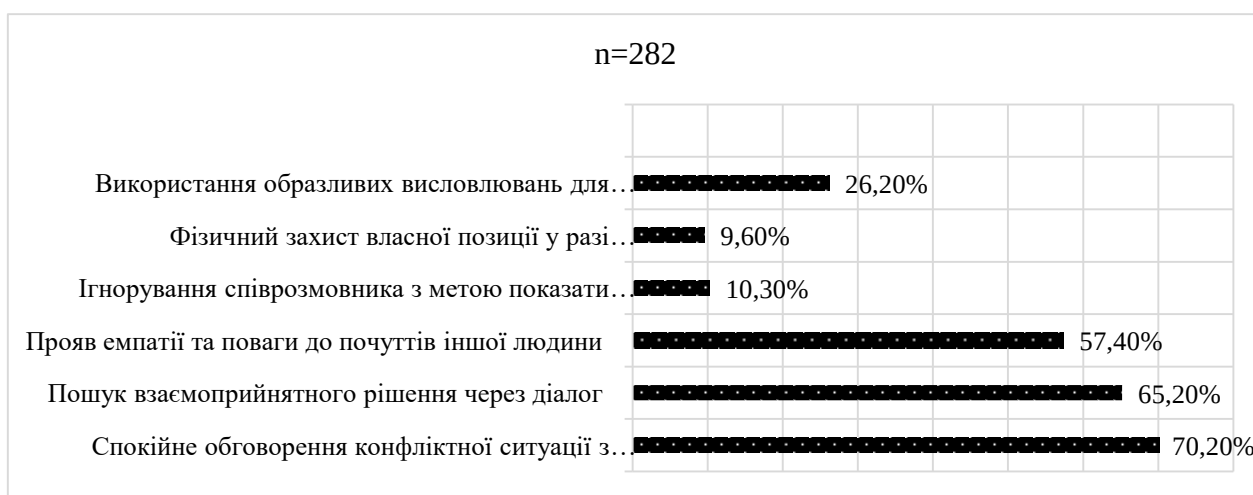

Рис. 3.10. Відповіді респондентів на запитання «Які з наведених прикладів можна вважати виявами ненасильницької поведінки?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

З метою оцінки вміння здобувачів розпізнавати ситуації булінгу, розкривати вплив поведінки окремої особи та групи, визначати засоби реагування на вирішення конфлікту респондентам було запропоновано здійснити аналіз наступного кейсу: «Група першокурсників, переважно 17-річних студентів, зіткнулася з проблемою через Максима, 23-річного студента, який раніше навчався в іншому навчальному закладі. Максим зверхньо ставиться до молодших одногрупників, називаючи їх «дітьми» та принижуючи через нерозуміння матеріалу. Його поведінку в групі спричинює напружену атмосферу, і частина студентів перестала відвідувати навчання». Відтак респондентам пропонувалося дати відповіді на три запитання. Їхні відповіді представлені в таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Оцінка респондентами ситуації булінгу та можливих дій щодо її вирішення (у %)

n=282		
Запитання	Відповіді респондентів	%
Чи є це ситуацією булінгу?	Так, це булінг	220 (78 %)
	Ні, дана ситуація не є булінгом	50 (18 %)
	Не знаю	12 (4 %)
Як Ви оцінюєте поведінку Максима?	Неприпустима, створює напруженість у групі	203 (72 %)
	Незручна, але не критична	75 (26,6 %)
	Не звертаю уваги	4 (1,4 %)

Джерело: складено автором самостійно

Результати, подані в таблиці, свідчать, що більшість здобувачів вищої освіти володіють знаннями про явище булінгу, вміють розпізнавати ситуації булінгу, вважають таку поведінку неприпустимою та розуміють, що психологічний тиск й приниження інших створює напруженість в усій групі. Також здобувачі роблять акцент на тому, що розв'язувати конфліктні ситуації краще конструктивним шляхом (наприклад, через бесіди за участю куратора або групове обговорення проблеми). Разом з тим, значна кількість здобувачів – 75 (26,6 %) вважають таку поведінку незручною, але не критичною для групи. Лише невелика кількість опитаних готова ігнорувати ситуацію булінгу та не реагувати на неї.

У межах *мотиваційно-ціннісного критерію* основну дослідницьку увагу було зосереджено на аналізі ставлення студентської молоді до виявів булінгу, рівня їхньої внутрішньої готовності до здійснення ненасильницької взаємодії та схильності використовувати конструктивні стратегії реагування в ситуаціях міжособистісної напруги. Особливий акцент зроблено на визначенні ступеня прийняття студентами цінностей ненасильницької поведінки, підтримки культури нульової толерантності до булінгу, а також усвідомлення особистої відповідальності за створення й підтримання безпечного освітнього середовища.

У результаті опитування здобувачів освіти закладів вищої освіти, ми розглянули їхнє ставлення до виявів булінгу в ЗВО. Більшість респондентів – 211 (74,8 %) вважають такі дії неприпустимими за будь-яких умов. Значна частина – 47 осіб (16,7 %) зазначає, що такі дії допустимі лише у випадку самозахисту (рис. 3.11).

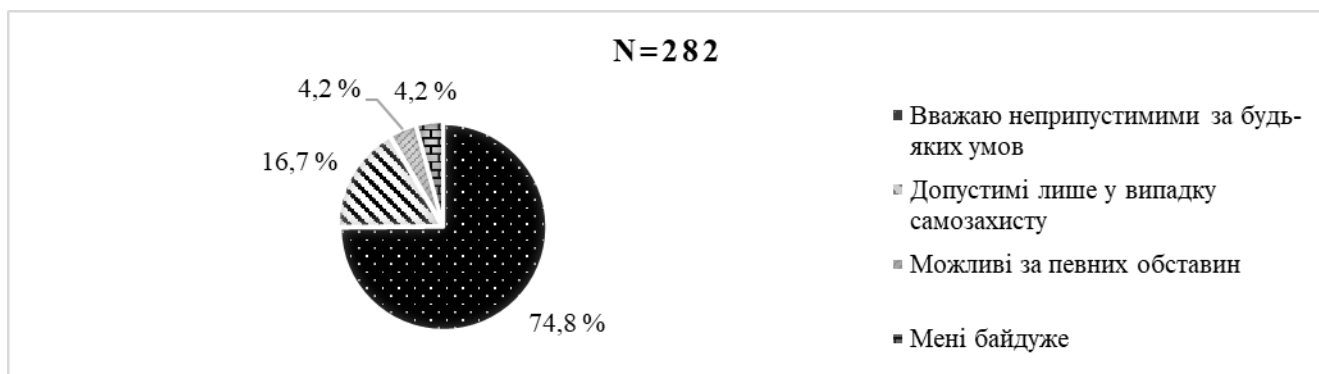

Рис. 3.11. Відповіді респондентів на запитання «Ваше ставлення до виявів булінгу в закладі вищої освіти» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані дані свідчать, що більшість опитаних негативно ставиться до виявів булінгу та не приймає таку поведінки. Значна частина опитаних допускає такі дії як вимушений крок у ситуації загрози, що вказує на прагнення до безпеки та самозбереження. Однак незначна частка респондентів – 24 (8,5 %) демонструє умовну терпимість або байдужість. Це свідчить про необхідність додаткового інформування чи обговорення теми.

Відповідаючи на запитання «Як ви особисто ставитеся до культури нульової толерантності щодо булінгу в закладі освіти?» більшість респондентів зазначає, що повністю її підтримує та готова долучитись до її формування – 122 (43,3 %); 120 (42,5 %) частково її підтримують, але не готові особисто брати участь у її формуванні (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Відповіді респондентів на запитання «Як Ви особисто ставитеся до культури нульової толерантності?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Дані результати свідчать, що більшість здобувачів вищої освіти демонструє високий рівень усвідомлення важливості запобігання булінгу та готовність сприяти створенню безпечного освітнього середовища. Також майже половина опитаних підтримує доцільність формування культури нульової толерантності, одне не готова долучатись особисто, що може свідчити про низький рівень мотивації. Водночас невелика частка опитаних сумнівається в доцільності її формування 31 (11 %) або не підтримує даний підхід взагалі – 9 респондентів (3,2 %). Ці результати можуть вказувати на необхідність підвищувати мотивацію здобувачів вищої освіти до участі в запобіганні булінгу; на потребу проведення інформаційних заходів з питань змісту, переваг та ефективності культури нульової толерантності.

Серед особистих мотивів, які спонукають здобувачів освіти підтримувати культуру нульової толерантності щодо булінгу в закладі вищої освіти, респонденти виділяють: повагу до прав людини – 231 опитаний (82 %); створення комфортного середовища для навчання – 235 осіб (83,3 %); особистий досвід пережитого булінгу (в школі/університеті) – 92 особи (32,6 %); вплив соціальних ініціатив і програм з різних аспектів ненасильницької поведінки – 64 опитаних (22,7 %); досвід пережитого булінгу (в школі/університеті) друзями/однолітками тощо – 79 осіб (28 %). Один із респондентів у відповідь на дане запитання відповів: *«Мене били в школі та тепер продовжують цькувати в університеті, через що я наразі не відвідую пари та намагаюся не зустрічатися зі своїми однокласниками»*. Інший зазначив, що *«не вважає булінг значною проблемою»*. Дані результати підтверджують потребу в систематичній інформаційній та профілактичній роботі з метою підтримки безпечного освітнього середовища та формування у здобувачів вищої освіти принципів ненасильницького спілкування.

Оцінюючи рівень мотивації здобувачів освіти протидіяти булінгу в своєму закладі освіти, ми визначили, що більшість або готова брати участь у попередженні явища булінгу – 88 респондентів (31,2 %), або частково готова за умови додаткової підтримки та просвіти – 86 осіб (30,5 %) (рис. 3.13).

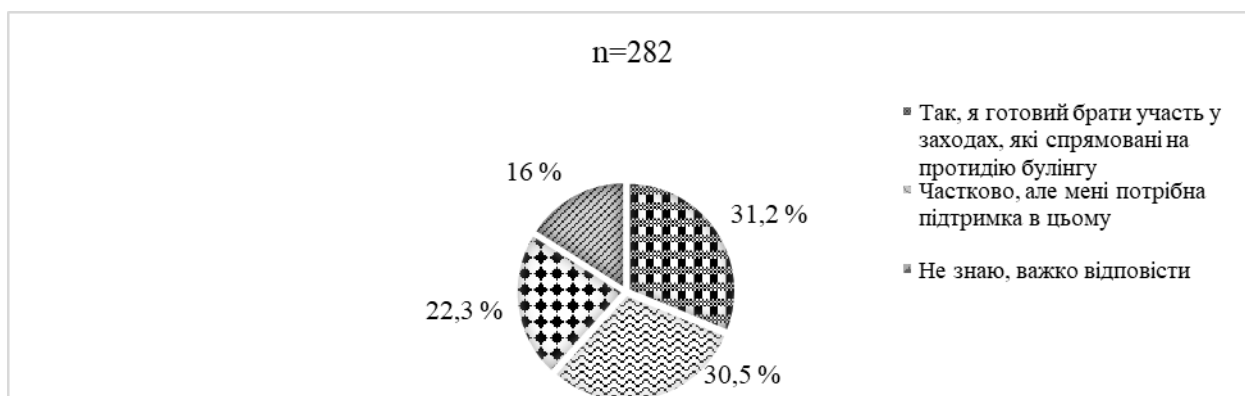

Рис. 3.13. Відповіді респондентів на запитання «Чи маєте Ви бажання активно протидіяти булінгу в своєму закладі освіти?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Дані, представлені в діаграмі, свідчать про загалом позитивну ситуацію щодо готовності здобувачів протидіяти булінгу. Попри важливість даної теми, залишається значна частина опитаних – 38,3 %, які висловлюють сумніви щодо особистої участі в протидії булінгу або взагалі не хочуть долучатися до таких дій. Це важлива цільова група, в якій потрібно проводити заходи з метою підвищення обізнаності щодо профілактики булінгу, мотивації до активної участі й дій та подолання сумнівів.

На запитання «Чи готові ви підтримувати одногрупників, які стали жертвами булінгу?» більшість відповіла, що завжди готова допомогти – 182 респондента (64,5 %) (рис. 3.14). Це свідчить про високий рівень емпатії серед здобувачів освіти та готовність долучатися до розв’язання конфліктних ситуацій у студентському середовищі. Ця група є ресурсом для здійснення профілактики булінгу.

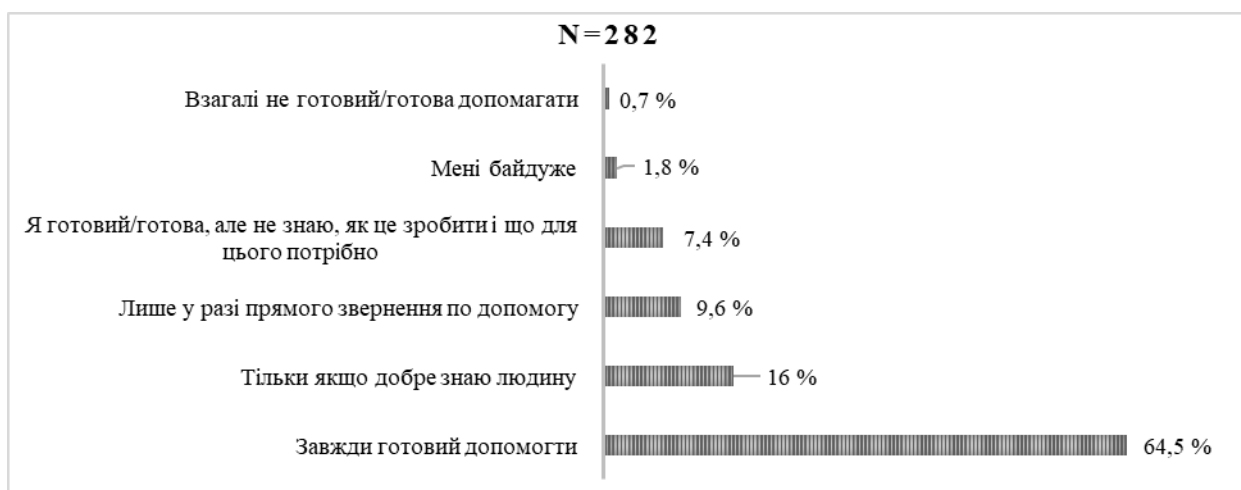

Рис. 3.14. Відповіді респондентів на запитання «Чи готові Ви підтримувати одногрупників, які стали жертвами булінгу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Як видно на діаграмі, відповіді респондентів у цілому демонструють позитивний результат щодо готовності підтримувати одногрупників, які стали жертвами булінгу. Але чимало респондентів – 45 осіб (16 %) – демонструють вибірккову готовність допомагати. Це свідчить про схильність допомагати переважно в ситуаціях, де вони відчують особистий зв’язок з людиною чи

довіру до неї. Також частина респондентів готова допомагати, але не знає, яким чином, – 21 особа (7,4 %). Це свідчить про низький рівень знань у здобувачів вищої освіти про шляхи реагування на випадки булінгу. Лише 2,5 % опитаних не виявляють готовності допомагати. Хоча частка дуже мала, з цією групою також слід працювати задля формування цінностей взаємоповаги та взаємопідтримки.

У ході опитування ми визначили, що загалом здобувачі освіти позитивно ставляться до програм профілактики булінгу в форматі «рівний-рівному», але ступінь готовності відрізняється залежно від їхньої зацікавленості та впевненості. Більшість учасників – 129 (45,7 %) схильна брати участь за умови, що програми будуть цікавими та спрямованими на профілактику булінгу; 63 респонденти (22,3 %) готові брати активну участь. Ці дані свідчать про налаштованість здобувачів освіти брати на себе відповідальність за створення безпечного студентського середовища, а також готовність до участі в профілактичних програмах за умови належної організації, підтримки та доступності інформації. Водночас є дві групи опитаних, які або не визначилися стосовно власної участі, мають сумніви щодо цього – 45 респондентів (16 %), або не зацікавлені у такому форматі – 45 осіб (16 %). Це говорить про потребу в проведенні заходів, які були б спрямовані на зниження рівня невизначеності та підвищення мотивації у здобувачів.

Поведінковий критерій відображає реальні або потенційні дії студентів у ситуаціях булінгу, здатність застосовувати ненасильницькі стратегії взаємодії та використовувати доступні механізми захисту й допомоги. Результати підтверджують розрив між задекларованими установками та фактичною поведінкою. Хоча студенти демонструють обізнаність щодо можливих суб'єктів допомоги, майже третина опитаних у реальних ситуаціях не зверталася по підтримку. Водночас уявні сценарії реагування засвідчують орієнтацію на конструктивні дії: підтримку постраждалих, звернення до кураторів, психологічних служб і адміністрації.

У ході дослідження необхідно було дізнатися, чи поінформовані здобувачі вищої освіти про алгоритм реагування на випадки булінгу і як він здійснюється в їхніх закладах вищої освіти. На запитання «На вашу думку, до кого можна звернутись у ситуації булінгу?» більшість здобувачів зазначили, що до куратора академічної групи

– 187 осіб (66,3 %); центру психологічної підтримки університету – 167 осіб (59,2 %); деканату або адміністрації – 156 осіб (55,3 %); друзів та одногрупників – 156 осіб (55,3 %); студентської ради – 119 (42,2 %) (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Відповіді респондентів на запитання «На Вашу думку, до кого можна звернутись у ситуації булінгу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані дані показують, що здобувачі освіти в ситуації булінгу надають перевагу доступним та внутрішнім джерелам допомоги (кураторам, центрам психологічної підтримки університету, друзям і одногрупникам, деканату чи адміністрації, студентській раді), що може свідчити про довіру до внутрішньої системи підтримки. Здобувачі менш готові звертатися до зовнішніх джерел підтримки (гарячих ліній підтримки, поліції), що може вказувати на низький рівень довіри до даних джерел або небажання розголошувати ситуацію булінгу поза межами закладу вищої освіти. Отримані дані підкреслюють необхідність підвищення обізнаності здобувачів вищої освіти щодо повноважень даних джерел підтримки, формування чіткого алгоритму дій та підвищення рівня взаємодії між закладом вищої освіти та поліцією, державними та недержавними організаціями в питаннях профілактики булінгу та конструктивних шляхів подолання його наслідків.

Під час опитування нами було визначено, які дії здобувачі вважають першочерговими в разі виявлення булінгу в закладі освіти. Пріоритетною вони вважають необхідність поговорити з жертвою булінгу та підтримати її – 129 осіб

(45,7 %), на другому місці – повідомити адміністрацію – 43 респонденти (15,2 %), на третьому – повідомити куратора – 78 опитаних (27,7 %) (рис. 3.16).

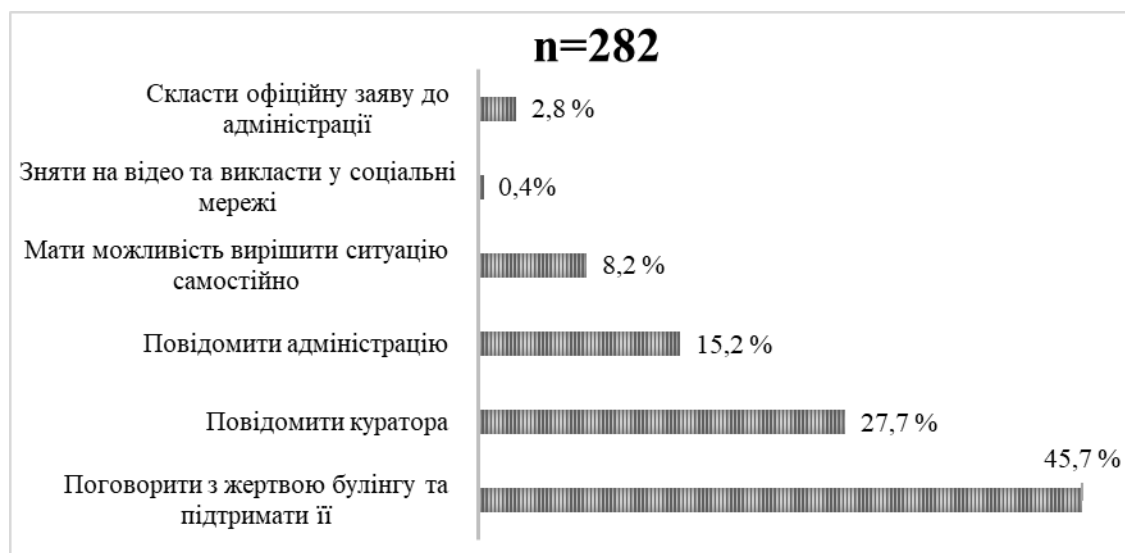

Рис. 3.16. Відповіді респондентів на запитання «Які дії Ви вважаєте першочерговими у разі виявлення булінгу в закладі освіти?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати вказують на те, що переважна більшість здобувачів вищої освіти готові до особистої підтримки постраждалого в ситуації булінгу, враховуючи його психоемоційний стан. Також результати засвідчують той факт, що здобувачі сприймають куратора як компетентну особу, якій можна довіряти та яка може оперативно вирішити дану ситуацію, а адміністрацію закладу вищої освіти – як об'єкт, що несе відповідальність за реагування у випадку булінгу. Однак наявність групи здобувачів, які надають перевагу самостійному розв'язанню ситуації булінгу або уникають офіційних процедур, може демонструвати потребу в додатковому роз'ясненні алгоритмів дій у випадку булінгу та підвищенні рівня правової й психологічної обізнаності.

Проводячи опитування, ми визначили, що коли здобувачі вищої освіти особисто або їхні одногрупники потрапляли до ситуації булінгу, то вони звертались по допомогу до тих самих джерел підтримки, які зазначали у відповідях на попередні запитання. Переважно це офіційні джерела підтримки: куратори – 100 респондентів (35,5 %); адміністрація закладу вищої освіти – 52

опитаних (18,4 %); центри психологічної підтримки університету – 48 опитаних (17 %) та викладачі – 44 особи (15,6 %) (рис. 3.17).

Рис. 3.17. Відповіді респондентів на запитання «Якщо Ви або Ваші одногрупники потрапляли до ситуації булінгу, до кого ви/вони звертались по допомогу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Попри позитивну динаміку звернень здобувачів вищої освіти до ключових джерел підтримки у випадку булінгу значною залишається частка опитаних, які не зверталися по допомогу до жодного джерела такої підтримки, – 91 особа (32,3 %), та тих, кому складно відповісти на дане запитання, – 44 особи (15,6 %). Один із респондентів у відповідь на дане запитання відповів: *«На цей час в університеті немає до кого звернутися в разі такої потреби»*. Інша зазначила: *«Не зверталася. Вирішувала б сама (досвід є і в моєму університеті, і в моїй групі)»*. Ці дані засвідчують необхідність додаткового інформування, підвищення довіри до процедур та створення безпечного психологічного середовища, де здобувачі можуть звертатися по допомогу без страху мати негативні наслідки.

Серед усіх опитаних здобувачів вищої освіти 150 респондентів (53,2 %) зазначили, що мали досвід звернення щодо булінгу, з них 81 особа (54 %) вважає, що реагування було ефективним і ситуація вирішилася; 21 особа (14 %) зазначила, що реагування було, але ситуація не змінилася, а 48 осіб (32 %) розглядають реагування як неефективне. Дані результати свідчать, що попри позитивний результат у вирішенні більшості ситуацій булінгу після звернень по допомогу майже

половина респондентів відчуває недостатню ефективність результатів реагування, що засвідчує потребу у посиленні якості реагування на випадки булінгу і подальший контроль за виконанням заходів.

Під час опитування здобувачів вищої освіти важливо було з'ясувати, до кого вони звернулися б у разі, якби особисто постраждали від булінгу. Ключовим суб'єктом, до кого звернулися б здобувачі, були куратори – 173 респонденти (61,3 %), друзі та родичі – 166 респондентів (58,9 %), це свідчить про те, що здобувачі схильні довіряти свої проблеми найближчому оточенню, з яким налагоджені гарні взаємовідносини та від якого відчують підтримку. Меншою, але значною залишається частина тих здобувачів освіти, які звернулися б до адміністрації факультету/інституту – 115 осіб (40,8 %) та центрів психологічної підтримки університету – 93 особи (33 %) – це може свідчити як про нормальний рівень довіри до інституційних форм реагування університету у випадках булінгу, так і про недостатню поінформованість про можливості психологічних служб підтримки, які функціонують в університеті. Тривожними даними залишається те, що 44 (15,6 %) здобувача заявили, що не звернулися б ні до кого. У відповідь на запитання «До кого ви звернетесь у разі, якщо самі станете постраждалими від булінгу?» один із респондентів зазначив: *«Ні до кого, тому що, якщо самі викладачі дозволяють собі цькувати студентів, то допомоги тут явно не варто чекати ні від кого»* (рис. 3.18).

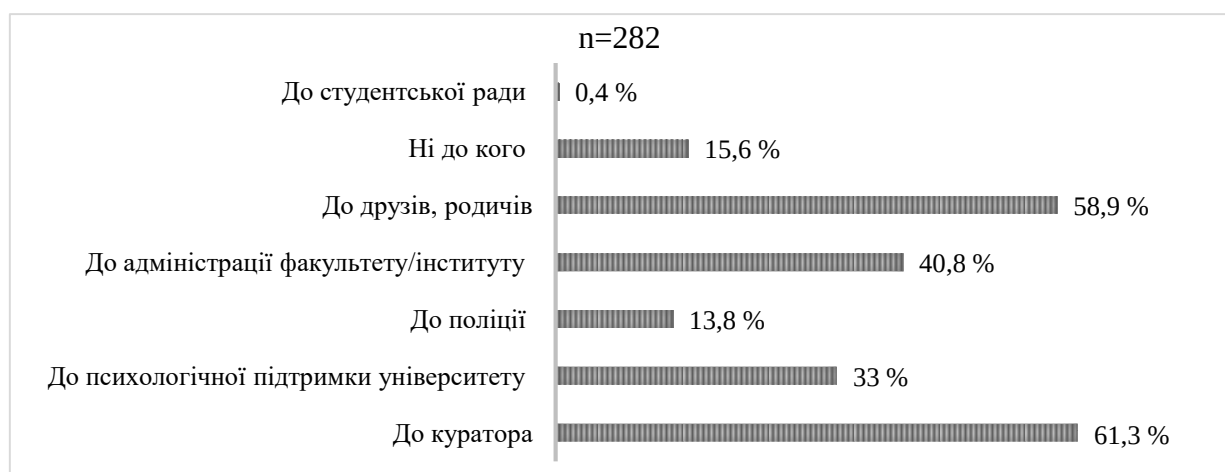

Рис. 3.18. Відповіді респондентів на запитання «До кого Ви звернетесь у разі, якщо самі станете постраждалим від булінгу?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані дані підтверджують переважну орієнтацію здобувачів вищої освіти на міжособистісні форми підтримки у випадку булінгу та частково – на інституційну допомогу. Відповіді значної кількості здобувачів про недовіру до офіційних суб'єктів та небажання звертатися по допомогу взагалі підкреслюють потребу у вдосконаленні програм профілактики та підвищенні довіри до служб психологічної підтримки.

Під час опитування нами було визначено найефективніші заходи для профілактики булінгу в закладі вищої освіти. Опитувані здобувачі в цілому високо оцінюють більшість запропонованих заходів, спрямованих на попередження булінгу. В переважній більшості здобувачі оцінювали запропоновані заходи як «ефективні» та «швидше ефективні, ніж неефективні», що демонструє розуміння ними необхідності системного підходу до профілактики булінгу та готовності підтримувати й долучатися до різних просвітницьких і профілактичних заходів. Розгорнуті відповіді здобувачів на дане запитання відображені в таблиці 3.19.

Таблиця 3.19

Результати оцінювання респондентами найефективніших заходів соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти (у %)

n=282	Ефективні	Швидше ефективні, ніж не ефективні	Не ефективні	Загальна к-сть здобувачів освіти, яка дала відповідь на кожен критерій
Проведення регулярних лекцій, тренінгів, інтерактивних занять щодо булінгу та насильства	111 (42,9 %)	114 (44 %)	34 (13,1 %)	259
Налагодження системи психологічної підтримки в університеті	180 (71,1 %)	63 (24,9 %)	10 (3,9 %)	253
Формування атмосфери довіри та взаємоповаги в академічних групах	206 (78 %)	48 (18,9 %)	10 (3,8 %)	264
Активна роль кураторів, наставників і викладачів у виявленні та запобіганні	171 (65,5 %)	76 (29,1 %)	14 (5,4 %)	261

n=282	Ефективні	Швидше ефективні, ніж не ефективні	Не ефективні	Загальна к-сть здобувачів освіти, яка дала відповідь на кожен критерій
булінгу				
Створення можливостей для анонімного повідомлення про випадки булінгу	201 (76,1 %)	47 (17,8 %)	17 (6,4 %)	264
Проведення інформаційних кампаній з популяризації толерантності та культури спілкування	107 (43 %)	105 (42,2 %)	37 (14,8 %)	249
Залучення студентського самоврядування до профілактичної роботи	106 (41,9 %)	99 (39,1 %)	48 (19 %)	253
Використання медіації або інших відновних практик для розв'язання конфліктів	107 (42 %)	101 (39,6 %)	47 (18,4 %)	255
Включення тематики булінгу до навчальних курсів або дисциплін	108 (42,9 %)	93 (36,9 %)	51 (20,2 %)	252
Ознайомлення студентів із правами та механізмами захисту	179 (67,5 %)	72 (27,2 %)	14 (5,3 %)	265

Джерело: складено автором самостійно

Результати, подані в таблиці, засвідчують, що здобувачі освіти серед найефективніших заходів для профілактики булінгу в закладі вищої освіти називають: формування атмосфери довіри та взаємоповаги в академічних групах; створення можливостей для анонімного повідомлення про випадки булінгу; налагодження системи психологічної підтримки в університеті; ознайомлення студентів із правами та механізмами захисту; активну роль кураторів, наставників і викладачів у виявленні та запобіганні булінгу. Найнижче оцінено, хоч все одно позитивно: проведення інформаційних кампаній з популяризації толерантності та культури спілкування; залучення студентського самоврядування до профілактичної роботи; включення тематики булінгу до навчальних курсів або дисциплін; використання медіації або інших відновних практик для розв'язання конфліктів.

Отримані дані свідчать про те, що здобувачі освіти надають перевагу індивідуальним, психологічно та практико-орієнтованим заходам й активній підтримці з боку дорослого оточення, а не формальним чи виключно інформаційним формам профілактики булінгу.

Результати опитування засвідчили, що у студентської молоді загалом сформовано базові когнітивні уявлення про булінг і переважно негативне ставлення до його виявів, а також наявна готовність підтримувати постраждалих і долучатися до профілактичних ініціатив. Водночас з'ясовано низку проблемних аспектів, зокрема фрагментарність розуміння сутності ненасильницької поведінки, розмитість меж між асертивною комунікацією та вербальною агресією, а також розрив між декларованою готовністю діяти та реальними практиками звернення по допомогу.

Сукупність отриманих даних свідчить про необхідність цілеспрямованого розвитку знань, ціннісних установок і поведінкових стратегій студентів у контексті протидії булінгу.

Оскільки профілактика булінгу пов'язана не лише з індивідуальними установками здобувачів освіти, а й з особливостями освітнього середовища, подальший аналіз було спрямовано на вивчення характеристик соціально-психологічного клімату академічних груп, доступності підтримки та суб'єктивного відчуття безпеки студентів у закладі вищої освіти.

У цьому контексті важливим стало з'ясування рівня обізнаності студентів про виявів булінгу та особливості ненасильницької взаємодії в освітньому середовищі. З цією метою респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Як би Ви охарактеризували атмосферу у вашій академічній групі?».

Аналіз отриманих результатів показав, що переважна більшість здобувачів – 139 осіб (49,3 %) охарактеризувала атмосферу у власній академічній групі як дружню, що свідчить про належний рівень комунікації та підтримки здобувачів вищої освіти в академічних групах; 93 респонденти (32,9 %) зазначили, що атмосфера в академічній групі є доброзичливою, з окремими напруженими моментами (рис. 3.19).

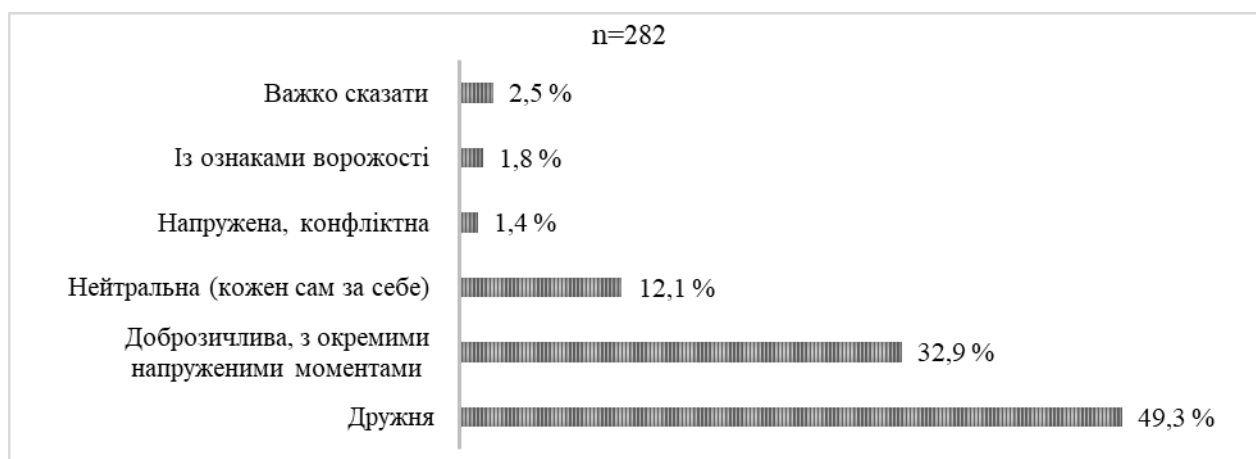

Рис. 3.19. Відповіді респондентів на запитання «Як би Ви охарактеризували атмосферу у вашій академічній групі?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані дані свідчать про цілком позитивну соціально-психологічну атмосферу в більшості академічних груп: понад 82,3 % респондентів відзначили дружній або доброзичливий її характер. Хоча в окремих випадках фіксуються ознаки напруженості та потенційних конфліктів, що може бути чинником ризику виникнення булінгу в освітньому середовищі.

Відповідно до цих даних, ми можемо зазначити, що в окремих випадках існує потреба в систематичному моніторингу ризиків, які можуть спричинити виникнення булінгу в студентському середовищі, та за необхідності – у проведенні просвітницьких і профілактичних заходів.

На запитання «Чи достатньо, на Вашу думку, уваги приділяється формуванню культури нульової толерантності щодо булінгу у вашому закладі освіти?» думки респондентів переважно розділились між достатньо приділяється – 98 осіб (34,7 %) та частково достатньо – 90 осіб (31,9 %) (рис. 3.20).

Рис. 3.20. Відповіді респондентів на запитання «Чи достатньо, на Вашу думку, уваги приділяється формуванню культури нульової толерантності щодо булінгу у вашому закладі освіти?» (%)

Джерело: складено автором самостійно

Результати, представлені на діаграмі, показують, що більшість здобувачів освіти поінформована про заходи щодо попередження булінгу в студентському середовищі. Водночас існує й думка, що попри здійснення інформування здобувачів про булінг в закладах вищої освіти, воно не є систематичним. Тому існує потреба в розробці комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу, яка включає систематичне проведення інформаційних та профілактичних заходів і залученості самих здобувачів освіти до процесу формування безпечного освітнього середовища.

Отримані емпіричні дані дали змогу окреслити проблемні зони у формуванні безпечного та сприятливого освітнього середовища, встановити рівень обізнаності здобувачів освіти і педагогічного персоналу щодо ненасильницької взаємодії, механізмів реагування на випадки булінгу та наявні форми підтримки, а також оцінити їхню готовність до конструктивного врегулювання міжособистісних ситуацій.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах вищої освіти характеризується фрагментарністю та недостатньою системністю. Виявлено, що на інституційному рівні профілактична діяльність переважно має декларативний характер і не забезпечує цілісного нормативного та організаційного підґрунтя для її реалізації.

На суб'єктному рівні встановлено загалом достатній рівень обізнаності та сформованість ціннісно-мотиваційних установок щодо протидії булінгу, хоча водночас виявлено недостатню сформованість практичних умінь і навичок

реагування, що зумовлює обмежену ефективність профілактичної діяльності в реальних умовах освітнього середовища.

Загалом отримані результати свідчать про переважання епізодичних, заходових форм профілактичної роботи над системним програмним підходом, що не забезпечує сталого формування ненасильницької поведінки студентської молоді та розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики.

Виявлені проблеми обґрунтовують необхідність розроблення та впровадження комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу, спрямованої на забезпечення цілісності, системності та результативності профілактичної діяльності, що і становить зміст формувального етапу експериментального дослідження.

У зв'язку з цим у підрозділі 3.2 буде представлено формувальний етап експериментального дослідження, що передбачає впровадження організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу та аналіз їхнього впливу на рівень сформованості досліджуваних показників.

3.2. Реалізація організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу в студентському середовищі

Формувальний етап експерименту було спрямовано на впровадження організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу в студентському середовищі та перевірку їхнього впливу на рівень сформованості ненасильницької поведінки здобувачів вищої освіти.

Необхідність реалізації формувального етапу зумовлена результатами констатувального дослідження, які засвідчили фрагментарність інституційної політики профілактики булінгу, недостатній рівень професійної спроможності суб'єктів профілактики, а також недостатню сформованість окремих компонентів ненасильницької поведінки студентської молоді.

У межах формувального експерименту було забезпечено цілеспрямоване системне впровадження визначених у дослідженні організаційно-методичних

умов, реалізація яких здійснювалася на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти та їх реалізація на різних рівнях

Організаційно-методична умова	Рівень реалізації	Основні заходи	Очікуваний результат
Забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства через систематичний аналіз, узгодження та вдосконалення практик соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО	Інституційний	Контент-аналіз документів; впровадження чек-листа; уточнення алгоритмів реагування	Узгоджена нормативна база; чіткі процедури реагування
Розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО через регулярне оцінювання її рівня та цілеспрямоване впровадження заходів професійного розвитку	Суб'єктний	Школа кураторів; тренінги; супервізії; методичні семінари	Зростання рівня готовності до профілактичної діяльності
Організація послідовної соціально-профілактичної роботи зі студентами ЗВО через розроблення та реалізацію програми соціально-педагогічної профілактики булінгу	Діяльнісний	Програма занять; інтерактивні методи; підхід «рівний – рівному»	Формування ненасильницької поведінки

Джерело: складено автором самостійно

Узагальнення результатів, представлених у таблиці, дозволяє констатувати, що реалізація організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу має чітко структурований, багаторівневий характер і забезпечує узгоджений вплив на ключові складові профілактичної діяльності в закладі вищої освіти. Важливою є не лише змістова наповненість кожної з умов, а й їхні функціональна взаємодоповнюваність і системна взаємодія як цілісна система впливу на формування ненасильницької поведінки студентської молоді: інституційний рівень створює нормативно-організаційне підґрунтя, суб'єктний – забезпечує готовність і спроможність фахівців до реалізації профілактичних заходів, тоді як діяльнісний рівень безпосередньо спрямований на формування

ненасильницької поведінки студентської молоді. Така інтегрована логіка впровадження умов дозволяє перейти від фрагментарних заходів до системної, цілеспрямованої та результативної профілактичної діяльності в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Концептуально впровадження організаційно-методичних умов ґрунтувалося на принципах системності, послідовності, міжсуб'єктної взаємодії, превентивної спрямованості та інтегрованості в освітнє середовище закладу вищої освіти. Важливою особливістю формульованого етапу є взаємопов'язаний характер реалізації умов, що забезпечує комплексний вплив на різні рівні організації профілактичної діяльності.

У межах реалізації першої організаційно-методичної умови, що передбачає забезпечення інституційної політики нульової толерантності до насильства, здійснено контент-аналіз внутрішньої документації закладів вищої освіти та впроваджено розроблений чек-лист оцінювання інституційної політики у їхній діяльності.

Впровадження чек-листа передбачало не лише формальне оцінювання наявної нормативно-правової бази, а й організацію процесу її осмислення та вдосконалення за участю представників адміністрації закладів вищої освіти та інших суб'єктів профілактики.

На першому етапі здійснено ознайомлення відповідальних осіб із логікою побудови чек-листа та критеріями оцінювання, що дозволило сформувати єдине розуміння підходів до забезпечення політики нульової толерантності до насильства. Подальша робота передбачала спільний аналіз внутрішніх документів із використанням чек-листа як інструменту виявлення прогалин і неузгодженостей.

З метою забезпечення доступності та зручності використання інструментарію кожному закладу вищої освіти було запропоновано чек-лист «Оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти» як в онлайн-форматі (у вигляді Google-форми), так і в друкованому вигляді. Такий підхід дозволив залучити різні категорії суб'єктів профілактики до процесу оцінювання та забезпечити гнучкість у його застосуванні (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Етапи організаційного забезпечення політики нульової толерантності до булінгу у ЗВО

Етап	Зміст діяльності	Учасники	Результат
Підготовчий	Ознайомлення з чек-листом, критеріями	Адміністрація, відповідальні особи	Єдине розуміння підходів
Аналітичний	Аналіз внутрішніх документів	Суб'єкти профілактики	Виявлення прогалин
Практичний	Удосконалення політик і процедур	Адміністрація	Оновлені документи
Узагальнювальний	Узгодження та інтеграція змін	Усі суб'єкти	Системна політика профілактики

Джерело: складено автором самостійно

Важливим етапом перед впровадженням подальших заходів стало визначення рівня готовності закладів вищої освіти до реалізації профілактичної діяльності, зокрема наявності відповідних нормативних документів, інструментів реагування та організаційних механізмів. Це дозволило адаптувати подальшу роботу відповідно до виявлених потреб і специфіки кожного закладу.

У процесі впровадження чек-листа особливу увагу було зосереджено на уточненні алгоритмів реагування на випадки булінгу, визначенні відповідальних осіб і структурних підрозділів, а також забезпеченні узгодженості між окремими нормативними документами.

Результатом реалізації першої організаційно-методичної умови стало оновлення внутрішніх положень закладів вищої освіти, конкретизація процедур реагування на випадки булінгу та посилення координації між суб'єктами профілактики. Важливим досягненням є інтеграція питань профілактики булінгу у систему управлінської діяльності закладів вищої освіти.

Отже, впровадження чек-листа сприяло переходу від декларативного закріплення принципу нульової толерантності до насильства до його практичної реалізації у діяльності закладів вищої освіти.

Разом із тим, результати констатувального етапу засвідчили, що ефективність інституційних змін значною мірою залежить від рівня професійної спроможності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють профілактичну діяльність.

Це зумовило необхідність реалізації другої організаційно-методичної умови, спрямованої на розвиток професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків.

У межах реалізації другої організаційно-методичної умови було впроваджено програму професійного розвитку суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу, яка мала комплексний і практико-орієнтований характер.

Зміст програми розроблено з урахуванням результатів констатувального етапу та спрямовано на формування цілісної професійної спроможності, що охоплює когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти. Програма передбачала модульну структуру, що включала теоретико-правовий, практичний, комунікативний і профілактичний блоки (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Структура програми розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу у закладі вищої освіти

Блок програми	Зміст	Форми роботи	Результат
Теоретико-правовий	Нормативна база, сутність булінгу	Мінілекції, обговорення	Знання
Практичний	Алгоритми реагування	Кейси, воркшопи	Навички
Комунікативний	Ненасильницька комунікація	Тренінги, рольові ігри	Комунікативна компетентність
Рефлексивний	Аналіз досвіду	Супервізії, дискусії	Усвідомлення та готовність

Джерело: складено автором самостійно

Подана структура програми відображає цілісну логіку формування професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу та забезпечує поєднання знаннєвого, діяльнісного і рефлексивного компонентів. Взаємопов'язаність змістових блоків і використання практико-орієнтованих форм роботи сприяють не лише підвищенню рівня обізнаності фахівців, а й формуванню їхньої готовності до здійснення системної профілактичної діяльності в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

У формувальному етапі експерименту взяли участь ті респонденти, які висловили згоду на проходження повного циклу підготовки та участь у

подальшому підсумковому оцінюванні. Для аналізу ефективності програми розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу було сформовано групу з 252 фахівців, які пройшли повний цикл підготовки.

Реалізація здійснювалася у форматах, які забезпечують активне залучення учасників, зокрема через Школу кураторів академічних груп, тренінги, воркшопи, супервізійні зустрічі та методичні семінари.

Особливістю впровадження програми стала орієнтація на аналіз реальних кейсів, що сприяло розвитку здатності учасників диференціювати булінг і конфлікт, застосовувати алгоритми реагування та здійснювати превентивну діяльність.

Практична реалізація програми здійснювалася, зокрема через проведення просвітницьких заходів «Разом проти булінгу: практичні поради для кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків» (Додаток Ж), які поєднували інформаційні, інтерактивні та практико-орієнтовані форми роботи.

Важливим елементом стало залучення представників адміністрації закладів вищої освіти, що сприяло підвищенню узгодженості дій суб'єктів профілактики та інтеграції профілактичної діяльності у систему управління.

Як відповідь на виявлені прогалини, закладам вищої освіти було запропоновано впровадження навчально-методичного семінару (Додаток І) з елементами тренінгу на систематичній основі як інституційного інструменту розвитку професійної спроможності фахівців.

Отже, реалізація програми сприяла підвищенню рівня обізнаності, сформованості практичних навичок і готовності суб'єктів профілактики до здійснення системної діяльності щодо запобігання булінгу (табл. 3.23).

Таблиця 3.23

Структура програми розвитку професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу у закладі вищої освіти

Блок програми	Зміст	Форми реалізації	Спрямованість
Теоретико-правовий	Нормативно-правові засади, сутність булінгу, алгоритми реагування	Мінілекції, обговорення	Підвищення обізнаності щодо сутності булінгу та способів реагування на нього
Практичний	Відпрацювання алгоритмів	Воркшопи, кейс-	Формування спроможності до

	реагування, аналіз кейсів	метод	практичного реагування на випадки булінгу
Комунікативний	Розвиток навичок взаємодії та ненасильницької комунікації	Тренінги, рольові ігри	Відпрацювання навичок ненасильницької взаємодії у професійній діяльності
Профілактичний	Організація профілактичної роботи, планування заходів	Семінари, проєктна робота	Формування спроможності до організації системної профілактичної діяльності

Джерело: складено автором самостійно

Водночас ефективність соціально-педагогічної профілактики визначається не лише рівнем підготовленості фахівців, а й змінами у поведінці студентської молоді, що зумовило реалізацію третьої організаційно-методичної умови.

У межах реалізації третьої організаційно-методичної умови було впроваджено комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів, спрямовану на формування когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового компонентів ненасильницької поведінки.

Програма розроблена на засадах системності, послідовності, інтерактивності та активного залучення студентів до профілактичної діяльності. Її зміст охоплював формування знань про сутність булінгу, розвиток цінностей ненасильницької взаємодії, навичок ефективної комунікації та конструктивного реагування у складних соціальних ситуаціях.

Реалізація програми здійснювалася через систему навчально-просвітницьких і тренінгових заходів загальною тривалістю 21,5 акад. годин, що поєднували теоретичні, практичні та рефлексивні форми роботи. У процесі занять використовувалися інтерактивні соціально-педагогічні технології, зокрема робота в малих групах, аналіз кейсів, рольові ігри, моделювання ситуацій та вправи з розвитку навичок ненасильницької комунікації. Зміст і добір методів реалізації програми було узгоджено з визначеними критеріями та показниками сформованості ненасильницької поведінки. Когнітивний компонент забезпечував формування системних знань щодо булінгу та принципів безпечної взаємодії; ціннісно-мотиваційний – розвиток емпатії, відповідальності та установки на нульову толерантність до насильства; поведінковий – формування готовності до конструктивного реагування та участі в профілактичній діяльності.

Комплексне поєднання інформаційних, рефлексивних і практико-орієнтованих методів навчання сприяло не лише підвищенню рівня обізнаності студентів, а й формуванню стійких навичок ненасильницької взаємодії, ефективної комунікації та підтримки безпечного освітнього середовища.

Застосовані форми та методи роботи відповідно до визначених критеріїв і показників узагальнено в таблиці 3.24.

Таблиця 3.24

Форми та методи роботи на формувальному етапі експерименту відповідно до критеріїв і показників сформованості ненасильницької поведінки та безпечного освітнього середовища

Критерій	Форми та методи роботи	Назви вправ/активностей
Когнітивний (набуття знань)	Мінілекції, пояснення, фасилітовані обговорення, аналіз ситуацій	Аналіз понять «булінг», «конфлікт», «ненасильницька поведінка»; обговорення видів і виявів булінгу в студентському середовищі; аналіз алгоритмів реагування на випадки булінгу в ЗВО; робота з інформаційними та нормативно-методичними матеріалами
Мотиваційно-ціннісний (ціннісне ставлення, зацікавленість)	Рефлексивні обговорення, групові дискусії, творчі та аналітичні завдання, осмислення особистої позиції	Рефлексивні вправи щодо культури нульової толерантності до булінгу; групові обговорення ролі свідків і відповідальності за власну поведінку; вправи на усвідомлення цінності поваги, емпатії та взаємної підтримки
Поведінковий (формування навичок)	Практичні вправи в парах і малих групах, рольові ігри, моделювання конфліктних і булінгових ситуацій	Рольові ігри з відпрацювання первинного реагування на булінг; аналіз і програвання ситуацій звернення по допомогу; вправи з ефективною та ненасильницькою комунікації; планування профілактичних дій у студентській групі

Джерело: складено автором самостійно

Отже, представлений добір форм і методів роботи відображає цілеспрямовану реалізацію когнітивного, мотиваційно-ціннісного та поведінкового компонентів сформованості ненасильницької поведінки студентів і водночас слугує практичним інструментом формування безпечного та сприятливого освітнього середовища в ЗВО.

Узгодженість змісту, форм і методів навчання з визначеними показниками дала змогу забезпечити системний характер профілактичної роботи та мінімізувати ризики фрагментарного впливу на студентську молодь. Відтак формувальний етап експерименту не зводився до окремих просвітницьких чи тренінгових активностей, а був спрямований на послідовну реалізацію комплексу організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, кожна з яких виконувала специфічну функцію в загальній структурі дослідження.

Реалізація організаційно-методичних умов здійснювалася через систему взаємопов'язаних педагогічних, просвітницьких і психологічних впливів.

Педагогічний вплив профілактики булінгу реалізовувався через підготовку фахівців, залучених до безпосередньої роботи зі студентською молоддю, а також активних представників студентського середовища. У межах систематично проведених просвітницьких заходів учасники опановували базові теоретичні положення щодо природи булінгу та конфліктів у студентському середовищі, принципів ненасильницької взаємодії, ефективної комунікації, медіації та елементів відновних підходів як інструментів попередження ескалації міжособистісної напруги.

Важливою складовою педагогічного впливу стала підготовка тренерок із числа студентів, які входять до складу Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна». Підготовлені тренерки долучалися до впровадження та реалізації організаційно-методичних умов профілактики булінгу в закладах вищої освіти, що брали участь у формуальному експерименті. Їхня діяльність включала проведення тренінгових і просвітницьких заходів, фасилітацію групових обговорень, участь у профілактичних ініціативах і підтримку формування культури ненасильницької взаємодії в академічному середовищі.

Просвітницький вплив забезпечувався системним інформуванням учасників освітнього процесу щодо сутності булінгу, ненасильницьких способів врегулювання конфліктів і доступних механізмів отримання допомоги. У межах просвітницької діяльності в закладах вищої освіти поширювалася інформаційна продукція (зошити, ліфлети, брошури та інші матеріали), спрямована на протидію булінгу й розвиток культури діалогу та мирного врегулювання міжособистісних ситуацій. Зміст інформаційних матеріалів був орієнтований на підвищення рівня обізнаності студентів щодо виявів булінгу, алгоритмів реагування та ролі кожного учасника академічної спільноти у формуванні безпечного освітнього середовища. Окремо акцентовано на необхідності повідомляти в матеріалах контакти Національної гарячої лінії для дітей та молоді, до якої студенти можуть звернутися за додатковою консультацією у випадках булінгу або з інших питань, пов'язаних із насильством і порушенням прав.

Психологічний вплив профілактики булінгу був спрямований на формування конструктивних моделей поведінки та усвідомлення цінності психологічної безпеки в академічному середовищі.

Отже, у ході формувального етапу експерименту було забезпечено цілісну реалізацію організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях. Комплексне впровадження зазначених умов забезпечило перехід від поодиноких профілактичних заходів до системної діяльності, інтегрованої в освітній процес закладів вищої освіти, та створило передумови для підвищення рівня сформованості ненасильницької поведінки студентів і зміцнення безпечного освітнього середовища. Для оцінювання результативності впроваджених умов визначено критерії, показники та рівні сформованості ненасильницької поведінки студентів, які стали основою для проведення порівняльного аналізу результатів експериментальної роботи.

3.3. Оцінка ефективності організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

Контрольний етап емпіричного дослідження був спрямований на оцінювання результативності впроваджених умов соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Метою контрольного етапу стало визначення змін після реалізації організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу та їхнього впливу на формування безпечного й сприятливого освітнього середовища в закладі вищої освіти.

У цьому підрозділі здійснено аналіз результатів експериментальної роботи. Для статистичної обробки результатів дослідження було використано методи описової статистики, порівняльного аналізу та математичної обробки даних (зокрема зіставлення показників до і після експерименту), що дозволило підтвердити ефективність впроваджених організаційно-методичних умов. Найбільш інформативним виявився порівняльний аналіз динаміки показників, а

отримані позитивні зміни, на нашу думку, зумовлені комплексністю впливу умов, їхньою системною реалізацією та поєднанням інституційного, суб'єктного і діяльнісного рівнів.

Оцінювання результатів передбачало порівняння показників, отриманих на констатувальному та контрольному етапах експерименту, що дозволило визначити динаміку змін на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Оцінювання результатів на інституційному рівні здійснювалося шляхом повторного застосування чек-листа «Оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти», що дозволило визначити якісні зміни у нормативному та організаційному забезпеченні профілактичної діяльності.

Результати засвідчили позитивну динаміку в розвитку інституційної політики профілактики булінгу. Якщо на констатувальному етапі діяльність закладів вищої освіти характеризувалася фрагментарністю та недостатньою узгодженістю, то після впровадження чек-листа простежується перехід до більш системного та цілеспрямованого підходу.

Зокрема відбулося підвищення рівня узгодженості внутрішніх нормативних документів, уточнення та конкретизація алгоритмів реагування на випадки булінгу, а також визначення відповідальних осіб і структурних підрозділів, залучених до профілактичної діяльності. Водночас посилилася інтеграція питань профілактики булінгу в систему управління закладами вищої освіти, що сприяло підвищенню керованості відповідними процесами.

З метою кількісної оцінки змін, що відбулися на інституційному рівні, було повторно застосовано чек-лист «Оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти». Оцінювання здійснювалося за трирівневою бальною шкалою: 0 балів – показник відсутній; 1 бал – показник частково реалізований або потребує доопрацювання; 2 бали – показник повною мірою реалізований у практиці діяльності закладу вищої освіти. Максимальна сума становила 40 балів.

Результати повторного оцінювання засвідчили зростання загального рівня реалізації інституційної політики профілактики булінгу, що свідчить про позитивну динаміку змін та ефективність впроваджених організаційно-методичних умов.

Результати кількісного оцінювання рівня реалізації інституційної політики профілактики булінгу в закладах вищої освіти узагальнено в таблиці 3.25.

Таблиця 3.25

**Динаміка рівня реалізації інституційної політики нульової
толерантності до булінгу в закладах вищої освіти
(до та після експерименту)**

Етап експерименту	Кількість балів	Максимальна кількість балів	Рівень реалізації, %	Рівень сформованості
Констатувальний	12	40	30 %	Низький
Контрольний	30	40	75 %	Достатній
Динаміка	+18	–	+45 %	Позитивна

Джерело: складено автором самостійно

Примітка: рівень сформованості визначено за такими інтервалами:

0-33 % – низький рівень; 34-66 % – середній рівень; 67-100 % – достатній рівень.

Як засвідчують наведені дані, відбулося суттєве зростання рівня реалізації інституційної політики профілактики булінгу – з низького до достатнього рівня, що підтверджує ефективність впроваджених організаційно-методичних умов.

Для узагальнення якісних змін на інституційному рівні результати впровадження чек-листа систематизовано в таблиці 3.26.

Таблиця 3.26

**Порівняльна характеристика реалізації інституційної політики
нульової толерантності до булінгу в закладах вищої освіти (до та після
експерименту)**

Показники	На початку експерименту	По завершенні експерименту	Динаміка
Узгодженість нормативних документів	Фрагментарна, відсутня системність	Підвищена узгодженість документів	Позитивна
Наявність алгоритмів реагування	Наявність алгоритмів реагування	Алгоритми уточнені та впроваджені	Суттєве покращення
Визначення відповідальних осіб	Не завжди визначені	Чітко визначені ролі та функції	Позитивна
Інтеграція в систему управління	Обмежена	Інтегрована в управлінські процеси	Позитивна
Системність профілактики	Епізодична	Системна діяльність	Від фрагментарності до системності
Використання чек-листа	Відсутнє	Запроваджено як інструмент аудиту	Впроваджено

Джерело: складено автором самостійно

Результати, узагальнені в таблиці, засвідчують позитивні якісні зміни в організації інституційної політики профілактики булінгу в закладах вищої освіти. Зокрема відбулося підвищення узгодженості нормативно-правового забезпечення, чітке визначення алгоритмів реагування та відповідальних суб'єктів, а також посилення інтеграції профілактичної діяльності в систему управління закладами освіти.

Виявлена динаміка змін демонструє перехід від фрагментарності до системності в реалізації профілактичної діяльності, що виявляється у впорядкуванні нормативної бази, підвищенні керованості процесами та узгодженості дій суб'єктів профілактики.

Запровадження чек-листа як інструменту внутрішнього аудиту сприяло не лише виявленню прогалин, а й їхньому подальшому усуненню, що забезпечило сталість і послідовність профілактичної роботи.

Таким чином, реалізація першої організаційно-методичної умови довела свою ефективність на інституційному рівні та створила основу для подальших змін на суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Оцінювання ефективності впровадження другої організаційно-методичної умови, спрямованої на розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу, здійснювалося на контрольному етапі експерименту.

З огляду на те, що результати констатувального етапу засвідчили недостатню сформованість діяльнісного та рефлексивного компонентів професійної спроможності, ключовим завданням контрольного етапу стало визначення динаміки змін у рівні обізнаності, практичних навичок та готовності суб'єктів профілактики до ефективного реагування на випадки булінгу.

Оцінювання проводилося за допомогою авторської анкети самооцінювання, що використовувалася на попередньому етапі дослідження. Це забезпечило порівнянність отриманих результатів та можливість визначення змін за рівнями сформованості професійної спроможності.

До порівняльного аналізу включено результати самооцінювання 252 респондентів, які взяли участь у вхідному та підсумковому вимірюванні, що забезпечило коректність оцінювання динаміки рівнів професійної спроможності.

Аналіз результатів передбачав зіставлення показників рівнів сформованості професійної спроможності (низького, середнього та високого) до та після реалізації програми, що дозволило виявити зміни у рівні обізнаності, сформованості практичних навичок і готовності суб'єктів профілактики до здійснення ефективної діяльності в сфері запобігання булінгу.

Узагальнені результати порівняльного аналізу подано в таблиці 3.27.

Таблиця 3.27

Динаміка рівнів професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти за результатами самооцінювання

Рівень професійної спроможності	До експерименту (%)	Після експерименту (%)	Динаміка (+/-)
Високий	60 %	88 %	+28 %
Середній	36 %	11 %	-25 %
Низький	4 %	1 %	-3 %

Джерело: складено автором самостійно

Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів засвідчує суттєву позитивну динаміку рівнів сформованості професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Зокрема частка респондентів із високим рівнем професійної спроможності зросла з 60 % до приблизно 88 %, що свідчить про значне підвищення рівня підготовленості фахівців до здійснення профілактичної діяльності.

Водночас відбулося суттєве зменшення частки респондентів із середнім рівнем – з 36 % до приблизно 11 %, що вказує на перехід значної частини учасників до вищого рівня сформованості професійної спроможності.

Частка респондентів із низьким рівнем зменшилася з 4 % до мінімальних значень (близько 1 %), що підтверджує ефективність впроваджених заходів і підвищення загального рівня професійної готовності.

Отримані результати свідчать не лише про кількісні зміни, а й про якісні зрушення, що виявляються у підвищенні впевненості у власних діях, здатності застосовувати алгоритми реагування та здійснювати системну профілактичну діяльність.

Із метою більш детального аналізу змін у структурі професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу було здійснено порівняння ключових показників, які відображають рівень обізнаності,

сформованість практичних навичок і готовність до реагування на випадки булінгу. Узагальнені результати порівняльного аналізу подано в таблиці 3.28.

Таблиця 3.28

Динаміка ключових показників професійної спроможності (n = 252)

Показник	До початку експерименту (%)	Після (%)	Динаміка
Розуміння булінгу	92 %	98 %	+6 %
Знання форм булінгу	84 %	95 %	+11 %
Знання алгоритмів реагування	61 %	85 %	+24 %
Практичне реагування	29 %	75 %	+46 %
Використання ННК	19 %	65 %	+46 %
Готовність втручатися	93 %	98 %	+5 %

Джерело: складено автором самостійно

Порівняльний аналіз результатів анкетування на констатувальному та контрольному етапах засвідчує виражену позитивну динаміку за всіма ключовими показниками професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу.

Найменш виражені зміни спостерігаються за показниками розуміння сутності булінгу та готовності втручатися, що пояснюється їхнім початково високим рівнем сформованості ще на констатувальному етапі.

Водночас найбільш суттєві зрушення зафіксовано у діяльнісному компоненті. Зокрема значно зросли показники практичного реагування на випадки булінгу (з 29 % до близько 75 %) та використання ненасильницької комунікації (з 19 % до приблизно 65 %). Це свідчить про формування реальних практичних навичок і впевненості в застосуванні відповідних інструментів у професійній діяльності.

Також суттєво підвищився рівень обізнаності щодо алгоритмів реагування (з 61 % до близько 85 %), що вказує на перехід від теоретичного розуміння проблеми до здатності діяти в конкретних ситуаціях.

Загалом отримані результати демонструють, що впроваджена програма професійного розвитку забезпечила не лише поглиблення знань, а й формування практичної готовності суб'єктів профілактики до ефективного реагування на випадки булінгу.

Для узагальнення отриманих результатів і системного представлення змін у структурі професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу було здійснено інтеграцію ключових показників за основними компонентами: когнітивним, ціннісно-мотиваційним, рефлексивно-оціночним та діяльнісним. Узагальнення здійснювалося шляхом обчислення середніх значень показників, які репрезентують відповідний компонент. Узагальнені результати подано в таблиці 3.29.

Таблиця 3.29

**Узагальнена динаміка компонентів професійної спроможності суб'єктів
соціально-педагогічної профілактики булінгу
(за результатами експерименту)**

Компонент професійної спроможності	До експерименту (%)	Після експерименту (%)	Динаміка
Когнітивний (знання і розуміння)	88 %	96 %	+8 %
Ціннісно-мотиваційний	93 %	98 %	+5 %
Діяльнісний (практичні вміння)	24 %	85 %	+46 %
Рефлексивно-оціночний	61 %	70 %	+24 %

Джерело: складено автором самостійно

Узагальнені результати свідчать, що найсуттєвіші зміни відбулись у діяльнісному компоненті, що підтверджує ефективність практико-орієнтованого змісту програми. Водночас зростання показників рефлексивно-оціночного компонента вказує на підвищення здатності суб'єктів профілактики до усвідомленого аналізу власної діяльності та прийняття обґрунтованих рішень у ситуаціях булінгу. Високі показники когнітивного та ціннісно-мотиваційного компонентів засвідчують сформованість базових знань і позитивного ставлення до проблеми булінгу, що створює підґрунтя для ефективної професійної діяльності.

Таким чином, реалізація другої організаційно-методичної умови забезпечила перехід від домінування середнього рівня до переважання високого рівня професійної спроможності суб'єктів профілактики булінгу.

Оцінювання ефективності впровадження третьої організаційно-методичної умови, спрямованої на формування ненасильницької поведінки студентської молоді, здійснювалося на контрольному етапі експерименту.

З огляду на результати констатувального етапу, які засвідчили недостатню сформованість окремих компонентів ненасильницької поведінки студентів, ключовим завданням стало визначення динаміки змін у когнітивному, ціннісному та поведінковому аспектах.

Оцінювання відбувалося за визначеними у дослідженні критеріями, що відображають рівень обізнаності студентів щодо проблеми булінгу, сформованість ціннісних орієнтацій на ненасильницьку взаємодію та здатність до конструктивної поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Аналіз результатів передбачав порівняння рівнів сформованості (низького, середнього та високого) за кожним із компонентів до та після впровадження програми, що дозволило виявити як кількісні, так і якісні зміни в структурі досліджуваного явища.

Для досягнення поставленої мети на контрольному етапі було проведено повторне анкетування здобувачів вищої освіти із застосуванням авторського діагностичного інструментарію (Додаток І), що дало змогу здійснити порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів дослідження.

До контрольного етапу експерименту було залучено 282 здобувачі вищої освіти, які добровільно взяли участь у реалізації комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу та формування ненасильницької поведінки студентів і завершили повний цикл її проходження.

Вибірка у 282 осіб, що охоплює ті самі чотири університети (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка), залишається статистично достовірною для підтвердження дослідницького припущення. За статевим розподілом переважна більшість респондентів – жінки (78

%), чоловіків – 22 %. Вік респондентів – переважно 17-18 років (56 %) та 19-22 роки (41 %), старші за 23 роки (3 %).

Розглянемо детальніше результати, отримані під час контрольного етапу експерименту та змін, які відбулися у здобувачів освіти після формувального етапу. Відповідно до цього подальший виклад результатів повторного опитування здобувачів ґрунтуватиметься на аналізі динаміки змін за когнітивним, мотиваційно-ціннісним і поведінковим критеріями, що відображають рівень сформованості компетентностей студентської молоді у сфері ненасильницької взаємодії та реагування на вияви булінгу в освітньому середовищі.

Динаміка за когнітивним критерієм. Порівняльний аналіз результатів засвідчив позитивні зміни у сформованості знань здобувачів освіти щодо сутності булінгу, його основних видів, виявів і соціально-психологічних наслідків й підвищення рівня поінформованості щодо поняття «ненасильницька поведінка», її принципів і базових підходів до профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Аналіз динаміки результатів свідчить про позитивні, хоча й помірні зрушення в рівні знань здобувачів освіти про булінг після участі в програмі. Зокрема незмінною залишилася кількість здобувачів, яким поняття «булінг» було невідоме та зросла частка респондентів із високим рівнем знань (з 45 % до 53 %), що свідчить про поглиблення розуміння сутності, видів та форм булінгу (рис. 3.21).

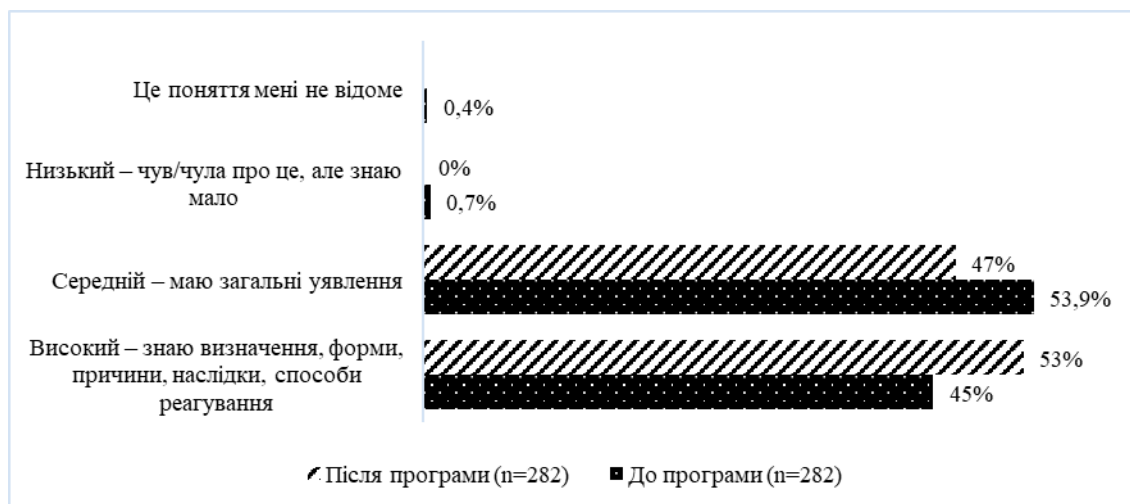

Рис. 3.21. Порівняльна характеристика уявлень здобувачів про свій рівень знань про булінг до та після впровадження програми (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати підтверджують позитивну динаміку когнітивного компонента та ефективність упроваджених заходів для підвищення рівня обізнаності здобувачів вищої освіти.

Порівняльний аналіз результатів на констатувальному та контрольному етапах експерименту дозволяє відзначати суттєві зміни в розумінні здобувачами освіти поняття «ненасильницька поведінка». Після участі в програмі відбулося зростання частки здобувачів, які ідентифікують ненасильницьку поведінку як «усвідомлений та соціально відповідальний стиль взаємодії» (на 16,3 %) та скорочення частки здобувачів, які вважали прийнятними агресивні або пасивні методи захисту інтересів (на 16,3 %) (табл. 3.30).

Таблиця 3.30

Порівняльна характеристика уявлень здобувачів вищої освіти про поняття «ненасильницька поведінка» до та після впровадження програми (% , n=282)

Поняття «ненасильницька поведінка»	До програми	Після програми	Динаміка
Усвідомлений та соціально відповідальний стиль взаємодії, що базується на повазі до гідності іншої людини, уникненні фізичної чи психологічної агресії та спрямований на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій	78 %	94,3 %	+16,3 %
Активний захист інтересів за допомогою фізичної сили у відповідь на агресію або з уникненням будь-яких конфліктів і відмовою від відстоювання власних прав	22 %	5,7 %	-16,3 %

Джерело: складено автором самостійно

Після участі в програмі більшість здобувачів освіти змінили уявлення про вияви ненасильницької поведінки від пасивних або агресивних форм до емпатії, поваги та діалогу. Найсуттєвіші зміни спостерігаються за показниками «вияв емпатії та поваги до почуттів іншої людини» (+24,6 %), «пошук

взаємоприйняттого рішення через діалог» (+10,8 %) та «спокійне обговорення конфліктної ситуації з метою знайти компроміс» (+27,8 %). Також знизився показник «використання образливих висловлювань для захисту власної думки» (-20,2 %) (рис. 3.22).

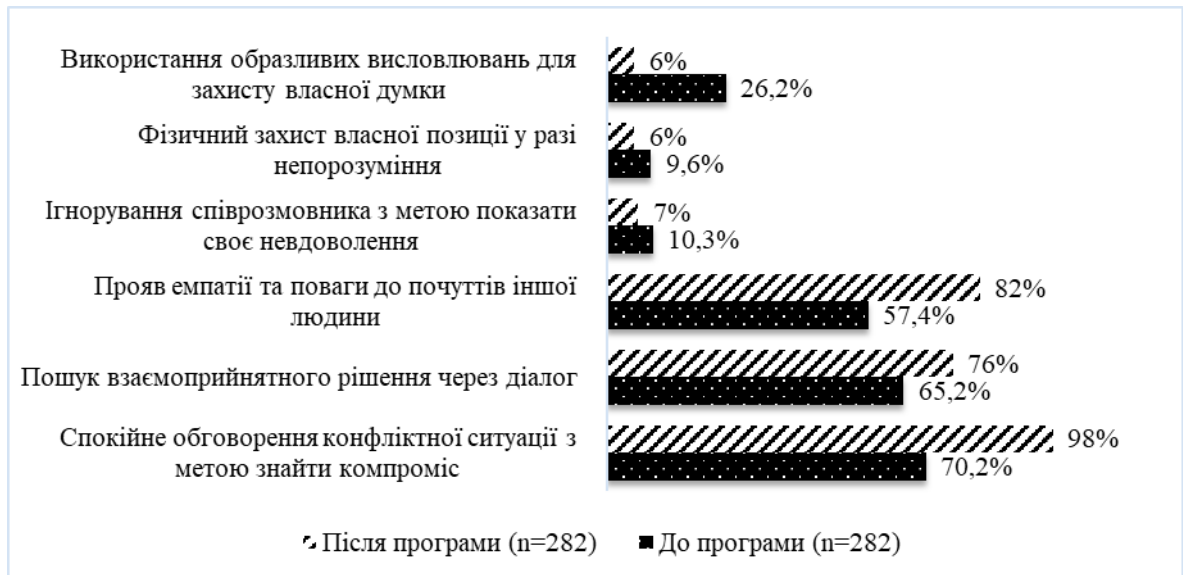

Рис. 3.22. Порівняльна характеристика відповідей респондентів на запитання «Які з наведених прикладів можна вважати виявами ненасильницької поведінки?» до та після впровадження програми (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати свідчать, що завдяки участі в програмі здобувачі вищої освіти сформували знання та навички, які є базовими для ненасильницької поведінки, а саме: підвищили рівень емоційного інтелекту, емпатії та саморегуляції; розвинули навички переговорів та медіації в конфліктних ситуаціях; підвищили рівень культури спілкування; навчилися захищати себе та свою думку без агресії.

Порівняння даних до та після участі здобувачів освіти в програмі соціально-педагогічної профілактики булінгу демонструє суттєві зміни в оцінці здобувачами конфліктних ситуацій. Порівняння відповідей респондентів на запитання представлені в таблиці 3.31.

Таблиця 3.31

**Динаміка змін рівня здатності здобувачів вищої освіти до ідентифікації
булінгу та добору стратегій розв’язання конфліктних ситуацій**

Запитання	Відповіді респондентів	До програми n=282	Після програми n=282	Динаміка (±)
Чи є це ситуацією булінгу?	Так, це булінг	78 %	92,3 %	+14,3 %
	Ні, дана ситуація не є булінгом	18 %	2,1 %	-15,9 %
	Не знаю	4 %	5,6 %	+1,6 %
Як ви оцінюєте поведінку Максима?	Неприпустима, створює напруженість у групі	72 %	93,5 %	+21,5 %
	Незручна, але не критична	26,6 %	4 %	-22,6 %
	Не звертаю уваги	1,4 %	2,5 %	+1,1 %
Які дії, на вашу думку, слід вжити в цій ситуації?	Проведення бесід за участю куратора або групове обговорення проблеми	89,4 %	96,5 %	+7,1 %
	Обговорити проблему на груповій зустрічі	67,7 %	70 %	+2,3 %
	Звернутися до адміністрації університету	39,7 %	45,6 %	+5,9 %
	Залишити ситуацію без змін	2,8 %	0,6 %	-2,2 %

Джерело: складено автором самостійно

Дані, наведені в таблиці, демонструють, що частка здобувачів вищої освіти, які ідентифікували запропоновану ситуацію як булінг, після участі в заходах зросла на 14,3 %, також кількість здобувачів, які вважали ситуацію не булінгом, зменшилася на 15,9 %. Оцінка поведінки агресора як «неприпустимої, яка створює напруженість у групі» зросла на 21,5 % та зменшилась частка тих здобувачів, які вважали ситуацію незручною, але не критичною (-22,6 %). Це свідчить про те, що здобувачі освіти сформували культуру нульової толерантності. Також майже всі здобувачі (96,5 %) почали надавати перевагу конструктивним шляхам реагування на ситуації булінгу, а саме проведенню бесід за участю куратора або груповому обговоренню проблеми. Отримані дані дають нам можливість констатувати, що програма соціально-педагогічної профілактики булінгу є ефективною та сприяє успішному формуванню когнітивного компонента у здобувачів освіти.

Аналіз динаміки за *мотиваційно-ціннісним критерієм* засвідчив посилення у здобувачів внутрішньої мотивації до ненасильницької взаємодії та готовності брати особисту відповідальність за підтримання безпечного освітнього середовища; усвідомлення важливості та прийняття здобувачами цінностей ненасильницької поведінки та принципів культури нульової толерантності до будь-яких форм агресії.

Порівняння результатів у межах цього критерію дало нам можливість визначити позитивну зміну свідомості здобувачів освіти після участі в програмі щодо їхнього ставлення до виявів булінгу в закладі вищої освіти. Зросла частка тих, хто вважає такі дії неприпустимими за будь-яких умов (з 74,8 % до 86,5 %), та зменшилась кількість тих здобувачів, які вважали, що такі дії допустимі лише у випадку самозахисту (з 16,7 % до 9,6 %). Отримані дані свідчать про успішне формування культури нульової толерантності, де насильство перестає сприйматися як можливий інструмент комунікації.

З метою визначення ставлення здобувачів до культури нульової толерантності щодо булінгу та їхньої готовності до участі в її формуванні в закладі освіти респондентам було поставлене наступне запитання: «Як ви особисто ставитеся до культури нульової толерантності щодо булінгу в закладі освіти?» Під час вхідного анкетування вибірка розділилася на дві майже рівні частини: 43,3 % респондентів висловили повну підтримку культури нульової толерантності та готовність долучитись до її формування; 42,5 % респондентів частково підтримують її, але не готові особисто брати участі в її формуванні. Проте після реалізації програми під час вихідного анкетування спостерігаються позитивні зміни – 75,8 % (+32,5 %) респондентів не лише підтримують культуру нульової толерантності, але й готові активно долучатися до її практичного здійснення. Отримані дані підтверджують, що програма допомогла здобувачам збільшити внутрішню мотивацію та готовність до формування культури нульової толерантності.

Нам було важливо визначити, чи змінилися фактори, які мотивують здобувачів освіти до формування культури нульової толерантності щодо булінгу в

закладі вищої освіти. Результати свідчать про те, що після участі в програмі структура мотивації змістилася від реактивної (де мотивація трималася на негативному минулому досвіді булінгу) до ціннісної (де основою є повага до прав людини та прагнення комфортного середовища). Порівняння відповідей респондентів на запитання представлені в таблиці 3.32.

Таблиця 3.32

Порівняльна характеристика особистих мотивів, які спонукають здобувачів освіти підтримувати культуру нульової толерантності щодо булінгу в закладі вищої освіти: до та після впровадження програми

Відповіді респондентів	До програми n=282	Після програми n=282	Динаміка (±)
Повага до прав людини	82 %	87,4 %	+5,4 %
Створення комфортного середовища для навчання	83,3 %	85,8 %	+2,5 %
Особистий досвід пережитого булінгу (в школі/університеті)	32,6 %	23,1 %	-9,5 %
Вплив соціальних ініціатив і програм з різних аспектів ненасильницької поведінки	22,7 %	33,4 %	+10,7 %
Досвід пережитого булінгу (в школі/університеті) друзями/однолітками тощо	28 %	22,9 %	-5,1 %

Джерело: складено автором самостійно

Дані, наведені в таблиці, свідчать, що основними факторами, які мотивують здобувачів освіти до формування культури нульової толерантності щодо булінгу в закладі вищої освіти, залишаються повага до прав людини та створення комфортного середовища для навчання (понад 85 %). Найбільш помітною динамікою є зниження значущості негативного досвіду пережитого булінгу – як особистого (-9,5 %), так і досвіду друзів (-5,1 %). Відповідно до цих результатів, ми можемо зазначити, що завдяки участі в програмі здобувачі освіти опрацювали психологічні травми, які пережили, та усвідомили важливість профілактики булінгу.

Оцінювання рівня мотивації здобувачів вищої освіти до протидії булінгу засвідчило позитивну динаміку після впровадження програми. Зокрема, частка студентів, які зазначили, що завжди готові допомогти у ситуаціях булінгу, зросла з

64,5% до 78%, тоді як показники байдужого ставлення та невпевненості щодо власних дій знизилися (рис. 3.23).

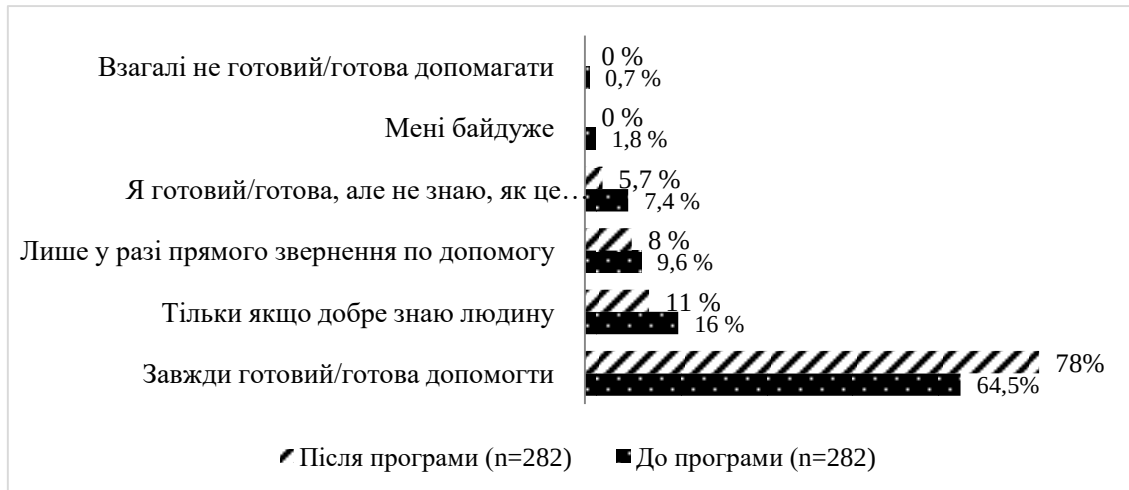

Рис. 3.23. Динаміка готовності здобувачів освіти до активної протидії булінгу в закладі освіти (%)

Джерело: складено автором самостійно

На запитання «Чи готові ви підтримувати однокласників, які стали жертвами булінгу?» під час вхідного анкетування 64,5 % респондентів відповіли, що завжди готові допомогти, а після вихідного анкетування готовність допомагати зросла до 78 %. Частина здобувачів освіти, які хочуть допомагати, але не знають як, зменшилася з 7,4 % до 3 %, це може свідчити про підвищення їхньої обізнаності щодо алгоритмів дій у випадках булінгу після участі в програмі (рис. 3.24).

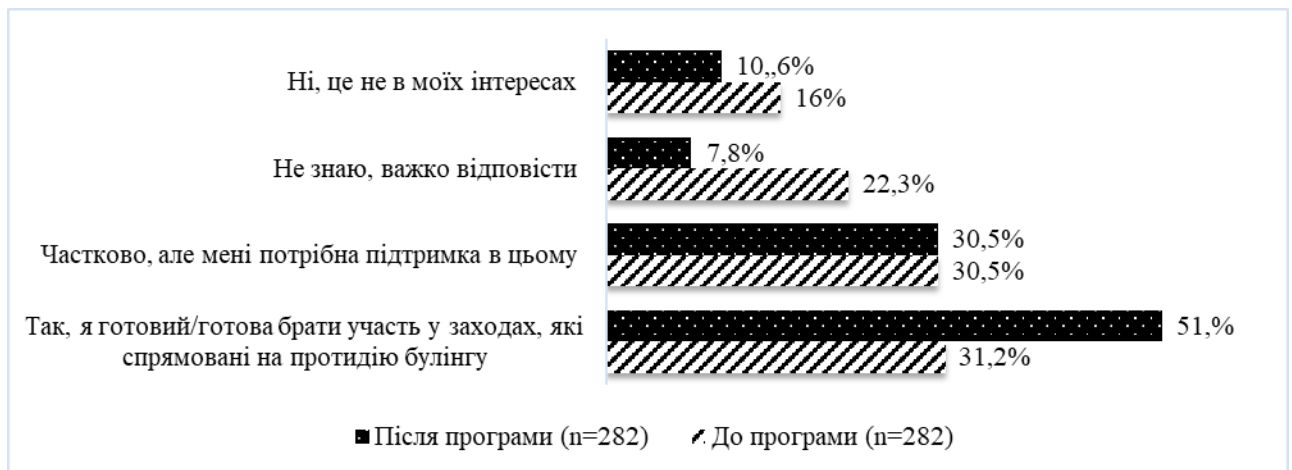

Рис. 3.24. Динаміка готовності здобувачів підтримувати однокласників, які стали жертвами булінгу (%)

Джерело: складено автором самостійно

Отримані результати підтверджують, що реалізована програма позитивно вплинула на мотивацію та підвищення рівня готовності здобувачів освіти допомагати одногрупникам у випадку булінгу й усвідомлення їхньої ролі в підтримці інших. Також зниження частини здобувачів, які не знали, як допомогти, свідчить про формування у них знань та вмінь щодо того, як діяти в ситуаціях булінгу. Позитивним результатом є те, що знизилася кількість тих осіб, які виявляли байдужість, і повністю зникла категорія здобувачів, які взагалі не готові допомогти. Ці дані демонструють, що програма сприяла розвитку культури взаємопідтримки та формуванню більш емпатійного, відповідального й згуртованого освітнього середовища.

Позитивна динаміка спостерігається і у відповідях на запитання «Чи маєте ви бажання брати участь у програмах або заходах за принципом «рівний – рівному» для протидії булінгу в закладі освіти?». Показник готовності брати активну участь зріс на 15 %. Це важливий результат, адже участь у програмі не лише мотивувала здобувачів освіти, але й дала необхідні практичні навички, щоб вони стали агентами змін у своїх академічних групах. Відповідно, на 11 % зменшилася кількість тих здобувачів, які вибрали варіант «можливо, якщо будуть цікаві програми, спрямовані на профілактику булінгу», це може свідчити про те, що частина таких здобувачів після участі в програмі сформувала готовність брати активну участь. Зростання на 3,1 % кількості осіб, які відповіли, що не знають, може свідчити про, те що здобувачі освіти усвідомили, що залучення до профілактики булінгу вимагає особистих та часових ресурсів. Також на 3,3 % зменшилася кількість тих, кому не цікавий такий формат, це вказує на формування у здобувачів освіти зацікавленості брати участь у програмах або заходах за принципом «рівний – рівному» для протидії булінгу в закладі освіти та формування їхньої активної життєвої позиції.

Аналіз динаміки за *поведінковим критерієм* засвідчив, що здобувачі сформували здатність застосовувати ненасильницькі стратегії взаємодії та використовувати доступні механізми захисту й допомоги; підвищили обізнаність

щодо алгоритмів дій у випадку булінгу; сформували готовність звернутися по допомогу та бути агентами змін у запобіганні булінгу.

З метою визначення обізнаності здобувачів вищої освіти про алгоритм реагування на випадки булінгу і те, як він виконується в їхніх закладах вищої освіти, було поставлено наступне запитання: «На вашу думку, до кого можна звернутись у ситуації булінгу?» Порівняння відповідей на дане запитання під час вхідного та вихідного анкетування дозволили нам визначити канали допомоги у випадку булінгу, які залишилися майже без змін, та ті, де спостерігаються помітні зміни після участі здобувачів у програмі. Серед тих, до кого можна та готові звернутись у ситуаціях булінгу, стабільно високий рівень довіри зберігається у деканату чи адміністрації факультету (з 55,3 % до 58,3 %). Водночас помітно зросла роль куратора академічної групи як ключової контактної особи для реагування на випадки булінгу (з 66,3 % до 83,7 %). Така динаміка свідчить про посилення значення формальних інституційних механізмів підтримки, зокрема персоніфікованих освітніх ролей, у системі запобігання та реагування на булінг у закладах вищої освіти. Після участі в програмі зафіксовано різноспрямовану динаміку у виборі каналів звернення по допомогу. Зокрема істотно зросла готовність здобувачів освіти звертатися до студентської ради (з 42,2 % до 77,7 %) та гарячих ліній підтримки (з 33,0 % до 58,4 %). Водночас дещо зменшилася частка тих, хто обирає друзів та одногрупників як основний канал реагування (з 55,3 % до 49,7 %). Така динаміка може свідчити про підвищення поінформованості студентів щодо функціонального призначення різних механізмів допомоги та більш усвідомлений вибір каналів звернення залежно від ситуації. Після участі в програмі зафіксовано найбільш виразне зростання готовності здобувачів освіти звертатися до окремих каналів допомоги. Так, суттєво збільшилася частка тих, хто обирає центр психологічної підтримки університету (з 59,2 % до 87,5 %). Менш інтенсивне, але стабільне зростання простежується щодо звернення до охорони університету (з 11,3 % до 15,9 %) та поліції (з 21,6 % до 26,1 %). Також зросла частка респондентів, які зазначають готовність використати всі запропоновані варіанти допомоги (з 31,0 % до 38,9 %),

що може вказувати на розширення уявлень студентів про доступні ресурси реагування та підвищення впевненості в можливості отримати підтримку. Такі зміни можуть свідчити про підвищення обізнаності здобувачів про комплексний підхід до пошуку допомоги та розуміння серйозності окремих ситуацій (рис. 3.25).

Рис. 3.25. Канали звернення по допомогу у ситуації булінгу: порівняння до та після впровадження програми (%)

Джерело: складено автором самостійно

Представлені на діаграмі дані вказують те, що після впровадження програми у здобувачів вищої освіти зростає довіра до офіційних структур і збільшилася готовність використовувати всі доступні канали допомоги у випадку булінгу. Це свідчить про підвищення рівня їхньої поінформованості, відповідальності та безпекової культури.

В ході опитування нами було визначено зміни у виборі першочергових дій в разі виявлення булінгу в закладі освіти до та після впровадження програми. Найбільш пріоритетною дією залишається розмова з жертвою булінгу та її підтримка, хоча відсоток, який припадає на неї, зменшився (-7,7 %). Це може свідчити про переорієнтацію з виключно емоційної підтримки на більш структуровані та правові механізми реагування.

Після участі в програмі зафіксовано зростання частки здобувачів освіти, які першочерговою дією обирають повідомлення куратора академічної групи (+10,3 %), а також зміну у виборі стратегії самостійного врегулювання ситуації (-3,2 %).

Отримані результати можуть свідчити про підвищення рівня довіри до найближчої відповідальної особи в освітньому середовищі та водночас про переорієнтацію здобувачів освіти на більш усвідомлені та структуровані форми реагування на випадки булінгу, що включають елементи взаємопідтримки та підходу «рівний – рівному».

Позитивним результатом програми є те, що варіант знімання булінгу на відео та поширення в соціальних мережах не обрав жоден здобувач під час вихідного анкетування. Це свідчить про підвищення етичної та правової обізнаності здобувачів (табл. 3.33).

Таблиця 3.33

Зміни у виборі першочергових дій у разі виявлення булінгу в закладі освіти до та після впровадження програми (% , n=282)

Дії у разі виявлення булінгу в закладі вищої освіти	До програми	Після програми	Динаміка (±)
Поговорити з жертвою булінгу та підтримати її	45,7 %	38 %	-7,7 %
Повідомити куратора	27,7 %	38 %	+10,3 %
Повідомити адміністрацію	15,2 %	17 %	+1,8 %
Мати можливість вирішити ситуацію самостійно	8,2 %	5 %	-3,2 %
Зняти на відео та викласти у соціальні мережі	0,4 %	0	-0,4 %
Скласти офіційну заяву до адміністрації	2,8 %	2 %	-0,8 %

Джерело: складено автором самостійно

Відповідно до даних, наведених у таблиці, ми можемо зазначити, що після впровадження програми у здобувачів освіти відбувся перехід від емоційно-

інтуїтивних реакцій в разі виявлення булінгу до більш усвідомлених, відповідальних і системних дій.

Під час опитування нам було важливо визначити, чи змінились у здобувачів освіти після впровадження програми підходи стосовно вибору каналів підтримки, до яких можуть звернутись, якщо вони або їхні одногрупники потраплять в ситуацію булінгу чи постраждають від нього. Динаміка змін у відповідях респондентів до та після впровадження програми представлена в таблиці 3.34.

Таблиця 3.34

Динаміка змін у відповідях здобувачів освіти щодо каналів звернень по допомогу, якщо вони або їхні одногрупники потрапляють в ситуацію булінгу або страждають від нього (% , n=282)

Запитання	<i>Якщо Ви або Ваші одногопники потрапляли в ситуацію булінгу, до кого ви/вони звертались по допомогу?</i>			<i>До кого Ви звернетесь в разі, якщо самі станете постраждалим від булінгу?</i>		
	До програми	Після програми	Динаміка (±)	До програми	Після програми	Динаміка (±)
Канали звернень по допомогу						
Куратор	35,5 %	51,5 %	+16 %	61,3 %	75,3 %	+14 %
Адміністрація або викладачі закладу освіти	34 %	40 %	+6 %	40,8 %	45,2 %	+4,4 %
Поліція	6,4 %	6 %	-0,4 %	13,8 %	14 %	+0,2 %
Психологічна підтримка університету	17 %	21 %	+4 %	33 %	38,5 %	+5,5 %
Студентська рада	0,4 %	1,5 %	+1,1 %	0,4 %	1,5 %	+1,1 %
Друзі, одногопники або ж родина	0,8 %	0 %	-0,8 %	58,9 %	58,6 %	-0,3 %
Я не звертався по допомогу до жодної особи	32,3 %	38,1 %	+5,8 %	15,6 %	17,7 %	+2,1 %
Таких ситуацій не було	11 %	13,4 %	+2,4 %	0 %	0 %	0 %
Складно відповісти	15,6 %	0 %	-15,6 %	0 %	0 %	0 %

Джерело: складено автором самостійно

Результати, подані в таблиці, вказують на те, що після впровадження програми зросла роль кураторів (на 16 %), адміністрації та викладачів закладу освіти (на 6 %) й психологічної підтримки університету (на 4 %) у зверненнях по допомогу у випадках булінгу. Ці дані демонструють підвищення довіри до кураторів, адміністрації та викладачів як до відповідальних та надійних осіб. Позитивним результатом впровадження програми є те, що зникла категорія здобувачів освіти, яким складно відповісти, до кого вони можуть звернутись по допомогу. Це говорить про те, що учасники програми сформували розуміння про канали допомоги й про те, куди можна звернутися за різних складних обставин. Водночас збільшилася кількість тих здобувачів, хто не звертався по допомогу (на 5,8 %) – це може свідчити про те, що не всі ситуації булінгу доводили до етапу звернення або про те, що здобувачі сформували практичні навички самостійного реагування на випадки булінгу.

Відповіді респондентів на запитання «До кого ви звернетесь у разі, якщо самі станете постраждалим від булінгу?» до та після впровадження програми свідчать, що в цілому канали звернення по допомогу, якщо здобувачі самі постраждають від булінгу, є майже незмінними. Куратори залишились пріоритетним джерелом підтримки в даних випадках, про що свідчить зростання показника на 14 %. Це може вказувати на те, що після участі в програмі здобувачі освіти підвищили свої знання про функції та роль кураторів. Також підтримка друзів, одногрупників або ж родичів (понад 50 %) залишається ключовою в разі випадків булінгу. Збільшилась кількість здобувачів, які мають намір у такій ситуації звернутися до адміністрації чи викладачів університету (на 4,4 %) та до психологічної підтримки університету (на 5,5 %). Ці дані засвідчують формування у здобувачів вищої освіти готовності звертатися до офіційних каналів реагування на випадки булінгу. Разом із тим, зросла кількість тих здобувачів, які не зверталися по допомогу (на 2,1 %), це дає підстави стверджувати, що після участі в програмі здобувачі підвищили рівень впевненості у власних силах та знання щодо реагування на

випадки булінгу. Отже, отримані дані свідчать, що впровадження програми вплинуло на підвищення усвідомлення здобувачами можливих шляхів реагування на випадки булінгу.

Серед опитаних здобувачів освіти (96 респондентів), які звертались по допомогу у випадках булінгу, на запитання «Якщо було таке звернення, то чи було реагування на випадок булінгу ефективним?» під час вихідного анкетування більшість (60,4 %) відповіли, що «так», це на 6,4 % більше порівняно з даними вхідного анкетування. Водночас суттєво зменшилась кількість респондентів, які вважають, що реагування було неефективним (на 12,2 %). Ці дані вказують на підвищення якості та результативності реагування на випадки булінгу та на зростання довіри здобувачів освіти до алгоритмів підтримки в закладах вищої освіти.

В межах дослідження нами було здійснено порівняльний аналіз думок здобувачів щодо найбільш ефективних заходів профілактики булінгу в закладі вищої освіти до та після впровадження програми.

Отримані дані вказують на збільшення кількості здобувачів, які позитивно оцінюють більшість профілактичних заходів та зменшення кількості тих респондентів, які вважали їх неефективними.

Після впровадження програми спостерігається збільшення кількості респондентів, які відносять до найбільш ефективних заходів профілактики булінгу такі форми, як: проведення інформаційних кампаній з популяризації толерантності та культури спілкування (на 8,4 %); проведення регулярних лекцій, тренінгів, інтерактивних занять щодо булінгу та насильства (на 7,8 %); використання медіації або інших відновних практик для розв'язання конфліктів (на 5 %); залучення студентського самоврядування до профілактичної роботи (на 5 %); активна роль кураторів, наставників і викладачів у виявленні та запобіганні булінгу (на 6,5 %).

Дані результати свідчать про підвищення усвідомлення здобувачами ролі інформаційно-просвітницьких заходів та медіації у профілактиці булінгу.

Водночас спостерігається зменшення кількості відповідей здобувачів, які вважали ці заходи неефективними (табл. 3.35).

Таблиця 3.35

Порівняння думок здобувачів освіти щодо найбільш ефективних заходів профілактики булінгу в закладі вищої освіти до та після впровадження програми (у%, n=282)

	Ефективні			Швидше ефективні, ніж не ефективні			Не ефективні		
	До програми	Після програми	Динаміка (±)	До програми	Після програми	Динаміка (±)	До програми	Після програми	Динаміка (±)
Проведення регулярних лекцій, тренінгів, інтерактивних занять щодо булінгу та насильства	42,9 %	50,7 %	+7,8 %	44 %	45,5 %	+ %	13,1 %	9 %	-4,1 %
Налагодження системи психологічної підтримки в університеті	71,1%	82,3 %	+11,2%	24,9 %	27,5 %	+2,6 %	3,9 %	2,2 %	-1,7 %
Формування атмосфери довіри та взаємоповаги в академічних групах	78 %	81,2 %	+3,2 %	18,9 %	19,9 %	+1 %	3,8 %	3,4 %	-0,4 %
Активна роль кураторів, наставників і викладачів у виявленні та запобіганні булінгу	65,5 %	72 %	+6,5 %	29,1 %	33,3 %	+4,2 %	5,4 %	4,2 %	-1,2 %
Створення можливостей для анонімного повідомлення про випадки булінгу	76,1 %	75 %	-1,1 %	17,8 %	19,1 %	+1,3 %	6,4 %	5,9 %	-0,5 %
Проведення інформаційних кампаній з популяризації толерантності та культури спілкування	43 %	51,4 %	+8,4 %	42,2 %	43 %	+0,8 %	14,8 %	11,8 %	-3 %
Залучення студентського самоврядування до профілактичної роботи	41,9 %	51,2 %	+9,3 %	39,1 %	40,8 %	+1,7 %	19 %	12,3 %	-6,7 %
Використання медіації або інших відновних практик для розв'язання конфліктів	42 %	47 %	+5 %	39,6 %	36,6 %	-3 %	18,4 %	16,4 %	-2 %
Включення тематики булінгу до навчальних курсів або дисциплін	42,9 %	36,8 %	-6,1 %	36,9 %	50 %	+13,1%	20,2 %	13,2 %	-7 %
Ознайомлення студентів із правами та механізмами захисту	67,5 %	75,2 %	+7,7 %	27,2 %	29 %	+1,8 %	5,3 %	2,9 %	-2,4 %

Джерело: складено автором самостійно

Дані, представлені в таблиці, демонструють, що такі заходи профілактики булінгу в закладі вищої освіти, як налагодження системи психологічної підтримки в університеті, формування атмосфери довіри та взаємоповаги в академічних групах, створення можливостей для анонімного повідомлення про випадки булінгу, ознайомлення студентів із правами та механізмами захисту, і до, і після впровадження програми залишаються серед найбільш високо оцінених (понад 70 %). Незначні коливання показників щодо цих профілактичних заходів свідчать не про зниження їхньої значущості, а більше про стабільно високий рівень сприйняття їхньої ефективності. Також спостерігається зменшення ефективності такого заходу, як включення тематики булінгу до навчальних курсів або дисциплін (на 6,1 %) при збільшенні відповідей «швидше ефективні, ніж неефективні» (на 13,1 %). Ці дані можуть говорити про більш усвідомлене та критичне сприйняття цього заходу після впровадження програми, без заперечення його загальної доцільності. Отримані результати повторного анкетування в загальному підтверджують, що після участі в програмі здобувачі освіти знизили рівень скептичного ставлення до більшості профілактичних заходів та сформували цілісне бачення системи профілактики булінгу з акцентом на поєднанні інформаційно-просвітницьких, психологічних та інституційних заходів.

З метою визначення рівня сформованості безпечного та сприятливого освітнього середовища в закладі вищої освіти до та після впровадження програми нами було поставлено запитання: «Як би ви охарактеризували атмосферу у вашій академічній групі?».

Запитання передбачало вибір одного варіанта відповіді, що дозволило зафіксувати домінуюче сприйняття атмосфери в академічній групі. Повторні відповіді здобувачів на це запитання дали можливість зафіксувати поліпшення соціально-психологічної атмосфери в академічній групі після впровадження програми.

Найбільш позитивною зміною є збільшення кількості здобувачів освіти, які характеризують атмосферу як дружню – на 21,6 %. Ці дані вказують на

посилення відчуття підтримки та позитивної взаємодії між учасниками освітнього середовища (табл. 3.36).

Таблиця 3.36

Атмосфера в академічній групі до та після впровадження програми

Характеристика атмосфери	До програм и n=282	Після програми n=282	Динаміка (±)
Дружня	49,3 %	70,9 %	+21,6 %
Доброзичлива, з окремими напруженими моментами	32,9 %	20,2 %	-12,7 %
Нейтральна (кожен сам за себе)	12,1 %	7,4 %	-4,7 %
Напружена, конфліктна	1,4 %	0,4 %	- 1 %
Із ознаками ворожості	1,8 %	0,4 %	-1,4 %
Важко сказати	2,5 %	0,7 %	-1,8 %

Джерело: складено автором самостійно

Результати опитування, представлені в таблиці, свідчать про зменшення кількості респондентів, які оцінюють атмосферу у своїй академічній групі як доброзичливу, але з окремими напруженими моментами (на 12,7 %) та як нейтральну (на 4,7 %). Це може вказувати на зниження рівня ситуативної напруги та поліпшення комунікації між одногрупниками. Важливим показником є зменшення кількості здобувачів освіти, які негативно оцінюють атмосферу у своїй академічній групі й характеризують її як напружену, конфліктну та з ознаками ворожості (на 1,4 %).

Ці дані свідчать про зниження ознак конфліктності та ворожості в освітньому середовищі після впровадження програми.

Отримані результати підтверджують позитивний вплив програми на формування більш дружньої, психологічно комфортної та безпечної атмосфери в освітньому середовищі. Таким чином, зафіксовані зміни свідчать не лише про емоційне поліпшення міжособистісних взаємин, а й про формування більш

стабільного, безпечного та підтримувального соціально-психологічного клімату в академічних групах.

Результати відповідей здобувачів вихідного анкетування на запитання «Чи достатньо, на вашу думку, уваги приділяється формуванню культури нульової толерантності щодо булінгу у вашому закладі освіти?» засвідчили суттєві позитивні зміни порівняно з вхідним анкетуванням.

Зокрема збільшилася кількість респондентів, які зазначили «так, достатньо» до 51 % (на 16,3 %) та «частково достатньо» – до 38,2 % (на 6,3 %). Також зменшилася частка осіб, які зазначали, що їм невідомо про наявність такої діяльності, – до 10,8 % (на 9,1 %).

Позитивним результатом впровадження програми є повне зникнення категорії здобувачів, які вказували, що в закладі освіти недостатньо або зовсім не приділяється увага формуванню культури нульової толерантності щодо булінгу. Отримані дані підтверджують підвищення рівня поінформованості здобувачів освіти та ефективність програми.

Результати повторного анкетування здобувачів дають підстави стверджувати, що системне впровадження профілактичних заходів у межах розробленої програми є дієвим інструментом профілактики булінгу в освітньому середовищі та формування ненасильницької поведінки у здобувачів.

Отже, результати контрольного етапу експерименту засвідчують позитивну динаміку змін у сформованості ненасильницької поведінки студентської молоді за всіма визначеними компонентами.

Для узагальнення отриманих результатів та системного відображення змін у сформованості ненасильницької поведінки здобувачів вищої освіти було здійснено інтеграцію показників за основними критеріями: когнітивним, ціннісно-мотиваційним та поведінковим.

Узагальнені результати подано в таблиці 3.37.

Таблиця 3.37

Динаміка сформованості ненасильницької поведінки здобувачів вищої освіти за критеріями (за результатами експерименту)

Критерій	До експерименту (%)	Після експерименту (%)	Динаміка
Когнітивний (знання про булінг, розуміння ненасильницької поведінки)	45 %	53 %	+8 %
Ціннісно-мотиваційний (ставлення до булінгу, підтримка нульової толерантності)	74,8 %	86,5 %	+11,7 %
Поведінковий (готовність до дій, вибір стратегій реагування)	29 %	75 %	+46 %

Джерело: складено автором самостійно

Узагальнені результати свідчать про позитивну динаміку змін за всіма визначеними критеріями сформованості ненасильницької поведінки здобувачів вищої освіти. Найбільш суттєві зрушення зафіксовано за поведінковим критерієм, що виявляється у значному підвищенні готовності здобувачів до конструктивного реагування на випадки булінгу, використання ненасильницьких стратегій взаємодії та активної участі у профілактичній діяльності.

Водночас спостерігається позитивна динаміка за ціннісно-мотиваційним критерієм, що свідчить про формування у здобувачів освіти стійких переконань щодо неприпустимості насильства та підтримки принципу нульової толерантності до булінгу.

Зміни за когнітивним критерієм хоч і є менш вираженими, підтверджують поглиблення знань здобувачів щодо сутності булінгу, його форм і наслідків, що створює підґрунтя для формування усвідомленої ненасильницької поведінки.

Загалом отримані результати демонструють комплексний характер змін – від розширення знань і трансформації ціннісних орієнтацій до формування практичних моделей поведінки у ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Наприклад, відбулося підвищення рівня обізнаності студентів про сутність булінгу, його форми та наслідки, що свідчить про зміцнення когнітивного компоненту. Водночас зафіксовано зміни у ціннісно-мотиваційній сфері, що виявляється у формуванні негативного ставлення до насильницьких практик та підтримці принципу нульової толерантності до булінгу.

Найбільш показовими є зміни у поведінковому компоненті, що відображаються у зростанні готовності студентів до конструктивного реагування, використання ненасильницьких стратегій взаємодії та активної позиції у запобіганні булінгу в студентському середовищі.

Таким чином, реалізація третьої організаційно-методичної умови забезпечила комплексні зміни – від підвищення рівня розуміння проблеми до трансформації установок і поведінкових практик студентів.

Аналіз отриманих результатів дозволяє встановити взаємозв'язок між впровадженими організаційно-методичними умовами та показниками сформованості ненасильницької поведінки здобувачів вищої освіти.

Зокрема впровадження інституційної умови (застосування чек-листа, уточнення алгоритмів реагування) сприяло підвищенню рівня обізнаності студентів та формуванню безпечного освітнього середовища; реалізація заходів професійного розвитку суб'єктів профілактики (тренінги, Школа кураторів) забезпечила зростання їхньої готовності до реагування на випадки булінгу; впровадження програми роботи зі студентами із застосуванням інтерактивних методів і підходу «рівний – рівному» зумовило найбільш виражені зміни в поведінковому компоненті, що виявляється у формуванні навичок ненасильницької взаємодії та конструктивного розв'язання конфліктів.

Отримані результати підтверджують ефективність впровадженої програми та засвідчують формування основ безпечного освітнього середовища, що ґрунтується на принципах ненасильницької взаємодії. Встановлений взаємозв'язок між впровадженими умовами та динамікою показників підтверджує їхній причинно-наслідковий характер впливу.

Із метою узагальнення результатів експериментальної роботи та відображення системного ефекту впровадження організаційно-методичних умов динаміку змін за рівнями представлено в таблиці 3.38.

Таблиця 3.38

**Узагальнені результати динаміки змін та підтвердження ефективності
організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики
булінгу серед студентів у закладах вищої освіти**

Рівень	Основні зміни	Що доводить ефективність
Інституційний	Підвищення узгодженості нормативної бази, поява алгоритмів реагування, інтеграція у систему управління	Сформовано системну політику профілактики булінгу та керованості процесів
Суб'єктний	Зростання обізнаності, практичних навичок і готовності до діяльності	Підвищено професійну спроможність суб'єктів профілактики
Діяльнісний	Позитивна динаміка когнітивного, ціннісного та поведінкового компонентів	Сформовано ненасильницькі моделі поведінки студентів

Джерело: складено автором самостійно

Таким чином, отримані результати дозволяють чітко визначити, що ефективність впроваджених організаційно-методичних умов підтверджується комплексною позитивною динамікою на всіх досліджуваних рівнях.

Так, на інституційному рівні ефективність виявляється у формуванні системної політики профілактики булінгу та підвищенні керованості відповідних процесів; на суб'єктному рівні – у зростанні професійної спроможності учасників

освітнього процесу, що виявляється у підвищенні рівня обізнаності, сформованості практичних навичок та готовності до реагування; на діяльнісному рівні – у формуванні ненасильницьких моделей поведінки студентської молоді, що підтверджується змінами у когнітивному, ціннісному та поведінковому компонентах.

Отже, сукупність отриманих кількісних і якісних результатів свідчить про досягнення очікуваного ефекту та підтверджує ефективність розробленої системи соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Результати експериментальної роботи підкріплюють доцільність та доводять ефективність впровадження організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти.

Узагальнений аналіз отриманих даних засвідчив наявність системних змін на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях, що відображено в узагальненій динаміці результатів експерименту.

Таким чином, отримані результати підтверджують логіку реалізації організаційно-методичних умов, відповідно до якої інституційні зміни створили необхідні умови для профілактичної діяльності, розвиток професійної спроможності суб'єктів забезпечив її практичну реалізацію, а робота зі студентами зумовила досягнення безпосередніх результатів.

Загалом у межах експерименту зафіксовано позитивну динаміку за всіма досліджуваними показниками, що дозволяє стверджувати про ефективність розробленої системи соціально-педагогічної профілактики булінгу та можливість її впровадження в практику діяльності закладів вищої освіти.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертаційного дослідження представлено результати експериментальної перевірки ефективності організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.

У межах констатувального етапу встановлено, що реалізація профілактики булінгу у ЗВО має переважно фрагментарний характер, характеризується недостатньою узгодженістю нормативно-правового забезпечення, обмеженою інтеграцією у систему управління, недостатнім рівнем професійної спроможності суб'єктів профілактики, а також неповною сформованістю компонентів ненасильницької поведінки студентської молоді. Це зумовило необхідність цілеспрямованого впровадження організаційно-методичних умов, спрямованих на забезпечення системності профілактичної діяльності.

Формувальний етап експерименту передбачав комплексне впровадження визначених умов на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Реалізація першої умови забезпечила вдосконалення інституційної політики через впровадження чек-листа як інструменту внутрішнього аудиту та розвитку нормативного забезпечення.

Друга умова була спрямована на розвиток професійної спроможності суб'єктів профілактики через реалізацію програми професійного розвитку, що забезпечила формування знань, практичних навичок і готовності до реагування на випадки булінгу.

Третя умова передбачала впровадження комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів, що сприяло формуванню когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового компонентів ненасильницької поведінки.

Результати контрольного етапу засвідчили виражену позитивну динаміку за всіма досліджуваними рівнями.

На інституційному рівні зафіксовано перехід від фрагментарності до системності, що виявляється у підвищенні узгодженості нормативної бази, появи чітких алгоритмів реагування, визначенні відповідальних осіб та інтеграції профілактичної діяльності у систему управління.

На суб'єктному рівні встановлено суттєве зростання рівня професійної спроможності, що підтверджується збільшенням частки респондентів із високим рівнем та зменшенням низького і середнього рівнів.

На діяльнісному рівні зафіксовано позитивні зміни у сформованості ненасильницької поведінки студентів, зокрема підвищення рівня обізнаності, зміни ціннісних установок і розвиток навичок конструктивної взаємодії.

Узагальнення результатів експериментальної роботи дозволяє констатувати, що:

- впровадження інституційної політики нульової толерантності до насильства забезпечило підвищення узгодженості дій всіх суб'єктів освітнього процесу, формування цілісного нормативно-ціннісного поля закладу вищої освіти та зниження рівня толерування виявів булінгу в студентському середовищі;

- цілеспрямований розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу зумовив підвищення рівня їхньої обізнаності, здатності до своєчасного розпізнавання булінгу, його диференціації від конфлікту та здійснення адекватного реагування відповідно до визначених алгоритмів;

- організація системної соціально-педагогічної профілактичної роботи зі студентами на основі впровадження комплексної програми забезпечила позитивну динаміку у формуванні ненасильницької поведінки, розвитку навичок безпечної взаємодії, підвищенні обізнаності щодо проблеми булінгу та зменшенні поширеності його виявів у студентському середовищі.

Отже, підтверджено доцільність визначених організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, доведено їхню ефективність, а

також зафіксовано позитивну динаміку змін на інституційному, суб'єктному та діяльнісному рівнях.

Таким чином, результати експериментальної роботи свідчать про те, що впровадження запропонованих організаційно-методичних умов забезпечує підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу та сприяє формуванню безпечного освітнього середовища у закладах вищої освіти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне обґрунтування ефективності організаційно-методичних умов профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти. Отримані результати підтвердили досягнення мети дослідження, виконання поставлених завдань і стали підґрунтям для формулювання *узагальнених висновків*.

1. На основі теоретичного та практичного аналізу проблеми булінгу у студентському середовищі закладу вищої освіти уточнено сутність цього явища як складного соціально-педагогічного та соціально-психологічного процесу, що проявляється у систематичних формах психологічного, фізичного, економічного та сексуального насильства за умов асиметрії сил між учасниками освітньої взаємодії та супроводжується емоційною напругою, приниженням, соціальною ізоляцією і маніпулятивними практиками, наслідком чого є погіршення психоемоційного стану студентів, порушення міжособистісних відносин і зниження безпеки освітнього середовища.

Розкрито та конкретизовано зміст понять «уразливість», «жертва булінгу», «кривдник», «спостерігачі», «ненасильницька поведінка», а також поглиблено наукове розуміння соціально-педагогічної профілактики булінгу. Уперше визначено та науково обґрунтовано поняття *«булінг у студентському середовищі»* як те, що виникає в межах групової взаємодії в освітньому середовищі закладу вищої освіти, ґрунтується на порушенні системи соціальних відносин, характеризується трансформацією ролей, статусів, норм і цінностей, а також передбачає пряму або опосередковану залученість учасників освітнього процесу.

У межах дисертаційного дослідження причини виникнення булінгу у студентському середовищі систематизовано у чотири взаємопов'язані групи: особистісні, сімейні, соціальні та чинники освітнього середовища. Встановлено, що в умовах закладу вищої освіти прояви булінгу зумовлюються поєднанням вікових, соціальних, комунікативних, особистісно-психологічних і організаційно-педагогічних чинників, зокрема дефіцитом комунікативних навичок, досвідом

наси́льства, кри́зами іде́нтичності, емо́ційною неста́більністю, а також не́достатньою визна́ченістю інститу́ційних підхо́дів до про́філактики.

Уточнено, що бу́лінг, на відміну від міжособистісного конфлі́кту, має систе́матичний ха́рактер, ґрунтується на асиметрії ро́лей і відтворює наси́льніцькі моде́лі пове́дінки, деста́білізу́ючи осві́тнє сере́довище.

2. Аналі́з вітчизняних і зару́біжних підхо́дів до про́філактики бу́лінгу в закладах осві́ти засві́дчив домінува́ння комплексних, сере́довищно оріє́нтованих моде́лей, спря́мованих на формова́ння безпечно́го осві́тнього сере́довища, розви́ток культу́ри ненаси́льніцької взає́модії та залуче́ння суб'є́ктів осві́тнього проце́су до про́філактичної дія́льності.

Узагальне́ння зару́біжного досві́ду (США, Вели́кобританія, Іспа́нія, Фінля́ндія, Австра́лія, Нова Зе́ландія, краї́ни Азі́ї та Євро́пи) показало, що про́філактика бу́лінгу реалі́зується на систе́мній, інститу́ційно закрі́пленій осно́ві. Виокремле́но ефе́ктивні практи́ки, зокре́ма програ́му KiVa, спря́мовану на зме́ншення поши́реності бу́лінгу та запобі́гання закрі́пленню ро́лей «кривди́к – жертва́», і проє́кт SAVE (Іспа́нія), оріє́нтований на розви́ток безпечно́го сере́довища, кому́нікативних навичо́к і спільних ці́нностей.

У вітчизня́ному контеќсті проана́лізовано моде́ль «Шко́ла, вільна від наси́льства», що ґрунтується на комплексно́му підхо́ді до про́філактики, підви́щенні обі́знаності та залуче́нні учасни́ків осві́тнього проце́су до формова́ння безпечно́го осві́тнього сере́довища і має поте́нціал для подальшо́ї систе́мної імпле́ментації в практи́ку дія́льності закла́дів осві́ти..

Розробле́но підхі́д до порівня́льного аналізу практи́к про́філактики бу́лінгу за взаємопов'язани́ми вимі́рами (нормативно-право́вим, інститу́ційно-організа́ційним, осві́тньо-просві́тницьким, підтримува́льно-відновлюва́льним), що дозво́лив зді́йснити їх систе́мне зіста́влення та оці́нити резу́льтативність у закладах ви́щої осві́ти.

Узагальне́ння вітчизня́ного та зару́біжного досві́ду дозво́лило встанови́ти, що ефе́ктивність про́філактики бу́лінгу забезпе́чується систе́мною, інститу́ційно закрі́пленою та багаторі́вневою організа́цією про́філактичної дія́льності, а також

узгодженою імплементацією профілактичних підходів у практику діяльності закладів освіти. Зарубіжні практики характеризуються комплексністю підходів, поєднанням нормативного регулювання, освітніх програм і механізмів підтримки, тоді як у вітчизняному контексті переважають фрагментарні, переважно інформаційно-просвітницькі заходи.

3. Здійснено аналіз змісту та досліджено стан реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти, що дозволило виявити ключові проблеми та суперечності цієї діяльності. Встановлено, що профілактика булінгу реалізується через різні напрями впливу, рівні профілактики та коло суб'єктів, однак у практиці закладів вищої освіти переважають епізодичні інформаційно-просвітницькі заходи, орієнтовані переважно на первинний рівень, що обмежує їх ефективність.

Результати пілотного дослідження (2037 студентів, 274 куратори академічних груп і вихователі гуртожитків) засвідчили високу актуальність проблеми булінгу, її латентний характер та недостатню обізнаність студентів щодо механізмів отримання допомоги. Водночас встановлено, що профілактична діяльність у закладах вищої освіти є недостатньо системною, а реагування на випадки булінгу має переважно ситуативний і неформалізований характер. Виявлено суперечності між задекларованою необхідністю системної профілактики булінгу та фрагментарністю її реалізації; між рівнем поінформованості суб'єктів освітнього процесу та недостатньою організаційно-методичною спроможністю до ефективного реагування; між потребою у комплексному підході та домінуванням окремих несистемних заходів.

Обґрунтовано доцільність розгляду профілактики булінгу як цілісної системи соціально-педагогічної діяльності, що охоплює різні рівні впливу: первинний (формування культури ненасильницької поведінки та запобігання виникненню булінгу), вторинний (раннє виявлення ризиків і обмеження його поширення) та третинний (мінімізація наслідків і відновлення порушених взаємин). Такий підхід забезпечує комплексне охоплення цільових груп і перехід від фрагментарних заходів до системної профілактичної діяльності.

Запропоновано авторське визначення *«соціально-педагогічної профілактики булінгу»*, що розглядається як цілеспрямований, системний і науково обґрунтований процес соціально-педагогічної діяльності, який здійснюється в освітньому середовищі закладу вищої освіти та спрямований на запобігання виникненню, поширенню і повторюваності булінгу через утвердження культури нульової толерантності до насильства, розвиток професійної спроможності суб'єктів освітнього процесу і формування ненасильницької поведінки студентів.

Узагальнення теоретичних положень і емпіричних результатів дозволило обґрунтувати необхідність переходу до цілісної, системно організованої соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти, що передбачає інтеграцію первинного, вторинного та третинного рівнів профілактики і реалізується через взаємопов'язані організаційно-методичні умови.

4. Виявлено особливості формування ненасильницької поведінки студентів у закладі вищої освіти як цілісного соціально-педагогічного процесу, зумовленого специфікою студентського віку, освітнього середовища та характером міжособистісної взаємодії. Уточнено зміст понять *«ненасильницька поведінка»* та *«агресивна поведінка»* як деструктивних форм взаємодії, що проявляються у завданні фізичної, психологічної, соціальної або символічної шкоди, порушенні гідності та прав особистості й використанні примусу, домінування або приниження як способів впливу. Встановлено, що в студентському середовищі такі прояви часто маскуються під конфлікти, конкуренцію або «норму» комунікації, що ускладнює їх виявлення та профілактику.

Теоретичним підґрунтям формування ненасильницької поведінки визначено підхід ненасильницького спілкування, орієнтований на розвиток емпатії, усвідомленості, відповідальності та побудову взаємодії на засадах поваги й партнерства.

Визначено *критерії* (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий), *показники та рівні* (початковий, середній, достатній) сформованості ненасильницької поведінки студентів, що забезпечило можливість її комплексної

діагностики та оцінювання ефективності соціально-педагогічної профілактики булінгу.

У межах дослідження визначено авторське поняття *«ненасильницької поведінки студентів»* як інтегрального результату соціально-педагогічної профілактики булінгу, що передбачає поєднання когнітивного, мотиваційно-ціннісного та поведінкового компонентів. Встановлено, що ефективність формування ненасильницької поведінки забезпечується за умови інтеграції просвітницьких, тренінгових та практико-орієнтованих форм роботи, розвитку соціально-емоційних компетентностей та створення умов для активної взаємодії учасників освітнього процесу.

Таким чином, у межах дослідження не лише визначено особливості формування ненасильницької поведінки студентської молоді, а й розроблено цілісний комплекс організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, який забезпечує системний вплив на освітнє середовище та виступає ефективним інструментом формування ненасильницької поведінки студентів.

5. На основі результатів пілотного дослідження сформульовано умови соціально-педагогічної профілактики булінгу, які апробовано та верифіковано у межах фокус-групового дослідження за участю експертів, уточнено як організаційно-методичні та визначено як цілісну систему впливу, що реалізується на інституційному (забезпечення політики нульової толерантності та координації діяльності), суб'єктному (розвиток професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики) і діяльнісному (організація послідовної профілактичної роботи зі студентами) рівнях.

Організаційно-методичні умови соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти визначено як сукупність взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників та цілеспрямовано створених можливостей освітнього середовища закладу вищої освіти, що визначають зміст, механізми й організацію соціально-педагогічної профілактики булінгу як системного процесу та забезпечують утвердження культури нульової

толерантності до насильства, розвиток професійної спроможності суб'єктів профілактики і формування ненасильницької поведінки студентів.

Їх експериментальну перевірку здійснено на констатувальному, формувальному та контрольному етапах. На констатувальному етапі виявлено неузгодженість між інституційним, суб'єктним і діяльнісним рівнями профілактики, що обґрунтувало необхідність впровадження цілісної системи організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів на базі закладів вищої освіти (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка; Національний Університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка).

У межах формувального етапу впроваджено авторський чек-лист як інструмент оцінювання інституційної політики нульової толерантності до насильства, програму підготовки кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, а також авторську комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу для студентів, що забезпечило перехід від фрагментарних заходів до системної моделі профілактичної діяльності.

Контрольний етап засвідчив позитивну динаміку змін за визначеними критеріями та показниками, що представлено зростанням рівня реалізації інституційної політики нульової толерантності до булінгу (з 30% до 75%). Також простежується позитивна динаміка компонентів професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу: когнітивного (+8%), ціннісно-мотиваційного (+5%), діяльнісного (+46%) та рефлексивно-оцінного (+24%), що свідчить про суттєве підвищення їх готовності до виявлення, реагування та профілактики булінгу у студентському середовищі. Зафіксовано підвищення рівня сформованості ненасильницької поведінки студентів за когнітивним (+8%), ціннісно-мотиваційним (+11,7%) та поведінковим (+46%) компонентами.

Таким чином, експериментально підтверджено ефективність розроблених та впроваджених організаційно-методичних умов соціально-педагогічної

профілактики булінгу, які забезпечують системний вплив на освітнє середовище, сприяють формуванню ненасильницької поведінки студентської молоді та створенню безпечного й підтримувального освітнього простору у закладах вищої освіти.

Отримані результати не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблематики. *Перспективними напрямками подальших наукових досліджень* можуть бути: удосконалення механізмів імплементації соціально-педагогічної профілактики булінгу у практику діяльності закладів вищої освіти; розроблення інструментарію моніторингу та оцінювання ефективності профілактичної діяльності; дослідження особливостей формування ненасильницької поведінки студентів у різних освітніх та соціокультурних контекстах; вивчення можливостей інтеграції травма-інформованого підходу у систему профілактики булінгу; а також розширення практик підготовки та професійного розвитку суб'єктів профілактичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Аврелій. Про град Божий / пер. з лат. Київ : Основи, 1998. 413 с.
2. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. Денисюк та ін; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
URL: <https://www.researchgate.net> (дата звернення: 16.03.2026).
3. Алексєєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2013. 573 с.
4. Аналітика щодо справ про булінг (Єдиний державний реєстр судових рішень). *Судова влада України* : вебсайт. URL: <https://court.gov.ua/press/news/934138/> (дата звернення: 16.03.2026)
5. Андрєєнкова В.Л, Мельничук В.О, Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. : метод. посіб. Київ : «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
6. Барліт А. Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
8. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Київ, 2007. 563 с.
9. Безпечна і дружня до дитини школа в контексті реформи «НУШ» / В. Пономаренко, Т. Воронцова, О. Сакович та ін. Київ : Алатон, 2020. 64 с.
10. Безпечна та дружня до дитини школа. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/bezpechna-ta-druzhnya-do-ditini-shkola> (дата звернення: 16.03.2026).
11. Беккарія Ч. Про насильство: розд. XX. *Про злочини і покарання*. Київ : Основи, 2001. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/voltaire-an-essay-on-crimes-and-punishments> (дата звернення: 16.03.2026).

12. Боднар В. І. Особливості прояву внутрішньоособистісних конфліктів у підлітковому віці. 2014. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
13. Бойчук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. Академічні студії. серія «педагогіка». 2021. Т. 2, № 3. С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2>
14. Болтівець С. І. Психогігієна як дисциплінарний напрям психологічної науки. Психологія і суспільство. 2020. № 3 (81). С. 33–52.
15. Бондар В. І. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 березня 2023 р. Київ, 2023. С. 21.
16. Бондар В. І. Соціально-педагогічні підходи до профілактики мобінгу та булінгу: порівняльний аспект // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2020. – № 4. – С. 36-42. – Засновано ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
17. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 3–11. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>.
18. Бочаріна Н., Астаф'єва Т. Агресивна поведінка студентської молоді: причини та шляхи профілактики. Наукові перспективи (Naukovі perspektivi). 2023. № 11(41). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1140-1151](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1140-1151) (дата звернення: 31.03.2026).
19. Бриндіков Ю. Куратор академічної групи як суб'єкт формування особистості студента. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 3, № 31. С. 69–73. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214084>
20. Бриндіков Ю. Л., Місінкевич О. М. Детермінанти булінгу, його наслідки та шляхи локалізації: соціально-педагогічний аспект. Соціальна робота та психологія: освіта і наука. 2025. № 1. С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-2>

21. Бриндіков Ю. Профілактика булінгу в підлітковому середовищі: соціально-педагогічний аспект. *Humanitas*. 2024. № 1. С. 19–24.
URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3>
22. Бриндіков Ю. Шляхи зародження та попередження булінгу. Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти. Збірник наукових статей. Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2019. С. 161–168.
23. «Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді: навч.-метод. посіб. /Л. В. Зуб та ін.; за ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2016. 298 с.
URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
24. Булінг – найпоширеніший прояв дискримінації дитини. *iPress* : вебсайт. URL: <https://ipress.ua> (дата звернення: 27.03.2026).
25. Булінг і толерантність у школах: результати двох хвиль масштабного всеукраїнського опитування вчителів. *Міністерство освіти та науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/news/bulinh-i-tolerantnist-u-shkolakh-rezultaty-dvokh-khvyly-masshtabnoho-vseukrainskoho-opytuvannia-vchyteliv> (дата звернення: 16.03.2026).
26. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. *UNICEF* : вебсайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine> (дата звернення: 16.03.2026).
27. Булінг, ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл, 2013. 12 с.
28. Булінг. Протидія булінгу в школі : матеріали педагогічної ради. *На урок* : вебсайт. URL: <https://naurok.com.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
29. Булінг. *UNICEF* : вебсайт. URL: <https://www.stopbullying.com.ua> (дата звернення: 29.05.2023).
30. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 383 с.

31. Вайнола Р. Х. Соціально-педагогічні умови профілактики девіантної поведінки підлітків. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 3. С. 45–52.
32. Васильєва С. А. Формування соціально-доцільної поведінки старших дошкільників у предметно-перетворювальній діяльності з об'єктами природи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21(1). С. 95–106.
33. Ващенко І. В. Психологія конфлікту: метод. рекомендації. Кам'янець-Подільський: Ковальчук О. В., 2021. 89 с.
34. Веленко А. Конфлікт і психологічне благополуччя: заняття для підлітків. *Психолог*. 2016. № 15/16. С. 4–6.
35. Венніченко О. Конфлікт і способи його подолання: практичне заняття з педагогами. *Психолог дошкілля*. 2018. № 4. С. 9–12.
36. Веселов М. Ю., Пилипів Р. М., Тимчишин А. М. Правовий вимір проблеми булінгу в Україні та за кордоном: заходи протидії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Т. 1, № 93. С. 104–116. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.104-116> (дата звернення: 31.03.2026).
37. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. Київ : Логос, 2000. 74 с.
38. Вплив війни на молодь України / І. Волосевич та ін. Київ, 2023. 76 с. URL: <https://cedos.org.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
39. Впровадження моделі «Школа вільна від насильства» в закладах освіти : навч-метод посіб. / авт. кол: Андрєєнкова В.Л, Бондар В.І, Войцях Т.В та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2023. 160 с.
40. Впровадження відновного підходу, посередництва, медіації та практики функціонування служб порозуміння в закладах освіти/ Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В. та ін. – Київ: ТОВ «Агентство «Україна»», 2023. 186 с.

41. Гаруст Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 12(25). С. 48–53.
42. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навч.-метод. посіб. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 92 с. URL: <https://deps.snu.edu.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
43. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі: навч. посіб. Житомир : Бук-Друк, 2021. 100 с.
44. Гарячі лінії / ГО «Ла Страда-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi> – Назва з екрана.
45. Гевчук Н., Опалюк Т. Волонтерство як чинник формування соціальної активності студентської молоді. *Humanitas*. 2024. № 2. С. 116–125. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.17> (дата звернення: 31.03.2026).
46. Головатий М. Ф. Соціальні та політичні конфлікти. Київ: Персонал, 2016. 16 с.
47. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 628 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
48. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
49. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
50. Дитяча жорстокість: звідки вона береться і як з нею боротися. *Жіночий консорціум України* : вебсайт. URL: <https://wcu-network.org.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
51. Дрок І. Провадження у справах про булінг. *Entrepreneurship, EсоNomy and Law*. 2020. № 7. С. 149–153. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.25> (дата звернення: 31.03.2026).

52. Енциклопедія освіти : енциклопедія / ред. В. Кремень. 2-ге вид. Київ, 2021. 1144 с.
53. Журавель Т. В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. Київ : К.І.С. 2010. 242 с.
54. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева та ін.; за заг. ред. В. Безпалько. Київ: Академвидав, 2013. С. 85–101.
55. Журавель Т. В., Лях Т. Л., Нікітіна О. М. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: метод. посіб. Київ: СНІД Фонд Схід-Захід, 2010. 168 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
56. Журавльов В. І. Методологія наукових досліджень. – Київ: Вища школа, 2010. – 320 с.
57. Завацька Н. Є., Жигаренко І. Є., Чуловський В. Е. Внутрішні конфлікти особистості в юнацькому віці та її соціальна компетентність: монографія. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2017. 220 с.
58. Запобігання та протидія домашньому насильству: діяльність закладів освіти : навч-метод посіб. / авт. кол: Андрєєнкова В. Л, Байдик В. В, Войцях Т. В, Калашник О. К. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
59. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 393 с.
60. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Київ. 1999. 451 с.
61. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: монографія / О. М. Балакірева, Н. та ін.; за наук. ред. О. М. Балакіревої. Київ: УІСД ім. О. Яременка, 2007. 128 с.
62. Зеленська Л. Д., Васильєва М. В. Проблема запобігання та протидії булінгу в освітньому середовищі закладу вищої освіти (за результатами моніторингового дослідження). *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. URL: <https://pedagogical-academy.com> (дата звернення: 16.03.2026).

63. Іванова В. В. Прояви агресивності у підлітковому віці. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 5–16.
64. Кальченко Л. В. Педагогічні умови соціального захисту дітей у притулках для неповнолітніх: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 216 с.
65. Капітоненко М. Культура миру: теорія і практика. Київ, 2018. 100 с.
66. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами освіти. Київ, 2015.
67. Карпенко О. Г., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Особливості профілактики булінгу та вирішення конфліктів серед здобувачів освіти. *Соціальна педагогіка: теорія та практика* / ред. Я. І. Юрків. Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 36–43. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-3-36-43>
68. Карпенко О. Методи соціальної роботи як складова успішної професійної діяльності соціального працівника. *Ввічливість. Humanitas*, 2023. №4. С. 18-24. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.3>
69. Кетле А. Про людину та розвиток її здібностей, або Досвід соціальної фізики. Київ : Либідь, 2010. 368 с.
70. Киричук Г. Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків). *Психологічна газета*. 2005. № 7. С. 16–17.
71. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 11.12.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
72. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова та ін. Київ, 2018. 140 с.
73. Конвенція ООН про права дитини. Київ : ЮНІСЕФ, 2023. 31 с.
74. Конфлікт чи насильство. *Школа*. 2022. № 1. С. 6-16.
75. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. Вип. 35. 2015. С. 174 –187.
76. Корнійченко А. О. Ідентифікація булінгу в Україні: адміністративно правовий аспект. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин* :

- II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 23 жовт. 2019 р.). Кропивницький : Кіровоградський інститут розвитку людини, 2019. С. 27–31.
77. Корнійченко А. О. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 18–25.
78. Корнійченко А. О. Загальнотеоретичний аспект адміністративної відповідальності за вчинення булінгу в Україні. *Актуальні питання державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів* : зб. тез доп. учасників Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 26–27 листоп. 2020 р.). Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2020. С. 52–54.
79. Корнійченко А. О. Ознаки булінгу як виду адміністративного правопорушення. *Актуальні проблеми національного законодавства* : зб. матеріалів Всеук. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Кропивницький, 10 листоп. 2020 р.). С. 104–107.
80. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя України*. 2009. № 1-2(13). С. 84–93.
81. Косьміна М. М., Лютий В. П. Програми шкільної медіації в Україні. *Грааль науки*. 2022. № 22. С. 77–81. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
82. Кочин В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 10 (142). С. 52–56.
83. Левченко Ю. О. Світовий досвід запобігання булінгу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1(21). С. 91–97. URL: <https://elar.navs.edu.ua> (дата звернення: 29.05.2023).
84. Легенький М. І. До проблеми удосконалення системи правового забезпечення протидії булінгу. *Kherson State University Herald. Series Legal Sciences*. 2025. № 2. С. 11–18. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-2-2> (дата звернення: 31.03.2026).

85. Лепейко Т. І., Лукашев С. В., Миронова О. М. Організаційна поведінка: навч. посіб. Харків: ХНЕУ, 2013. 156 с.
86. Лепейко Т. І., Миронова О. М. Управління персоналом підприємства в умовах невизначеності (поведінковий підхід): монографія. Харків: ХНЕУ, 2010. 236 с.
87. Лещук Г. В. Формування безпечного освітнього середовища в закладі освіти. *Освітній простір України*. 2018. № 12. С. 56–62.
88. Лещук Г. Ненасильницька комунікація як механізм ефективної міжособистісної взаємодії в соціальних професіях. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2022. № 7.
89. Лич О. М., Білик Л. В. Булінг: теоретичний психологічно-статистичний аналіз проблеми. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Київ, 1–3 квітня 2020 р.): у 2 т. / ред. кол.: В. М. Ісаєнко та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2020. Т. 1. С. 78–80.
90. Ломброзо Ч. Злочинна людина / пер. з італ. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
91. Лунченко Н. В. Профілактика девіантної поведінки підлітків у сучасному освітньому середовищі. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2017. № 2(7). С. 84–91.
92. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
93. Лютий В. П. Профілактика соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки підлітків та молоді. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2012. Вип. 16, кн. 2. С. 222–231.
94. Лютий В. П. Соціальна профілактика. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2008. С. 207.

95. Лякішева А., Бартків О. Програма соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 4. С. 47–55.
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>
96. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 304 с.
97. Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Медіація як соціальна технологія посередництва у конфліктних ситуаціях. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 2 (291). С. 52–60.
98. Лях Т., Спіріна Т., Ковтун Є. Розвиток соціальної згуртованості територіальної громади. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 3. С. 41–48.
URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>.
99. Лях Т., Спіріна Т., Клішевич, Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. 2022. Т. 9, № 2. С. 245–255.
100. Макар Л. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки підлітків. Суспільство та національні інтереси. 2026. № 1(21).
URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-1\(21\)-262-272](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-1(21)-262-272) (дата звернення: 31.03.2026).
101. Максименко М. Конфлікти в закладі освіти: роль керівника в їх вирішенні. *Education and Science of Today: Intersectoral Issues and Development of Sciences*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.60> (дата звернення: 31.03.2026).
102. Максимова Н. Ю. Психологічна травма як чинник адиктивної поведінки. Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. 2017. Т. 11, вип. 15. С. 292–298.
103. Максьом К. В. Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання шкільному булінгу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2020. 228 с. URL: <http://psychology-naes-ua.institute> (дата звернення: 16.03.2026).

104. Матійків І. М. Психологічні умови формування професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 245 с.
105. Медяник В. В., Манько Н. О. Шкільний булінг як різновид соціальної агресії : програма. Лубни, 2023. URL: <https://naurok.com.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
106. Мельниченко А. Зрозуміти (і здолати) булінг. Дізнайтесь про булінг більше, щоби його стало менше. Київ : Vivat, 2024. 304 с.
107. Мельничук В. О., Чуприна О. Б. Булінг як явище в освітньому середовищі: сучасні дослідження проблеми. Modern teaching methods in pedagogy and philology. 2023. С. 505–514. URL: <https://doi.org/10.46299/isg.2023.mo№.ped.1.7>.
108. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Лист МОН України від 18.05.2018 р., № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
109. Міністерство освіти і науки України затвердило методичні рекомендації щодо впровадження політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності у закладах вищої освіти України. *ЮрФем* : вебсайт. URL: <https://jurfem.com.ua/nakaz-metodychni-rekomendatsii/> (дата звернення: 16.03.2026).
110. Міхеєва Л. Технологічна підтримка профілактики булінгу в освітньому закладі. Соціальна робота та соціальна освіта. 2020. № 5. С. 66–75. URL: <https://doi.org/10.31499/2618-0715.5.2020.220772>
111. Міхеєва Л., Чорний С. Особливості та прояви шкільного булінгу. Physical culture and sport: scientific perspective. 2024. Т. 2, № 1. С. 55–60. URL: <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.1.49>
112. Міхеєва Л., Кулешова О. Булінг у закладах освіти: причини та шляхи подолання. Psychology Travelogs. 2022. № 1. С. 134–151. URL: <https://doi.org/10.31891/pt-2022-1-9> (дата звернення: 31.03.2026).
113. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень

- ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с. URL: <https://ukraine.unfra.org> (дата звернення: 02.03.2026).
114. Моніторинг випадків суїцидів серед дітей. Омбудсман України: вебсайт. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
115. Моніторинг системи освіти: радикальна насильницька поведінка серед дітей та підлітків в Україні. Київ, 2019. URL: <https://www.civiced.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/radical-violence-education-monitoring-ukraine.pdf>
116. Морально-етичні засади соціальної роботи у територіальній громаді / В. Жуков та ін. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.5>.
117. Нежпапа Л. О. Профілактика девіантної поведінки учнівської молоді в освітньому середовищі. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 112–118.
118. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Аконіт, 2007. Т. 3. 862 с.
119. Омельченко І. В. Булінг у школі. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (м. Київ, 1–5 квітня 2019 р.): у 2 т. / ред. кол.: В. М. Ісаєнко та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2019. Т. 1. С. 308–309. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39215> (дата звернення: 31.03.2026).
120. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Психологічні особливості кібербулінгу серед студентської молоді. *Психологічні студії*. 2024. № 1. С. 131–137. URL: <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.1.17> (дата звернення: 31.03.2026).
121. Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова та ін.; упоряд. В. Л. Андрєєнкова, Н. В. Лунченко. Київ, 2018. 23 с. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
122. Основні результати та висновки. Що знають і вміють українські 15-річні підлітки: PISA 2022 / кол. авт. : Г. Бичко, Т. Вакуленко, Т. Лісова та ін. Київ :

- Український центр оцінювання якості освіти, 2023. 24 с. URL: <https://osvita.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
123. Оцінка рівня насильства у закладі освіти очима учасників: результати емпіричного дослідження / В. Панок та ін. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія». 2021. № 64. С. 129–146. URL: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.08> (дата звернення: 31.03.2026).
 124. Панок В., Лунченко Н., Сосновенко Н. Компетентнісний підхід до формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа». *Teach Peace! Миротворча Освіта для Нової Української Школи*: матеріали конф., 2021.
 125. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості / В. А. Гладуш, Н. В. Зимівець, З. П. Бондаренко, Л. М. Ніколенко та ін. Дніпро : ЛПРА, 2020. 384 с.
 126. Підлітки та школа: як емоційний зв'язок зі школою та підтримка з боку однолітків і вчителів впливають на українських підлітків / М. Симео, М. Махлузарідес, А. Гест та ін. Київ: ЮНІСЕФ, 2019. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/5671/file/adolescent_schools_reportUKR.pdf (дата звернення: 16.03.2026).
 127. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2017. Вип. 29(2). С. 78–80.
 128. Подолання агресивної поведінки неповнолітніх: тренінгова програма для неповнолітніх / авт.-упоряд.: Л. Мельник, К. Пуха, Т. Журавель. Київ, 2018. 140 с. URL: <https://www.healthright.org.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
 129. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: навч. посіб. Київ: Філ-студія, 2006. 320 с.
 130. Поліщук В. М. Студентський булінг: персонологія суб'єктів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2025. № 2. С. 99–103. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.2.18> (дата звернення: 31.03.2026).

131. Поліщук В. О. Психологічний контекст проблеми агресивної поведінки у молодшому шкільному віці. КНЛУ. Київ. 2023. 28 с.
132. Поліщук Г. В. Булінг як сучасна соціально-педагогічна проблема: причини виникнення і шляхи подолання. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2020. №3 (65). С. 45–53. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/568/600>.
133. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. 2-ге вид., доповнене та оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/18/Posibnyk_POPERED_ZHENNYA_NASYLSTVA.pdf
134. Праченко О. К. Розвиток гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2021. 20 с.
135. Пристемський О. С. Запобігання та протидія булінгу в закладі освіти. Формування іміджу закладу освіти на основі сучасних комунікаційних технологій: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації з економічних наук (27 березня – 7 травня 2023 р.). Львів–Торунь: Ліга-Прес, 2023. С. 166 – 168. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-306-7-45>
136. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabNoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> (дата звернення: 16.03.2026).
137. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Редакція від: 05.03.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
138. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми : Закон України від 06.06.2024 р. № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).

139. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
140. Про деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
141. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071. Редакція від: 06.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
142. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2023 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 174-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
143. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ МОН України від 22.05.2018 № 509 : від 10.03.2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
144. Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2025 р. № 658-2025-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%D0%BF#Text>
145. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
146. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України, 25 травня 2020 р. № 195/2020. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
147. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Кодекси України: вебсайт. URL: <https://kodeksy.com.ua> (дата звернення: 02.04.2025).

148. Про охорону дитинства: Закон України від 03.02.2005 р. № 2414-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
149. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Редакція від: 03.08.2023 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
150. Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження протидії булінгу (цькування)» : Лист МОН України від 14.08.2020 № 1/9-436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
151. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 квітня 2023 р. № 301-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
152. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5.10.2017 р. № 230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
153. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Освіта Уа: вебсайт. URL: <https://osvita.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
154. Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі. *U-Report UNICEF* : вебсайт. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/7686/> (дата звернення: 16.03.2026).
155. Програма освітнього тренінгу для здобувачів освіти «Базові навички медіатора/медіаторки служби порозуміння закладу освіти». Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова, К. Б. Левченко, Н. В. Лунченко, М. М. Матвійчук. Київ: Агентство «Україна», 2018. С. 103–143.

156. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. / Т. В. Журавель та ін. ; ред. Т. В. Журавель, Ю. М. Удовенко. Київ: Буря О. Д., 2022. 145 с. URL: <https://www.unicef.org> (дата звернення: 02.03.2026).
157. Профілактика. Академічний тлумачний словник української мови: вебсайт. URL: <http://sum.in.ua/s/profilaktyka> (дата звернення: 02.04.2025).
158. Профілактика. Вікіпедія: вільна енциклопедія: вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 02.03.2026).
159. Психологічне здоров'я студентської молоді: навч.-метод. посіб. / І. А. Власенко, В. В. Фурман, О. М. Рева, І. О. Канюка. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 224 с.
160. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : зб. тез V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 квіт. 2022 р.). Київ, 2022. 178 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
161. Результати соціологічного опитування «Поширеність, причини та способи вирішення конфліктів у молодіжному середовищі в умовах повномасштабної війни в Україні», 2025. URL: <https://la-strada.org.ua/download/rezultaty-sotsiologichNogo-opytuvannya-poshyrenist-prychyny-ta-sposoby-vyrishennya-konfliktiv-u-molodizhNomu-seredovyshhi-v-umovah-povNomashtabNoyi-vijny-v-ukrayini> (дата звернення: 01.02.2026).
162. Результати анкетування в рамках проєкту «Ігровікований онлайн квест «Живи без ілюзій». *Ла Страда – Україна* : вебсайт. URL: <https://la-strada.org.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
163. Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» : Лист МОН України від 29.01.2019 р. № 1/11-881. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2026).
164. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект: навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова та ін.; упор. В. Л. Андрєєнкова, К. В. Черепаха та ін. Київ:

- Стеценко В. В., 2016. 192 с. URL: <https://la-strada.org.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
165. Сахарова К. О., Чередніченко О. М., Липовська Н. А. Форми психологічного насильства в організаційному середовищі. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021. № 6. С. 97–103. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.15>
 166. Середницька І. Стресостійкість як спосіб попередження конфліктів у студентської молоді. Педагогічна думка. 2005. № 4. С. 20–24.
 167. Серкевич І. Р., Лук'янова Г. Я. Захист інтересів неповнолітніх: застосування медіації в попередженні злочинів. Часопис Київського університету права. 2019. № 1. С. 249–253. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
 168. Сикіш І. Я. Соціально-педагогічна профілактика конфліктів серед підлітків у шкільному середовищі: магістерська робота. Чернівці, 2023. 98 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
 169. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.
 170. Сорока І. А. Практичні рекомендації щодо профілактики конфліктів у педагогічному колективі ВНЗ. Актуальні проблеми сучасної наукової думки: тези наук.-практ. конф. молодих учених (14 листопада 2014 року). Київ: Університет економіки та права «Крок», 2014. С. 371–372.
 171. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. у 2-х т. / кол. авт.: О. М. Бандурка, О. І. Бандурка, В. О. Брижик та ін.; за заг. ред. Бандурки О. М., Левченко К. Б., Трубавіної І. М. Харків : Права людини, 2013. Т. 2. 204 с.
 172. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірєва. Київ: Фоліант, 2019. 127 с. URL: <https://www.unicef.org> (дата звернення: 02.03.2026).

173. Соціальна педагогіка : теорія і технологія : підручник / Т. Ф. Алексєєнко, О. В. Безпалько, Т. Г. Веретенко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
174. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т. Алексєєнко та ін.; ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
175. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. 5-те вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
176. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
177. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : метод. посіб. / І. Д. Зверєва та ін. Київ : Держсоцслужба, 2006. 104 с.
178. Соціально-педагогічні засади підготовки фахівців в умовах освітніх трансформацій: монографія / О. Є. Антонова та ін. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. 364 с.
URL: <http://eprints.zu.edu.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
179. Спіріна Т. П., Лях Т. Л., Дуля А. В. До питання профілактики булінгу в закладах вищої освіти. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2024. № 2. С. 87–92. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-87-92>.
180. Спіріна Т., Карпенко О., Петрочко Ж. Виклики та можливості соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. Ввічливість. Humanitas, 2026 №6. С. 222–229.
URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.27>
181. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний – рівному/рівна – рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти: навч.-метод. посіб. / Л. Л. Адамчук та ін. Київ: Нічога С. О., 2018. 174 с. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2026).
182. «Стоп шкільний терор»: як боротися з булінгом в Україні? *Радіо Свобода* : вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org> (дата звернення: 27.03.2026).
183. Студенти мають бути захищеними від булінгу. *Освітній омбудсмен України* : вебсайт. URL: <https://eo.gov.ua> (дата звернення: 29.05.2023).

184. Суденко Ю. Булінг як один із факторів вчинення самогубства. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2021. Т. 2, № 8. С. 199–203. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.8.2.31>
185. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 21. Кн. 1. 380 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua> (дата звернення: 29.05.2023).
186. Тимошенко В. І. Соціальні детермінанти агресії. Держава і право. Збірник наукових праць. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 56. 2012. С. 14–18.
187. Тілікіна Н. В. Профілактика булінгу в освітньому середовищі: соціально-педагогічний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 34. С. 98–104.
188. Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники : конспект лекцій. 2019. С. 1–19. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> (дата звернення: 16.03.2026).
189. Ткачук І. І. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки учнів у загальноосвітній школі. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 220 с.
190. Трофімчук Ю. О. Булінг та запобігання його проявам: міжнародно-правовий аспект. Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15 лютого 2024 р.) / Науково-дослідний інститут публічного права. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 134–136. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-358-6-42>(дата звернення: 31.03.2026)
191. Федорченко Т. С. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 492 с.
192. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби: метод. посіб. / В. В. Байдик та ін.; за наук.

- ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 111 с.
193. Фрейд З. Невдоволення культурою. *Психологія несвідомого*. Київ : Основи, 2003. С. 245–320.
 194. Фрейд З. По той бік принципу задоволення. Київ : Основи, 2000. 160 с.
 195. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращука. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 480 с. URL: <https://bookclub.ua> (дата звернення: 02.04.25).
 196. Харківська Т. А. Сучасні підходи до вирішення конфліктів в умовах війни: роль соціальної роботи в Україні. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. №1. С. 85–91. ISSN 1817-3764. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-85-91>
 197. Хвиля HBSC – 2018. *Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка* : вебсайт. URL: <https://www.uisr.org.ua/hvylya-hbhc-2018/> (дата звернення: 29.05.2023).
 198. Цілі сталого розвитку для дітей України : національна доповідь. Київ : ЮНІСЕФ, 2020. 122 с. URL: <https://me.gov.ua/view/bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca975> (дата звернення: 16.03.2026).
 199. Цькування в школі: вихід є завжди. *ОсвітаUA* : вебсайт. URL: <https://osvita.ua/school/64220/> (дата звернення: 29.05.2023).
 200. Цькувати. *СловникUA*: вебсайт. URL: <https://slovnyk.ua> (дата звернення: 16.03. 2026).
 201. Чайківський М. Я. Профілактика булінгу як напрямок роботи шкільного психолога : кваліфікаційної роботи бакалавра. Тернопіль, 2024. 65 с.
 202. Чернета С. Профілактика булінгу в закладах освіти України з урахуванням законодавчих змін. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. №6. С. 252–260, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.31>
 203. Чернета С., Карпінська Н. Медіація як спосіб вирішення соціальних конфліктів. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. №4. С. 76–84. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

204. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 464 с.
205. Що таке булінг, як його розпізнати та як діяти сторонам конфлікту? Консультація Міністерства юстиції в межах проєкту "Я маю право". *Київське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України* : вебсайт. URL: <https://centraljust.gov.ua> (дата звернення: 16.03. 2026).
206. Ягупов В. В. Теорія і методика виховання. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
207. Як покращити психологічний стан дитини під час війни, стаття Соломії Новосільської. URL: <https://kiev.informator.ua/uk/yak-pokrashhyty-psyhologichnyj-stan-dytyny-pid-chas-vijny> (дата звернення: 29.11.2023).
208. Bauman S., Del Rio A. Pre service teachers' responses to bullying scenarios: Comparing physical, verbal, and relational bullying. *Journal of Educational Psychology*. 2006. № 98(1). P. 219–231.
209. Behind the numbers: Ending school violence and bullying. Paris : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2019. 70 p. URL: <https://www.unicef.org/media/66496/file/behind-the-numbers.pdf> (last accessed: 29.05.2023).
210. Björkqvist K., Ekman K., Lagerspetz K. Bullies and victims: their ego picture, ideal ego picture and Normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*. 1982. Vol. 23(1). P. 307–313. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.1982.tb00445.x>
211. Bondar V., Kharkivska T. Developing the conflictological competence among students of professional and technical school. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies. 2024. Volume I. C. 620–628. ISSN 1691-5887. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2024vol1.7901>.
212. Bullying at School - Help and advice for parents dealing with school bullying. *National Bullying Helpline* : website. URL: <https://www.nationalbullyinghelpline.co.uk> (last accessed: 29.05.2023).

213. Bullying surveillance among youths : uniform definitions for public health and recommended data elements, Version 1.0 / R. M. Gladden, A. M. Vivolo-Kantor, M. E. Hamburge, C. D. Lumpkin. Atlanta, Georgia : Centers for Disease Control and Prevention. 2014. 104 p. URL: <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/21596> (last accessed: 01.12.2023).
214. Children who bully at school. *Australian Institute of Family Studies* : website. URL: <https://aifs.gov.au/resources/policy-and-practice-papers/children-who-bully-school> (last accessed: 01.12.2023).
215. Coloroso B. The Bully, the Bullied, and the Bystander. New York : HarperCollins. 2002. URL: <https://cdn.bookey.app> (last accessed: 16.03.2026).
216. Del Rey R., Ortega-Ruiz R. Violencia interpersonal y gestión de la disciplina. Un estudio preliminar. *Revista Mexicana de Investigacion Educativa*. 2005. Vol. 10(26). P. 805–832. URL: <https://www.researchgate.net> (last accessed: 16.03.2026).
217. European regional status report on preventing violence against children 2020. World Health Organization. 2021. 96 p. URL: <https://www.lf2.cuni.cz/files/uspechy/files/2022/Status%20report%20violence%202020.pdf> (last accessed: 01.12.2023).
218. Evidence-Based Crime Prevention. / Ed. D. P. Farrington, D. L. MacKenzie, L. W. Sherman, B. C. Welsh. London ; New York : Routledge, 2003. 456 p. URL: <https://books.google.com.ua> (last accessed: 16.03.2026).
219. Ferri E. Sociologia criminale. ToriNø : Fratelli Bocca Editori, 1892. 782 p.
220. Fischer S. M, Bilz L. Traditional bullying and cyberbullying at schools in Germany: results of the HBSC study 2022 and trends from 2009/10 to 2022. *Journal of Health Monitoring*. 2024. Vol. 9(1). 42–61. DOI: [10.25646/11872](https://doi.org/10.25646/11872)
221. Flygare E., Gill P., Johansson B. Lessons From a Concurrent Evaluation of Eight Antibullying Programs Used in Sweden. *American Journal of Evaluation*. 2013. Vol. 34(2). P. 170–189. DOI: [10.1177/1098214012471886](https://doi.org/10.1177/1098214012471886)
222. Gómez-Galán J., Lázaro-Pérez C., Martínez-López J. Á. Trajectories of Victimization and Bullying at University: Prevention for a Healthy and Sustainable

- Educational Environment. *Sustainability*. 2021. Vol. 13(6). DOI: [10.3390/su13063426](https://doi.org/10.3390/su13063426)
223. Halstead D. Bullying. Detroit : Greenhaven Press. 2006. URL: <https://www.scribd.com/document/551133118/Bullying-Independence-Educational-Publishers-2006> (last accessed: 29.05.2023).
 224. Heinemann P.-P. Mobbning.: Gruppvåld bland barn och vuxna. Stockholm : Natur och kultur, 1972. 174 p.
 225. Herbert G., Tattum D. P. Bullying. Cardiff Institute of Higher Education, Countering, 1995. 38 p.
 226. Klein M. Notes on Some Schizoid Mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*. 1946. Vol. 27. P. 99–110.
 227. Klein M. The Psycho-Analysis of Children. London : Hogarth Press, 1932.
 228. Lane D. A. Bullying in School. *School Psychology International*. 1989. Vol. 10, №. 3. P. 211–215. URL: <https://doi.org/10.1177/0143034389103007> (date of access: 31.03.2026).
 229. Marshall C. D. Compassionate Justice: an interdisciplinary dialogue with two gospel parables on law, crime, and restorative justice. Cascade Books, 2012.
 230. Olweus D. Bully/victim problems in school: facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*. 1991. Vol. 12(4). P. 495–510.
 231. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden. 1993. 215 p.
 232. Pikas A. Treatment of Mobbing in School: Principles for and the Results of the Work of an Anti-Mobbing Group. *Scandinavian Journal of Educational Research*. 1975. Vol. 19, №. 1. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1080/0031383750190101> (date of access: 31.03.2026).
 233. Pörhölä M., Cvancara K., Kaal E., Kunttu K., Tampere K., Torres M. B. Bullying in university between peers and by personnel: cultural variation in prevalence, forms, and gender differences in four countries. *Social Psychology of Education* 2019. Vol. 23. P. 143–169. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11218-019-09523-4> (last accessed: 16.03.2026).

234. Prevention of Bullying in Schools, Colleges, and Universities : research report and recommendations. Washington, DC : American Educational Research Association, 2013. 70 p. URL: <https://educationNorthwest.org> (last accessed: 16.03.2026).
235. Rao V. Bullying in schools. BMJ. 1995. Vol. 310, №. 6986. P. 1065–1066. URL: <https://doi.org/10.1136/bmj.310.6986.1065d> (date of access: 31.03.2026).
236. Roland E. Bullying: An International Perspective. Beekman Books Inc, 1990.
237. Salmivalli C. Participant role approach to school bullying: implications for interventions. Journal of Adolescence. 1999. Vol. 22, №. 4. P. 453–459. URL: <https://doi.org/10.1006/jado.1999.0239> (date of access: 31.03.2026)
238. Salmivalli C., Kärnä A., Poskiparta E. Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*. 2011. Vol. 35(5). P. 405–411. URL: <https://www.researchgate.net> (last accessed: 16.03.2026).
239. Salmon S., Turner S., Taillieu T., Fortier J., Afifi T. O. Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. 2018. Vol. 63. P. 29–40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005>
240. Saneleuterio E., López-García-Torres R., Fernández-Ulloa T. Forestalling Bullying in Primary and Secondary Schools in Spain. *Athens Journal of Education*. 2023. Vol. 10(1). P. 9–26. URL: <https://www.athensjournals.gr> (last accessed: 16.03.2026).
241. Smith P. K. Understanding School Bullying. SAGE Publications, Incorporated, 2014.
242. Social and Legal Mechanisms for Prevention and Counteraction to Bullying in Youth Environment / K. Levchenko et al. III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020), Kryvyi Rih, Ukraine, 8–10 April 2020. Paris, France, 2020. URL: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200318.023> (date of access: 31.03.2026).
243. Tarde G. Les lois de l'imitation. Paris : Félix Alcan, 1890. 431 p.

244. The Anti-Bullying Guidebook. *Steps* : website.
URL: <https://www.publicservicedegrees.org> (last accessed: 02.12.2023).
245. Tight M. Bullying in higher education: an endemic problem? *Tertiary Education and Management*. 2023. Vol. 29. P. 123-137. URL: <https://link.springer.com> (last accessed: 29.05.2023).
246. Two-thirds of teenagers have experienced bullying. Connection with stress. *Rating Group* : website. URL: <https://www.ratinggroup.ua> (last accessed: 16.03.2026).
247. Violence against children. *World Health Organization* : website.
URL: <https://www.who.int> (last accessed: 16.03.2026).
248. Waseem M., Nickerson A. Bullying: issues and challenges in prevention and intervention. *Current Psychology*. 2023. Vol. 43. P. 9270–9279.
DOI: [10.1007/s12144-023-05083-1](https://doi.org/10.1007/s12144-023-05083-1)
249. What is bullying? *Kiva program* : website. URL: <https://www.kivaprogram.net> (last accessed: 16.03.2026).
250. Who is involved? *Bullyingfreenz* : website. URL: <https://bullyingfree.nz> (last accessed: 16.03.2026).
251. Why does bullying happen?. *Bullyingfreenz* : website.
URL: <https://bullyingfree.nz> (last accessed: 02.12.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Розмежування понять «конфлікт» та «булінг» в освітньому середовищі: змістові характеристики та ознаки

Поняття конфлікту в освітньому середовищі. У науковій літературі конфлікт розглядається як одна з форм міжособистісної взаємодії, що є закономірною складовою соціальних відносин. Зокрема Н. Тілікіна визначає конфлікт як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних між собою потреб, інтересів, соціальних установок, планів або цінностей, що виникає у свідомості окремої особи чи в процесі міжособистісної взаємодії між індивідами або групами. Конфлікт не є однозначно негативним явищем і за умови конструктивного врегулювання може виступати чинником розвитку особистості, групи або освітнього середовища загалом.

Характерні ознаки конфлікту в освітньому середовищі

Ознака конфлікту	Змістова характеристика
Нерегулярність та ситуативність	Конфлікт виникає спонтанно, має разовий або епізодичний характер, не є систематичним і не повторюється з однією й тією самою метою.
Відсутність злого умислу	Учасники конфлікту не мають наміру навмисно завдати психічної, фізичної чи соціальної шкоди іншій стороні.
Баланс сил	Між учасниками конфлікту спостерігається відносна рівність фізичних, соціальних, психологічних або статусних можливостей, що зумовлює симетричний характер взаємодії.
Здатність до рефлексії та розкаяння	Сторони усвідомлюють власну роль у конфліктній ситуації, здатні до саморефлексії та виявляють готовність визнавати помилки.
Спрямованість на врегулювання	Конфлікт має потенціал конструктивного розв'язання шляхом безпосередньої взаємодії сторін або за участі посередників (педагога, психолога, медіатора).

Поняття булінгу в нормативно-правовому полі. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», булінг (цькування) визначається як діяння учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному або сексуальному насильстві, у тому числі з використанням засобів електронних комунікацій, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Таким чином, булінг у закладі освіти є правовою категорією, що має чітко визначені ознаки та правові наслідки.

Ключові відмінності булінгу від конфлікту. Булінг принципово відрізняється від конфлікту низкою суттєвих ознак, які дозволяють чітко ідентифікувати це явище в освітньому середовищі.

Типові ознаки булінгу в освітньому середовищі

Ознака булінгу	Змістова характеристика
Систематичність	Булінг має повторюваний характер і передбачає вчинення насильницьких дій двічі і більше разів щодо однієї й тієї самої особи.
Наявність злого умислу	Дії кривдника є свідомими та цілеспрямованими і націлені на приниження, залякування, формування страху й тривоги, підпорядкування потерпілого та/або його соціальну ізоляцію.
Дисбаланс сил	Між кривдником і потерпілим наявні асиметричні відносини, що зумовлюються різницею у фізичному розвитку, соціальному статусі, рівні психологічної адаптованості, стані здоров'я (інвалідність, особливі освітні потреби), ментальному або емоційному розвитку.
Відсутність розкаяння у кривдника	Кривдник не виявляє каяття та не припиняє насильницьку поведінку самостійно; булінг не припиняється без зовнішнього втручання.
Необхідність стороннього реагування	Припинення булінгу потребує обов'язкового втручання уповноважених суб'єктів освітнього процесу (педагогів, адміністрації, психологічної служби, соціальних педагогів тощо).

Порівняльна характеристика конфлікту та булінгу

Критерій	Конфлікт	Булінг
Частота	Разовий, ситуативний	Систематичний
Намір	Відсутній злий умисел	Свідомий намір завдати шкоди
Баланс сил	Відносна рівність	Виражений дисбаланс
Самоприпинення	Можливе	Неможливе
Необхідність втручання	Не завжди	Обов'язкова
Центральний суб'єкт	Будь-які учасники	Дитина до 18 років

Чітке розмежування понять «конфлікт» і «булінг» є принципово важливим для: правильної кваліфікації ситуацій в освітньому середовищі; вибору адекватних форм реагування; недопущення знецінення досвіду постраждалих осіб; формування ефективної системи соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Зазначене розмежування є методологічною основою для розроблення профілактичних програм, нормативних документів та алгоритмів реагування у закладах освіти.

Характеристика соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентської молоді у закладах вищої освіти

Соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах вищої освіти розглядається як цілісна, системна діяльність, спрямована на створення безпечного, підтримувального та інклюзивного освітнього середовища, що унеможливилює прояви насильства та дискримінації. У науковому дискурсі профілактика трактується як багаторівнева модель, яка охоплює первинний, вторинний і третинний рівні та передбачає поєднання освітніх, психосоціальних, організаційних і відновних заходів.

В умовах воєнного стану актуальність соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентської молоді суттєво зростає у зв'язку з підвищеним рівнем стресу, тривожності, досвідом втрат, вимушеного переміщення та руйнування звичних соціальних зв'язків. За таких обставин особливого значення набуває впровадження травма-інформованого підходу, що орієнтується на забезпечення психологічної безпеки, запобігання повторній травматизації та формування стійкості студентської спільноти.

Таблиця Б. 1.

Характеристика профілактичної діяльності щодо булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

Рівень профілактики	Зміст	Форми реалізації	Методи	Суб'єкти профілактики у ЗВО	Інструменти
Первинна (універсальна)	Формування безпечного та доброзичливого освітнього середовища, що ґрунтується на взаємоповазі, емпатії, емоційній обізнаності та дотриманні прав людини з метою запобігання виявам булінгу.	Тематичні тренінги та інтерактивні лекції; інформаційні кампанії; освітні дисципліни; години кураторського супроводу; дискусійні клуби; розроблення та впровадження етичного кодексу ЗВО.	Інтерактивні вправи; кейс-стаді; дебати; соціально-психологічне моделювання; тренінгові модулі з розвитку soft skills; фасилітовані кола; обговорення; рольові ігри.	Викладачі та куратори; психологи та соціальні педагоги; адміністрація ЗВО; лідери студентських спільнот; громадські організації-партнери.	Кодекс етичної поведінки; анкети соціально-психологічного клімату; шкали студентської безпеки; навчально-методичні посібники; інформаційні матеріали; онлайн-курси.
Вторинна (цільова)	Своєчасне виявлення ознак булінгу та ситуацій ризику, робота з групами ризику, підтримка постраждалих, індивідуальна робота з кривдниками, посилення психосоціальної стійкості студентів	Індивідуальні консультації; консультативні кабінети; тематичні зустрічі з групами ризику; програми раннього втручання; тренінги з ненасильницької комунікації; інтерв'їзійні та супервізійні зустрічі; відновні практики (медіації, кола).	Соціально-педагогічне діагностування; тренінгова діяльність; моніторинг соціально-психологічного клімату; консультування; конфліктологічний аналіз; інтерв'ювання та опитування.	Психологи та соціальні педагоги; куратори; психологічні служби ЗВО; представники студентського самоврядування; адміністрація факультетів; медіатори.	Протоколи реагування на булінг; внутрішні алгоритми дій; опитувальники для виявлення тривожних симптомів; електронні форми зворотного зв'язку; лінії довіри.
Третинна (корекційна)	Подолання наслідків булінгу, психосоціальний супровід постраждалих, ресоціалізація кривдників, стабілізація психоемоційного стану та запобігання рецидивам.	Індивідуальні плани підтримки; медіаційні зустрічі та відновні кола; арт-терапія.	Відновні практики; психотерапевтичні сесії; наставництво; case management; індивідуальне та групове консультування.	Психологи та соціальні педагоги; служби порозуміння; куратори; адміністрація ЗВО; партнерські ГО; фахівці з кризового втручання; студентські ментори та медіатори.	Програми індивідуальної підтримки; інструменти рефлексії; відновні програми; рекомендації з реінтеграції; алгоритми міжвідомчої взаємодії.

Додаток В

Анкета «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі»

Мета: дослідження уявлень молоді щодо поширеності насильства та булінгу в молодіжному середовищі, зокрема в закладі вищої освіти та можливих шляхів його подолання.

Використання результатів: за результатами опитування буде сформовано програму та заняття для закладів вищої освіти стосовно того, як ідентифікувати випадок насильства та булінгу, яким має бути алгоритм реагування на нього саме для студентської молоді.

Цільова аудиторія: молодь 17-25 років.

1. Чи знаєте ви, що таке булінг (цькування)?

- ☐ Так
- ☐ Чув/ла термін, але не впевнений/на в його значенні
- ☐ Ні

2. На вашу думку, чи актуальна проблема булінгу в закладах вищої освіти?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Не знаю

3. Які з наведених дій ви вважаєте ознаками насильства чи булінгу? (Можна обрати декілька відповідей через кому)

- ☐ Застосування фізичної сили з метою заподіяння людині болю, дискомфорту, приниження її гідності
- ☐ Образливі жарти у доброзичливій формі
- ☐ Принизливі погляди, образливі рухи тіла, міміки обличчя, ігнорування
- ☐ Навмисне пошкодження одягу чи особистих речей, вимагання грошей
- ☐ Маніпулювання та шантаж однією людиною стосовно іншої
- ☐ Обмеження користування гаджетами (телефон, планшет тощо)
- ☐ Образливі і принижуючі висловлювання щодо наявності захворювання або будь-якої іншої особливості
- ☐ Підвищений контроль, обмеження у спілкуванні з друзями та рідними
- ☐ Сексуальні домагання, доторкання

4. На вашу думку, що спонукає до ситуацій насильства та булінгу в закладі вищої освіти? (Можна обрати декілька відповідей через кому)

- ☐ Підвищений рівень стресу та агресії
- ☐ Стереотипне мислення
- ☐ Складні життєві обставини
- ☐ Домашнє насильство
- ☐ Різні погляди на цінності (релігія, громадянство, сім'я тощо)
- ☐ Вплив оточення (друзі, одногрупники, сім'я тощо)
- ☐ Конкуренція
- ☐ Особисті конфлікти
- ☐ Заздрість

- ☐ Політичні погляди
- ☐ Інше

5. На вашу думку, якими можуть бути наслідки від насильства чи булінгу?

(Можна обрати декілька відповідей через кому)

- ☐ Депресія
- ☐ Тривожність, страх, відчуття незахищеності
- ☐ Проблеми із фізичним здоров'ям (порушення сну, розлади травлення тощо)
- ☐ Емоційна невпевненість, занижена самооцінка
- ☐ Нездатність захистити себе в майбутньому
- ☐ Погіршення психічного здоров'я
- ☐ Втрата особистих речей чи фінансів
- ☐ Селфхарм або думки про самогубство
- ☐ Втрата друзів чи соціальних зв'язків
- ☐ Відмова від навчання чи залишення освітнього закладу
- ☐ Інше
- ☐ Я не вважаю, що будуть значні наслідки

6. Чи знаєте ви куди необхідно звертатися в ситуації, якщо ви постраждали або стали свідком булінгу?

- ☐ Так
- ☐ Ні

Фінальне повідомлення по завершенні анкетування:

Дякуємо за відповіді! Ділимося з вами Онлайн-тестом «Насильство: дізнайся, чи є воно у твоєму житті. Вмій визначати та діяти», який розроблено ГО «Ла Страда-Україна» <https://la-strada.org.ua/online-test#1>. Якщо ви стикнулись з ситуаціями насильства чи булінгу або вам відомо про такі випадки, можна звернутись на Національну гарячу лінію для дітей та молоді (безкоштовно, анонімно, цілодобово) - 116 111 або 0 800 500 225.

Електронні канали - Instagram – [childhotline_ua](#); Telegram – [CHL116111](#); Facebook – [@childhotline.ukraine](#)

Додаток Г

Результати Національного опитування, яке було проведено Цифровою платформою ЮНІСЕФ (U-Report) за авторства Бондар Валерії на тему «Проблеми булінгу та насильства в закладах вищої освіти»

З метою вивчення рівня обізнаності студентської молоді про проблему булінгу (цькування) у закладах вищої освіти було проведено онлайн-опитування з використанням цифрової платформи U-Report ЮНІСЕФ. Опитування відбувалося у період з 16 по 22 грудня 2024 р. та охопило 2 037 респондентів віком від 17 до 25 років. Отримані дані дали змогу оцінити базовий рівень поінформованості студентів про явище булінгу як передумову подальшого аналізу профілактичної роботи у ЗВО.

Результати опитування свідчать про високий рівень поінформованості респондентів щодо поняття булінгу. Переважна більшість опитаних (98 %) зазначили, що знають, що таке булінг (цькування). Водночас по 1 % респондентів відповіли, що не знають значення цього терміна або лише чули його, але не впевнені в його змісті. Такі результати вказують на сформоване загальне уявлення студентської молоді про проблему булінгу, що створює підґрунтя для переходу від інформування до системної профілактичної та практичної роботи в освітньому середовищі (Рис. 1.1).

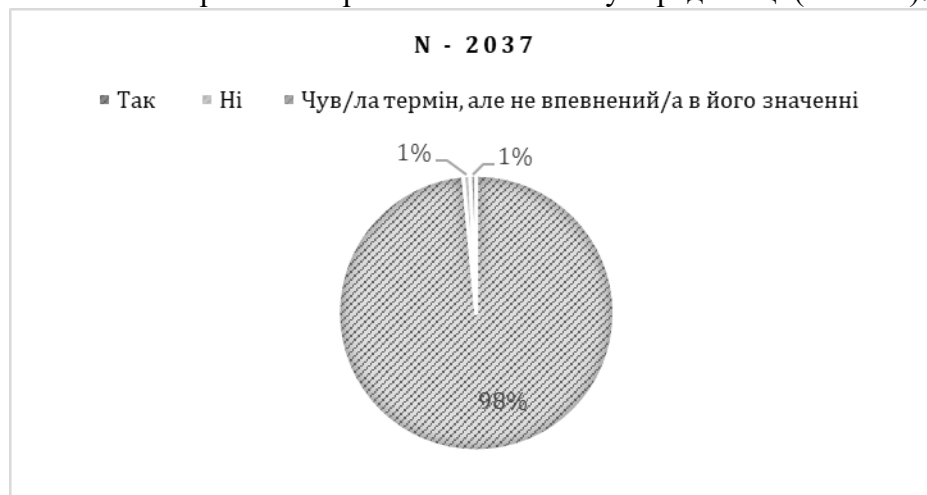

Рис. 1. 1. Чи знаєте ви, що таке булінгу (цькування)?

З метою з'ясування суб'єктивного сприйняття студентською молоддю проблеми булінгу в закладах вищої освіти респондентам було запропоновано запитання «На вашу думку, чи актуальна проблема булінгу в закладах вищої освіти?». Це запитання дало змогу оцінити не лише рівень поінформованості здобувачів освіти, а й ступінь усвідомлення ними соціальної значущості булінгу як явища, що впливає на безпечність та психологічний клімат освітнього середовища ЗВО. Рис 1.2.

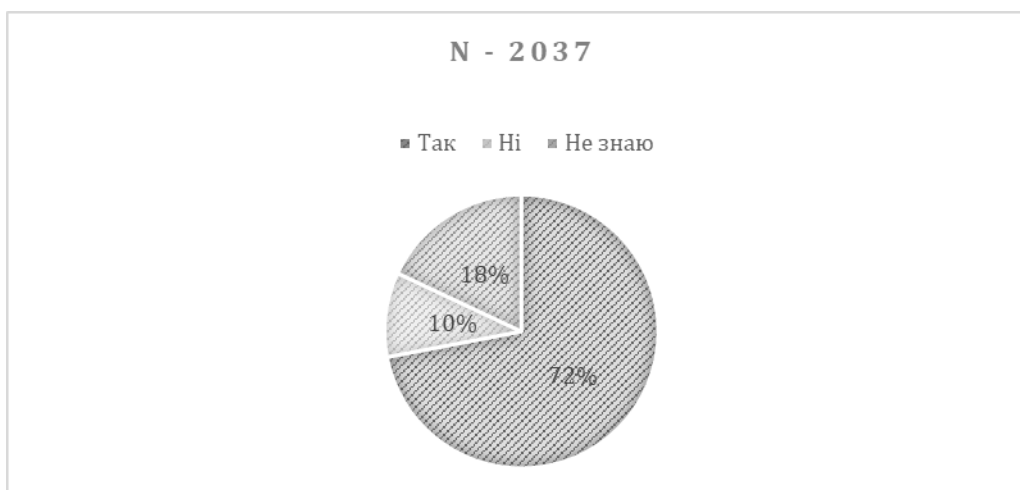

Рис. 1. 2. На вашу думку, чи актуальна проблема булінгу в закладах вищої освіти?

Отримані результати свідчать про те, що проблема булінгу в закладах вищої освіти сприймається студентською молоддю як актуальна. Більшість респондентів (72 %) підтвердили актуальність цієї проблеми, що вказує на її наявність та значущість у сучасному освітньому середовищі ЗВО. Водночас 10 % опитаних не вважають булінг актуальною проблемою, а ще 18 % не змогли однозначно визначитися з відповіддю. Наявність значної частки невизначених відповідей може свідчити про латентний характер виявів булінгу в закладах вищої освіти, недостатню відкритість обговорення цієї проблеми або обмежений досвід респондентів щодо її ідентифікації. Загалом результати підтверджують потребу у впровадженні системної соціально-педагогічної профілактики булінгу та посиленні просвітницької роботи серед студентської молоді.

З метою уточнення уявлень студентської молоді про вияви насильства та булінгу в освітньому середовищі респондентам було запропоновано визначити дії, які, на їхню думку, є ознаками цих явищ (Табл. 1.1).

Таблиця 1. 1.

Які з наведених дій ви вважаєте ознаками насильства чи булінгу?

n=2037		
Запитання	Відповіді респондентів	%
Які з наведених дій ви вважаєте ознаками насильства чи булінгу?	Застосування фізичної сили з метою заподіяння людині болю, дискомфорту, приниження її гідності	90,1 %
	Образливі жарти у доброзичливій формі	64,7 %
	Принизливі погляди, образливі рухи тіла, міміки обличчя, ігнорування	75,4 %
	Навмисне пошкодження одягу чи особистих речей, вимагання грошей	86,4 %
	Маніпулювання та шантаж однієї людиною іншої	74,3 %
	Обмеження користування гаджетами (телефон, планшет тощо)	36,2 %
	Образливі висловлювання щодо наявності захворювання або будь-якої іншої особливості	85,5 %
	Підвищений контроль, обмеження у спілкуванні з друзями та рідними	47,1 %
	Сексуальні домагання, доторкання	66,3 %

Результати свідчать про те, що більшість респондентів коректно ідентифікують насильство та булінг як фізичні, так і психологічні, економічні та сексуалізовані прояви. Водночас нижчі показники щодо окремих непрямих форм (обмеження

користування гаджетами, підвищений контроль, «жарти» у доброзичливій формі) вказують на потребу подальшого роз'яснення латентних форм насильства та булінгу у закладах вищої освіти.

З метою виявлення чинників, які, на думку студентської молоді, сприяють виникненню ситуацій насильства та булінгу в закладах вищої освіти, респондентам було запропоновано визначити основні причини таких проявів в освітньому середовищі (Табл 1.2)

Таблиця 1. 2.

На вашу думку, що спонукає до ситуацій насильства та булінгу в закладі вищої освіти?

n=2037		
Запитання	Відповіді респондентів	%
На вашу думку, що спонукає до ситуацій насильства та булінгу в закладі вищої освіти?	Підвищений рівень стресу та агресії	55,9 %
	Стереотипне мислення	74,1 %
	Складні життєві обставини	40,0 %
	Домашнє насильство	61,8 %
	Різні погляди на цінності (релігія, громадянство, сім'я тощо)	57,0 %
	Вплив оточення (друзі, одногрупники, колеги, сім'я тощо)	75,1 %
	Конкуренція	49,9 %
	Особисті конфлікти	67,1 %
	Заздрість	69,3 %
	Політичні погляди	25,1 %
	Інше	0,8 %

Результати опитування засвідчують, що студенти пов'язують виникнення насильства та булінгу в закладах вищої освіти передусім із впливом соціального оточення, заздрістю, стереотипним мисленням, особистими конфліктами та підвищеним рівнем стресу. Значущість таких чинників, як домашнє насильство, різні життєві обставини та конкуренція, вказує на багатовимірний характер проблеми та взаємозв'язок освітнього середовища із ширшим соціальним контекстом. Отримані дані підтверджують необхідність комплексного підходу до профілактики булінгу, що враховує як індивідуальні, так і соціально-педагогічні фактори.

З метою з'ясування уявлень студентської молоді щодо можливих наслідків насильства та булінгу в закладах вищої освіти респондентам було запропоновано визначити, до яких негативних змін можуть призводити такі ситуації (Табл 1.3).

Таблиця 1. 3.

На вашу думку, якими можуть бути наслідки від насильства чи булінгу?

Відповіді респондентів	%
Депресія	88,0 %
Тривожність, страх, відчуття незахищеності	90,6 %
Проблеми із фізичним здоров'ям (порушення сну, розлади травлення тощо)	80,1 %
Емоційна невпевненість, занижена самооцінка	90,2 %
Нездатність захистити себе в майбутньому	69,0 %
Погіршення психічного здоров'я	86,5 %
Втрата особистих речей чи фінансів	53,3 %
Селфхарм або думки про самогубство	82,8 %

Втрата друзів чи соціальних зв'язків	65,2 %
Відмова від навчання чи залишення освітнього закладу	75,8 %
Інше	0,2 %
Я не вважаю, що будуть значні наслідки	0,7 %

Результати опитування свідчать, що студенти усвідомлюють серйозність наслідків насильства та булінгу, насамперед у психологічній та емоційній сферах. Найбільш значущими наслідками респонденти визначили підвищену тривожність, страх, емоційну невпевненість, зниження самооцінки, депресивні стани та погіршення психічного здоров'я. Водночас усвідомлення соціальних і освітніх втрат (втрата соціальних зв'язків, відмова від навчання) підтверджує комплексний характер впливу булінгу та актуалізує потребу в системній соціально-педагогічній профілактиці в закладах вищої освіти.

З метою визначення рівня обізнаності студентської молоді щодо можливих механізмів реагування на випадки булінгу респондентам було запропоновано запитання **«Чи знаєте ви, куди необхідно звертатися в ситуації, якщо ви постраждали або стали свідком булінгу?»** (Рис. 1.3).

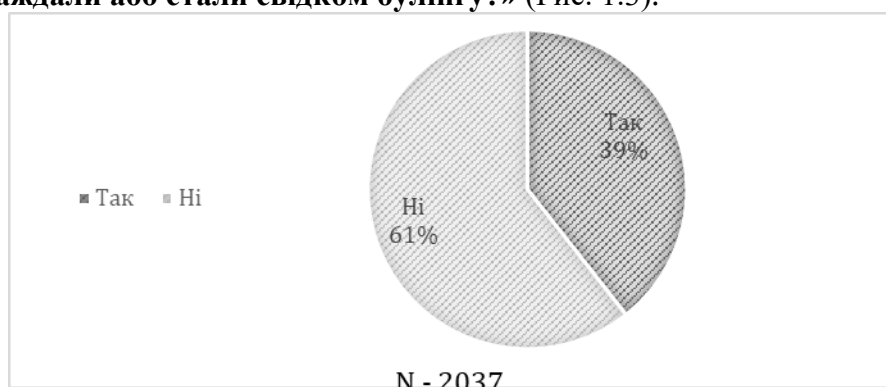

Рис. 1.3. Чи знаєте ви куди необхідно звертатися в ситуації, якщо ви постраждали або стали свідком булінгу?

Результати опитування засвідчують недостатній рівень обізнаності студентської молоді щодо шляхів звернення по допомогу у випадках булінгу. Більшість респондентів (61 %) зазначили, що не знають, куди необхідно звертатися у ситуації, якщо вони постраждали або стали свідками булінгу, тоді як лише 39 % опитаних вказали на наявність таких знань. Отримані дані свідчать про наявний розрив між усвідомленням проблеми булінгу та практичними навичками реагування на неї, що актуалізує потребу в системному інформуванні студентів про наявні механізми захисту та підтримки в закладах вищої освіти.

Узагальнення результатів опитування студентської молоді свідчить про високий рівень поінформованості щодо поняття булінгу та усвідомлення його актуальності в закладах вищої освіти. Водночас виявлено суперечність між розумінням виявів, причин і наслідків булінгу та недостатньою обізнаністю щодо практичних механізмів реагування та звернення по допомогу. Отримані дані підтверджують латентний характер проблеми булінгу у студентському середовищі та актуалізують потребу у впровадженні системної, комплексної соціально-педагогічної профілактики, спрямованої на формування безпечного освітнього середовища й підвищення інституційної спроможності закладів вищої освіти у запобіганні та протидії булінгу.

Додаток Г**Анкетування «Поширеність булінгу в студентському середовищі»
серед кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків****Інструкція для респондентів**

Пропонуємо вам долучитися до участі в опитуванні, яке проводиться серед кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків на тему: «Поширеність булінгу в студентському середовищі».

Мета анкетування – визначити рівень обізнаності кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків щодо поширеності булінгу та насильства у студентському середовищі, а також виявити основні прояви, причини та можливі шляхи подолання цієї проблеми у закладі вищої освіти.

Опитування є анонімним. Просимо уважно ознайомитися із запитаннями та обрати відповідь, яка найбільшою мірою відповідає вашій думці. Отримані результати будуть використані в узагальненому вигляді в межах наукового дослідження.

Питання для анкети

- 1. Зазначте ваш структурний підрозділ**
- 2. Вкажіть, будь ласка, вашу посаду / роль:**
 - ☐ Куратор академічної групи
 - ☐ Вихователь гуртожитку
 - ☐ Інше
- 3. Ваш досвід роботи в закладі вищої освіти:**
 - ☐ До 1 року
 - ☐ 1-3 роки
 - ☐ 4-6 років
 - ☐ Понад 6 років
 - ☐ Інше
- 4. Чи знаєте ви, що таке булінг і які його основні прояви?**
 - ☐ Так, добре обізнаний(а)
 - ☐ Частково знайомий(а) з поняттям
 - ☐ Потребую більше інформації
 - ☐ Інше

5. **Наскільки, на вашу думку, булінг є актуальною проблемою у студентському середовищі?**
- ☐ Дуже актуальна проблема
 - ☐ Досить актуальна проблема
 - ☐ Малозначуща проблема
 - ☐ Не вважаю проблемою
 - ☐ Інше
6. **З якими видами булінгу найчастіше стикаються студенти, на ваш погляд? (можна обрати декілька варіантів)**
- ☐ Психологічний
 - ☐ Фізичний
 - ☐ Економічний
 - ☐ Сексуальний
 - ☐ Кібербулінг
5. **Чи стикалися ви з випадками булінгу серед студентів у вашій діяльності?**
- ☐ Так, часто
 - ☐ Так, але рідко
 - ☐ Ні, ніколи
 - ☐ Інше
6. **Де саме, на ваш погляд, студенти найчастіше стикаються з проявами булінгу?**
- ☐ Під час навчального процесу (на парах, лекціях, семінарах)
 - ☐ У гуртожитках
 - ☐ У соціальних мережах та месенджерах
 - ☐ На території університету поза заняттями (коридори, їдальня, спортивні майданчики тощо)
 - ☐ Поза межами університету (під час спільного дозвілля, роботи тощо)
 - ☐ Інше
7. **Що ви зазвичай робите, коли стикаєтеся з булінгом серед студентів?**
- ☐ Повідомляю про випадок керівництву
 - ☐ Звертаюся до психолога / соціального педагога
 - ☐ Обговорюю ситуацію безпосередньо з учасниками ситуації
 - ☐ Проводжу профілактичну бесіду з академічною групою / мешканцями гуртожитку

- ☐ Раджу студентам самостійно звернутися по допомогу
- ☐ Не втручаюся, оскільки не знаю, як діяти
- ☐ Не втручаюся, вважаю це особистою справою студентів
- ☐ Інше

8. Чи потребуєте ви додаткових знань та ресурсів для ефективної роботи з випадками булінгу?

- ☐ Так, потребую знань
- ☐ Ні, не потребую
- ☐ Інше

9. Які саме ресурси допомогли б вам у роботі з випадками булінгу?

- ☐ Тренінги з медіації та конфліктології
- ☐ Методичні матеріали / інструкції
- ☐ Доступ до психолога/психотерапевта
- ☐ Підтримка з боку адміністрації
- ☐ Удосконалення політик та Етичного кодексу щодо формування культури "нульової толерантності" щодо булінгу в закладі освіти

Додаток Д

Програма проведення фокус-групи з експертами щодо верифікації організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладах вищої освіти

Формат проведення: фокус-групове обговорення (модерована дискусія).
Тривалість: 1,5-2 год.

Мета фокус-групи: експертна верифікація визначених умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти, оцінювання їхньої наукової обґрунтованості, комплексності, практичної реалізованості та потенційної ефективності.

Завдання фокус-групи:

- презентувати результати першого та другого етапів пілотного дослідження;
- обґрунтувати логіку виокремлення умов соціально-педагогічної профілактики булінгу;
- здійснити експертне оцінювання запропонованих умов;
- виявити сильні сторони, ризики та можливі обмеження їхнього впровадження;
- отримати рекомендації щодо уточнення змісту, структури та механізмів реалізації умов;
- узгодити термінологічне визначення (зокрема – «організаційно-методичні умови»).

Структура проведення фокус-групи

1. Вступна частина.

Час: 10-15 хв.

Питання до обговорення:

- привітання учасників;
- представлення мети та завдань зустрічі;
- окреслення регламенту роботи;
- встановлення правил взаємодії (відкритість, повага до думок, конфіденційність).

2. Презентаційний блок

Час: 20-25 хв.

Питання до обговорення:

- представлення результатів першого та другого етапів пілотного дослідження;
- характеристика актуального стану профілактики булінгу у ЗВО;
- обґрунтування логіки виокремлення умов;
- представлення структури та змісту запропонованих умов.

3. Обговорення умов

Час: 40–50 хв.

Експертам пропонується обговорити такі питання:

- «Наскільки запропоновані умови є науково обґрунтованими»;
- «Чи відображають вони реальні потреби освітнього середовища»;
- «Наскільки умови є комплексними та взаємопов'язаними»;
- «Чи є вони практично реалізовуваними в умовах ЗВО»;
- «Які можливі труднощі або ризики їхнього впровадження»;
- «Чи забезпечують умови системність профілактичної діяльності?»

4. Оцінювання умов

Час: 10-15 хв.

Експертам пропонується оцінити кожну умову за такими критеріями:

- наукова обґрунтованість;
- комплексність;
- практична реалізованість;
- очікувана результативність.

(Оцінювання здійснювалось в якісній формі.)

5. Узагальнення та рекомендації

Час: 15-20 хв.

Питання до обговорення:

- формулювання експертних висновків;
- обговорення пропозицій щодо вдосконалення умов;
- уточнення формулювань (зокрема щодо визначення «організаційно-методичні умови»);
- акцент на необхідності міжсекторальної взаємодії.

Додаток Е

Анкета самооцінювання професійної спроможності суб'єктів соціально-педагогічної профілактики булінгу у ЗВО

Інструкція

Оцініть ступінь своєї згоди з наведеними твердженнями за шкалою від 1 до 5, де:

- 1 – повністю не згоден;
- 2 – радше не згоден;
- 3 – частково згоден;
- 4 – переважно згоден;
- 5 – повністю згоден.

№	Твердження	1	2	3	4	5
Когнітивний компонент (знання і розуміння)						
1	Я розумію сутність булінгу та відрізняю його від конфлікту.					
2	Я знаю основні форми булінгу, зокрема кібербулінг.					
3	Я обізнаний з алгоритмами реагування на випадки булінгу в ЗВО.					
4	Я знаю нормативні та внутрішні документи щодо протидії булінгу.					
Діяльнісний компонент (практичні вміння)						
5	Я можу вчасно розпізнати ознаки булінгу у студентському середовищі.					
6	Я володію навичками реагування на випадки булінгу.					
7	Я застосовую методи профілактичної роботи зі студентами.					
8	Я використовую ненасильницьку комунікацію у взаємодії зі студентами.					
9	Я можу залучати інших фахівців у разі потреби.					
Ціннісно-мотиваційний компонент						
10	Я підтримую принцип нульової толерантності до булінгу.					
11	Я вважаю профілактику булінгу важливою складовою своєї професійної діяльності.					
12	Я готовий втручатись у випадках виявлення булінгу.					
13	Я відчуваю особисту відповідальність за створення					

	безпечного середовища.					
Рефлексивно-оціночний компонент						
14	Я аналізую власні дії у ситуаціях, пов'язаних із булінгом.					
15	Я беру участь у заходах з підвищення кваліфікації у цій сфері.					
16	Я відчуваю потребу у підвищенні своєї спроможності у цій сфері.					

Програма просвітницького заходу «Разом проти булінгу: практичні поради для кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків»

Час: 120 хв.

Мета: підвищити спроможність кураторів і вихователів гуртожитків розпізнавати булінг, відрізняти його від конфлікту, реагувати відповідно до алгоритмів та застосовувати практичні інструменти профілактики у студентському середовищі.

Завдання:

- актуалізувати розуміння кураторами академічних груп і вихователями гуртожитків сутності булінгу, його основних ознак, видів і наслідків у студентському середовищі;
- сформувати здатність чітко розмежовувати булінг, міжособистісний конфлікт та інші форми проблемної взаємодії;
- ознайомити учасників із чинними інституційними підходами та алгоритмами реагування на випадки булінгу в закладі вищої освіти;
- розвинути практичні навички первинного реагування, підтримки постраждалих осіб і перенаправлення до відповідних служб;
- представити та відпрацювати інструменти соціально-педагогічної профілактики булінгу, придатні до використання в роботі з академічними групами та в умовах гуртожитку;
- підвищити усвідомлення ролі кураторів і вихователів гуртожитків у формуванні безпечного та сприятливого освітнього середовища.

ПРОГРАМА

Тема	Час	Форма роботи	Завдання	Очікувані результати
Вступна частина. Знайомство та очікування.	10 хв	Інтерактив, індивідуальна робота.	- Створити безпечну атмосферу для роботи; - актуалізувати очікування та професійний досвід учасників; - окреслити правила взаємодії.	Учасники налаштовані на спільну роботу, усвідомлюють мету заходу та власні очікування.
Актуальність проблематики булінгу в студентському середовищі	15 хв	Інформаційне повідомлення тренера.	- Окреслити сучасні тенденції булінгу в ЗВО; - показати масштаб і наслідки проблеми; - підкреслити роль кураторів і вихователів гуртожитків.	Сформоване розуміння актуальності теми та значущості професійного втручання.
Брейншторм «З якими ситуаціями»	10 хв	Групове обговорення, індивідуальна	- Виявити типові ситуації ризику; - оцінити рівень	Визначені найпоширеніші проблемні

стикаються студенти у групі/гуртожитку найчастіше?» Міні-опитування/шкала впевненості		а рефлексія.	впевненості учасників у реагуванні; - актуалізувати практичні запити.	ситуації та зони професійної невпевненості.
Булінг у студентському середовищі: ключові ознаки та ризики	20 хв	Інформація тренера та колективне обговорення.	- Систематизувати знання про ознаки булінгу; - навчити відрізняти булінг від конфлікту; - розглянути типові форми прояву у ЗВО та гуртожитках.	Учасники розпізнають ключові ознаки булінгу та розуміють його відмінність від конфліктних ситуацій.
Практична вправа «Булінг чи конфлікт?»		Групова робота	- Закріпити теоретичні знання через аналіз коротких ситуацій; - сформувані навичку швидкої первинної оцінки.	Сформована практична навичка ідентифікації булінгу.
Практичне опрацювання. Аналіз кейсів із студентського життя	30 хв	Робота в малих групах.	- Проаналізувати реалістичні кейси; - визначити сторони та ризики; - напрацювати первинні дії куратора/вихователя.	Учасники вміють аналізувати складні ситуації та визначати доцільні дії на початковому етапі.
Алгоритм реагування на випадки булінгу	25 хв	Інформація тренера та колективне обговорення.	- Ознайомити з алгоритмом реагування; - окреслити межі відповідальності; - показати можливості взаємодії з адміністрацією та службами.	Учасники володіють чітким алгоритмом дій у разі виявлення булінгу.
Практикум: первинна розмова та безпечне реагування	20 хв	Рольова гра в трійках.	- Відпрацювати навички безпечної комунікації; - навчитися ставити запитання без звинувачень;	Підвищена впевненість у проведенні первинної розмови та реагуванні без

			- сформувати підтримуючу позицію.	ретравматизації.
Профілактика в групі та гуртожитку	10 хв	Брейншторм та колективне обговорення.	- Напрацювати профілактичні ідеї; - визначити реальні інструменти роботи у щоденній практиці.	Сформований перелік практичних профілактичних заходів
Підсумок і рефлексія	5 хв	Колективне обговорення		

Додаток Ж

Комплексна програма соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти

Мета програми: формування серед студентів закладів вищої освіти ненасильницької поведінки на основі розвитку когнітивної, ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових особистості, а також сприяння створенню безпечного, інклюзивного та підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на профілактику й недопущення виявів булінгу в студентському середовищі.

Основні завдання програми:

- сприяти формуванню у студентів системних знань про права людини, принципи ненасильницької взаємодії, природу булінгу та конфліктів у студентському середовищі;
- розвивати ціннісно-мотиваційне ставлення студентів до ненасильницької поведінки, взаємоповаги, відповідальності та активної громадянської позиції в академічній спільноті;
- формувати практичні навички ефективної комунікації, емоційної компетентності, конструктивного врегулювання конфліктів і командної взаємодії;
- забезпечити застосування інтерактивних соціально-педагогічних методів (тренінгових, діалогових, відновних практик) як інструменту формування ненасильницької поведінки серед студентів;
- сприяти активному залученню студентського самоврядування до створення безпечного освітнього середовища та реагування на випадки булінгу в закладах вищої освіти;
- визначити й обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості ненасильницької поведінки у студентів як результату реалізації соціально-педагогічних умов профілактики булінгу.

Цільова аудиторія:

- студенти бакалаврського та магістерського рівнів незалежно від спеціальності;
- представники органів студентського самоврядування (члени студентських рад, сенатів, комітетів, старости академічних груп);
- студенти, залучені до громадської, волонтерської та проєктної діяльності в межах ЗВО;
- активна студентська молодь, зацікавлена у формуванні безпечного, інклюзивного та ненасильницького освітнього середовища.

Структурні модулі програми:

1. Формування безпечного освітнього простору та культури ненасильницької взаємодії;
2. Протидія булінгу в студентському середовищі;
3. Емоційна компетентність і психологічна стійкість;
4. Ефективна комунікація як інструмент профілактики булінгу;
5. Вирішення конфліктів мирним шляхом та культура діалогу.

Загальна тривалість програми: 21,5 год.

**Тематичний план Комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу
серед студентів у закладі вищої освіти**

Модуль 1. «Формування безпечного освітнього простору та культури ненасильницької взаємодії» Мета модуля: сформувати у студентів усвідомлення цінностей безпечного освітнього середовища, особистої відповідальності за культуру взаємодії та готовність до спільного вироблення принципів ненасильницької поведінки в академічній спільноті. Очікуваний результат: студенти демонструють розуміння принципів безпечного освітнього простору; приймають цінності взаємоповаги й недискримінації, беруть участь у розробленні та дотриманні правил академічної взаємодії. Загальна кількість годин: 3 год.	
<i>Теми</i>	<i>Кількість годин/хвилин</i>
Загальнолюдські цінності та культура взаємоповаги	30 хв
Поняття безпечного освітнього середовища	20 хв
Права людини та протидія дискримінації в студентському середовищі	40 хв
Соціальна відповідальність студента	20 хв
Колективне вироблення принципів взаємодії в академічній групі (розроблення «Правил академічної спільноти»)	1 год.
Модуль 2. «Протидія булінгу в студентському середовищі» (тренінг «Протидія булінгу в студентському середовищі») Мета модуля: поглибити знання студентів щодо сутності булінгу, його видів і наслідків, сформувати вміння ідентифікувати вияви булінгу та діяти відповідно до визначених алгоритмів реагування. Очікуваний результат: студенти розрізняють булінг та конфлікт, володіють інформацією про механізми реагування у ЗВО, здатні ідентифікувати ризикові ситуації та обирати безпечні моделі поведінки. Загальна кількість годин: 4 год.	
<i>Теми</i>	<i>Кількість годин/хвилин</i>
Сутність булінгу та його відмінність від конфлікту	30 хв
Види та прояви булінгу у студентському середовищі	1,5 год
Учасники булінгу та їхні ролі (кейс-стаді) Роль студентського самоврядування та свідків у припиненні булінгу	

Наслідки булінгу для особистості та спільноти	30 хв
Алгоритми реагування на випадки булінгу у ЗВО (метод Світового кафе)	1,5 год.
Модуль 3. «Емоційна компетентність та психологічна стійкість» Мета модуля: розвинути у студентів навички усвідомлення та регуляції емоцій, підвищити рівень емпатії та психологічної стійкості як основи ненасильницької взаємодії. Очікуваний результат: студенти здатні розпізнавати власні емоційні стани та емоції інших, конструктивно реагувати в стресових ситуаціях, підтримувати психологічно безпечну атмосферу в групі. Загальна кількість годин: 4 год.	
Темати	Кількість годин/хвилин
Поняття емоційної компетентності	30 хв
Розпізнавання та прийняття власних емоцій	30 хв
Емпатія як основа безпечної взаємодії	30 хв
Управління емоціями в стресових ситуаціях. Практична вправа	1 год
Психологічна стійкість і підтримка в команді	1 год
Профілактика емоційного вигорання	30 хв.
Модуль 4. «Ефективна комунікація як інструмент профілактики булінгу» (тренінг «Ефективна комунікація для студентів: шлях до успішної взаємодії») Мета модуля: сформувати практичні навички ефективної комунікації, активного слухання та подолання комунікативних бар'єрів як засобу попередження ескалації напруження та булінгу. Очікуваний результат: студенти застосовують техніки ненасильницького спілкування, використовують навички ефективної комунікації, демонструють здатність до діалогу, співпраці та попередження конфліктних ситуацій у закладі вищої освіти. Загальна кількість годин: 4,5 год.	
Темати	Кількість годин/хвилин
Основи ефективної комунікації	30 хв
Активне слухання. Практична вправа.	1 год
Комунікативні бар'єри та шляхи їхнього подолання. Практична вправа	1 год
Управління конфліктами в академічному середовищі	30 хв
Командна взаємодія та співпраця	1,5 год.
Модуль 5. «Вирішення конфліктів мирним шляхом та культура діалогу» Мета модуля: сформувати у студентів навички вирішення конфліктів мирним шляхом, застосування ненасильницької комунікації та базових елементів медіації в освітньому середовищі.	

Очікуваний результат: студенти здатні аналізувати конфліктні ситуації, застосовувати діалогові та відновні підходи, сприяти зниженню рівня напруження та підтриманню конструктивної взаємодії в академічній спільноті. Загальна кількість годин: 6 год.	
<i>Теми</i>	<i>Кількість годин/хвилин</i>
Поняття конфлікту та його роль у міжособистісних і групових взаєминах	30 хв
Причини та динаміка конфліктів у студентському середовищі	30 хв
Ненасильницька комунікація як інструмент мирного вирішення конфліктів	1 год
Базові навички медіації та посередництва в освітньому середовищі. Практичне застосування, проведення техніки «Коло»	2 год
Діалог і відновні підходи у врегулюванні конфліктів і попередженні ескалації	2 год.
Практичне впровадження та перегляд правил академічної групи як інструменту профілактики конфліктів	

Додаток 3

**Ненасильницьке спілкування як інструмент формування
ненасильницької поведінки студентів**

Ненасильницьке спілкування (далі – ННС) є одним із ефективних підходів до формування ненасильницької поведінки та конструктивної взаємодії в студентському середовищі. Воно спрямоване на розвиток усвідомленого ставлення до власних емоцій і потреб, а також на формування здатності розуміти переживання та мотиви інших людей, що є важливою умовою профілактики конфліктів, булінгу та інших форм насильства в закладі вищої освіти.

Концепція ненасильницького спілкування була розроблена американським психологом Маршаллом Розенбергом у 1960-х рр. і ґрунтується на гуманістичній парадигмі, відповідно до якої кожна людина розглядається як цінність, здатна до емпатії, відповідальності та саморегуляції. У межах ННС комунікація розуміється не лише як передача інформації, а як процес встановлення зв'язку між людьми на основі взаємної поваги та співпраці.

У науковій літературі ненасильницьке спілкування також описується як ефективне, екологічне, безконфліктне або гуманістичне спілкування. Водночас саме термін «ненасильницьке спілкування» найповніше відображає його змістову спрямованість, оскільки акцентує увагу на відмові від примусу, агресії та маніпуляцій у процесі взаємодії.

Структура ненасильницького спілкування. Згідно з концепцією М. Розенберга, ненасильницьке спілкування складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують побудову конструктивного діалогу:

1. Спостереження. Перший компонент передбачає вміння відокремлювати спостереження від оцінювання. Спостереження в контексті ННС означає об'єктивну фіксацію фактів без інтерпретацій, узагальнень і суб'єктивних суджень. Такий підхід дозволяє уникнути захисних реакцій у співрозмовника та знижує ймовірність ескалації конфлікту. В освітньому середовищі навичка безоціночного спостереження є особливо важливою, оскільки оцінні судження часто сприймаються студентами як критика або несправедливе ставлення, що може провокувати опір або агресію.

2. Почуття. Другий компонент полягає в усвідомленому та чіткому вираженні власних емоцій. У межах ННС розрізняються слова, що позначають справжні почуття (радість, злість, страх, сум, розчарування), і висловлювання, що є оцінками або судженнями про себе чи інших. Коректне вираження почуттів сприяє підвищенню рівня емпатії у взаємодії та створює умови для відкритого діалогу. Водночас уміння розпізнавати емоції інших є важливим чинником формування толерантного та ненасильницького стилю спілкування в студентському середовищі.

3. Потреби. Третій компонент ННС пов'язаний з усвідомленням і визнанням потреб, які лежать в основі емоційних реакцій. Згідно з концепцією М. Розенберга, саме незадоволені або задоволені потреби є першопричиною почуттів, а не дії інших людей. Уміння ідентифікувати власні потреби та коректно говорити про них знижує ймовірність агресивних реакцій, сприяє саморегуляції та формуванню відповідальної поведінки. Водночас визнання потреб інших людей є підґрунтям для розвитку емпатії та взаєморозуміння.

4. Прохання. Четвертий компонент передбачає формулювання конкретних, чітких і здійсненних прохань, спрямованих на поліпшення ситуації або задоволення актуальної

потреби. У межах ННС прохання відрізняється від вимоги тим, що не містить примусу і залишає іншій людині право на відмову.

У студентському середовищі навички формулювання прохань сприяють розвитку асертивної поведінки, вмінню відстоювати власні межі без порушення прав інших та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Значення ненасильницького спілкування для студентського середовища. Ненасильницьке спілкування виступає ефективним інструментом профілактики булінгу та насильства в закладах вищої освіти, оскільки:

- сприяє розвитку емоційного інтелекту та емпатії;
- формує навички саморегуляції та відповідального реагування;
- знижує рівень міжособистісної напруги та конфліктності;
- підтримує культуру діалогу, взаємоповаги й партнерства;
- створює психологічно безпечне освітнє середовище.

Опанування студентами принципів ненасильницького спілкування дозволяє інтегрувати ненасильницьку поведінку як внутрішню норму, що виявляється не лише в окремих комунікативних ситуаціях, а й у загальному стилі соціальної взаємодії.

Додаток И

Чек-лист «Оцінювання та формування політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти»

Шановні колеги!

Даний чек-лист є інструментом внутрішньої оцінки для адміністрації, кураторів академічних груп, фахівців психологічних служб, вихователів гуртожитків і представників студентського самоврядування щодо стану розробки, впровадження та реалізації політики нульової толерантності до булінгу в закладі вищої освіти.

Метою застосування чек-листа є:

- визначення наявних організаційних, нормативних і кадрових ресурсів;
- виявлення прогалин у реалізації політики нульової толерантності до булінгу;
- напрацювання напрямів удосконалення профілактичної та реагувальної роботи у студентському середовищі.

Інструкція з використання чек-листа

Проаналізуйте з позиції вашого структурного підрозділу/установи/ посадових обов'язків стан виконання зазначених заходів та проставте відповідну відмітку:

- відсутні – якщо захід не реалізується;
- наявні, але потребують доопрацювання – якщо захід реалізується частково або не системно;
- наявні та реалізуються – якщо захід впроваджено й функціонує.

Загальна інформація

Заклад вищої освіти: _____

Структурний підрозділ: _____

Дата заповнення: _____

ПІБ та посада особи, яка заповнює чек-лист: _____

Контактні дані: _____

Чек-лист

№	Завдання/заходи	Відсутні	Наявні, але потребують доопрацювання	Наявні та реалізуються
1.	У закладі вищої освіти затверджено та впроваджено політику (положення), спрямовану на запобігання та протидію будь-яким формам насильства, зокрема булінгу			
2.	Визначено уповноважену особу (або підрозділ) для реагування на випадки булінгу			
3.	Інформація про положення/політику та уповноважених осіб розміщена на офіційному сайті, інформаційних стендах			

4.	У посадових інструкціях відповідальних осіб закріплено обов'язки щодо реагування на булінг			
5.	Визначено та описано алгоритм дій в разі виявлення або повідомлення про булінг			
6.	Які з наведених каналів звернення щодо випадків булінгу або насильства доступні для студентів у вашому закладі освіти (можна обрати декілька варіантів): - анонімна скринька; - електронна форма звернення (Google Form/внутрішня система); - офіційна електронна пошта; - гаряча лінія/телефон довіри; - чат-бот (Telegram / Viber тощо); - звернення до куратора академічної групи; - психологічна служба/соціальний педагог; - уповноважена особа з питань протидії насильству; - студентське самоврядування; - особистий прийом адміністрації.			
7.	Забезпечено ведення обліку звернень щодо випадків булінгу (з дотриманням конфіденційності)			
8.	Передбачено механізм захисту та підтримки постраждалих студентів			
9.	Наявні контакти та перелік служб психологічної, соціальної та правової допомоги			
10.	Передбачено можливість застосування відновних підходів (медіація, діалог)			
11.	Студентське самоврядування залучене до реалізації політики протидії булінгу			

12.	Куратори академічних груп обізнані з алгоритмами реагування на булінг			
13.	Фахівці психологічної служби мають відповідну підготовку з питань профілактики булінгу			
14.	Вихователі гуртожитків залучені до профілактичної та інформаційної роботи			
15.	У навчальні плани або виховну роботу інтегровані теми з профілактики булінгу			
16.	Проводяться інформаційно-просвітницькі заходи для студентів			
17.	Використовуються інтерактивні методи (тренінги, кейси, рольові ігри)			
18.	Здійснюється регулярний перегляд та оновлення політики нульової толерантності			
19.	Результати моніторингу політики аналізуються та враховуються в управлінських рішеннях			
20.	Інше (вказіть, будь ласка)			

Додаток І

Анкета для студентів

«Вивчення булінгу в університетському середовищі»

Інструкція для респондентів. Запрошуємо вас взяти участь в опитуванні, щодо вивчення булінгу в університетському середовищі.

Мета анкетування - виявити рівень обізнаності студентів щодо проявів булінгу, його видів та принципів ненасильницької поведінки; оцінити мотивацію до протидії булінгу та сприяння формуванню культури ненасильницької взаємодії у закладі вищої освіти; визначити алгоритм реагування на випадки булінгу в освітньому середовищі.

Опитування є анонімним, результати будуть подано лише в узагальненому вигляді.

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть ту відповідь, яка відображає ваші думки, ставлення, переконання.

Дякуємо за участь!

Питання до анкети

Розділ 1. Інформація про респондента.

1. Ваш вік:

- ☐ 17–18 років
- ☐ 19–22 роки
- ☐ 23 роки і більше

2. Гендерна ідентичність:

- ☐ Жіноча
- ☐ Чоловіча
- ☐ Небінарна особистість
- ☐ Відмовляюсь відповідати

3. В якому університеті ви навчаєтесь?

- ☐ Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка
- ☐ Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
- ☐ Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- ☐ Національний Університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка

4. Вкажіть, будь ласка, спеціальність, яку ви здобуваєте (відкрите питання)

5. Який освітній рівень ви здобуваєте?

- ☐ перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
- ☐ другий (магістерський) рівень вищої освіти

Розділ 2. Обізнаність щодо проявів булінгу та ненасильницької поведінки.

6. Як би ви охарактеризували атмосферу у вашій академічній групі?

- ☐ Дружня
- ☐ Доброзичлива, з окремими напруженими моментами
- ☐ Нейтральна (кожен сам за себе)
- ☐ Напружена, конфліктна
- ☐ Із ознаками ворожості
- ☐ Важко сказати

7. Ваше ставлення до проявів булінгу в закладі вищої освіти:

- ☐ Вважаю неприпустимими за будь-яких умов
- ☐ Допустимі лише у випадку самозахисту
- ☐ Можливі за певних обставин
- ☐ Мені байдуже
- ☐ Інше

8. Як ви оцінюєте свій рівень знань про булінг?

- ☐ Високий – знаю визначення, форми, причини, наслідки, способи реагування
- ☐ Середній – маю загальні уявлення
- ☐ Низький – чув/чула про це, але знаю мало
- ☐ Це поняття мені не відоме

9. Що таке на вашу думку "ненасильницька поведінка"?

- ☐ усвідомлений та соціально відповідальний стиль взаємодії, що базується на повазі до гідності іншої людини, уникненні фізичної чи психологічної агресії та націлений на конструктивне вирішення конфліктних ситуацій;
- ☐ активний захист своїх інтересів за допомогою фізичної сили у відповідь на агресію;
- ☐ уникнення будь-яких конфліктів і відмова від відстоювання власних прав

10. Які з наведених прикладів можна вважати проявами ненасильницької поведінки? (Оберіть всі правильні варіанти)

- ☐ Спокійне обговорення конфліктної ситуації з метою знайти компроміс;
- ☐ Використання образливих висловлювань для захисту власної думки;
- ☐ Пошук взаємоприйнятної рішення через діалог;
- ☐ Ігнорування співрозмовника з метою показати своє невдоволення;
- ☐ Прояв емпатії та поваги до почуттів іншої людини;
- ☐ Фізичний захист власної позиції у разі непорозуміння.

11. Група першокурсників, переважно 17-річні студенти, зіткнулася з проблемою через Максима, 23-річного студента, який раніше навчався в іншому закладі. Максим зверхньо ставиться до молодших одногрупників, називаючи їх "дітьми" та принижуючи через нерозуміння матеріалу. Через його поведінку в групі панує напружена атмосфера, і частина студентів перестала відвідувати навчання. Чи є це ситуацією булінгу? (Оберіть, одну правильну відповідь)

- ☐ Так, це булінг
- ☐ Ні, дана ситуація не є булінгом
- ☐ Не знаю
- ☐ Інше

12. Як ви оцінюєте поведінку Максима? (з прикладу наведеного вище)

- ☐ Неприпустима, створює напруженість у групі;
- ☐ Незручна, але не критична;
- ☐ Звичайна, не бачу проблеми;
- ☐ Не звертаю уваги.

13. Які дії, на вашу думку, слід вжити в цій ситуації?

- ☐ Провести бесіду з Максимом з участю куратора;
- ☐ Обговорити проблему на груповій зустрічі;
- ☐ Залишити ситуацію без змін;
- ☐ Звернутися до адміністрації університету;
- ☐ Інше

Розділ 3. Мотивація до протидії булінгу та формування культури ненасильницької поведінки

14. Як ви особисто ставитеся до культури нульової толерантності щодо булінгу в закладі освіти?

- ☐ Підтримую повністю і готовий/а долучитись до її формування
- ☐ Підтримую частково, але не готовий/а приймати участь в цьому особисту участь
- ☐ Сумніваюсь у доцільності
- ☐ Не підтримую
- ☐ Інше

15. Які особисті мотиви спонукають вас підтримувати культуру нульової толерантності щодо булінгу в закладі вищої освіти? (Обрати кілька варіантів)

- ☐ Повага до прав людини
- ☐ Створення комфортного середовища для навчання

- ☐ Особистий досвід пережитого булінгу (в школі/університеті)
- ☐ Вплив соціальних ініціатив та програм з різних аспектів ненасильницької поведінки
- ☐ Досвід пережитого булінгу (в школі/університеті) друзями/однолітками тощо
- ☐ Інше

16. Чи достатньо, на вашу думку, уваги приділяється формуванню культури «нульової толерантності» щодо булінгу у вашому закладі освіти?

- ☐ Так, достатньо
- ☐ Частково достатньо
- ☐ Недостатньо
- ☐ Зовсім не приділяється
- ☐ Мені про це невідомо

17. Чи маєте ви бажання активно протидіяти булінгу у своєму закладі освіти?

- ☐ Так, я готовий/готова брати участь у заходах, які спрямовані на протидію булінгу
- ☐ Частково, але мені потрібна підтримка в цьому
- ☐ Ні, це не в моїх інтересах
- ☐ Не знаю, важко відповісти

18. Чи готові ви підтримувати однокласників/ць, які стали жертвами булінгу?

- ☐ Завжди готовий/готова допомогти
- ☐ Тільки якщо добре знаю людину
- ☐ Лише у разі прямого звернення по допомогу
- ☐ Взагалі не готовий/готова допомагати
- ☐ Мені байдуже
- ☐ Я готовий/готова, але не знаю, як це зробити і що для цього потрібно

19. Чи маєте ви бажання брати участь у програмах або заходах за принципом «рівний-рівному» для протидії булінгу у закладі освіти?

- ☐ Так, готовий/готова брати активну участь
- ☐ Можливо, якщо будуть цікаві програми спрямовані на профілактику булінгу
- ☐ Не цікавить такий формат
- ☐ Не знаю, важко сказати

Розділ 4. Алгоритм реагування на випадки булінгу у закладі вищої освіти

20. На вашу думку, до кого у можна звернутись у ситуації булінгу? (Оберіть всі доречні варіанти)

- ☐ Деканат або адміністрація факультету
- ☐ Студентська рада

- ☐ Центр психологічної підтримки університету
- ☐ Куратор академічної групи
- ☐ Охорона університету
- ☐ Друзі та одногрупники
- ☐ Поліція
- ☐ Гарячі лінії підтримки
- ☐ Всі варіанти відповідей

**21. Які дії вважаєте першочерговими у разі виявлення булінгу в закладі освіти?
(оберіть один варіант)**

- ☐ Повідомити адміністрацію
- ☐ Поговорити з жертвою булінгу та підтримати його/її
- ☐ Скласти офіційну заяву до адміністрації
- ☐ Мати можливість вирішити ситуацію самостійно
- ☐ Зняти на відео та викласти у соціальні мережі
- ☐ Повідомити куратора
- ☐ Інше

22. Якщо ви або ваші одногрупники/ці потрапляли до ситуації булінгу, до кого ви/вони звертались за допомогою?

- ☐ До Куратора
- ☐ До Викладача/ки
- ☐ До адміністрації закладу освіти
- ☐ До поліції
- ☐ До психологічної підтримки університету
- ☐ Я не звертався/зверталася за допомогою до жодної особи
- ☐ Інше

23. Якщо було таке звернення, то чи було реагування на випадок булінгу ефективним?

- ☐ Так, ситуація вирішилась
- ☐ Так, але ситуація не змінилась
- ☐ Ні

**24. До кого ви звернетесь у разі, якщо самі станете постраждалим/ою від булінгу?
(можна обрати кілька варіантів):**

- ☐ До куратор/ка

- ☐ До психологічної підтримки університету
- ☐ До поліції
- ☐ До адміністрації факультету/інституту
- ☐ До друзів, родичів
- ☐ Ні до кого
- ☐ Інше

25. Які, на вашу думку, дії є ефективними для профілактики булінгу в закладі вищої освіти? (оберіть три пріоритетні для вас):

Питання	Ефективні	Швидше ефективні ніж не ефективні	Не ефективні
Проведення регулярних лекцій, тренінгів, інтерактивних занять щодо булінгу та насильства			
Налагодження системи психологічної підтримки в університеті			
Формування атмосфери довіри та взаємоповаги в академічних групах			
Активна роль кураторів, наставників і викладачів у виявленні та запобіганні булінгу			
Створення можливостей для анонімного повідомлення про випадки булінгу			
Проведення інформаційних кампаній з популяризації толерантності та культури спілкування			
Залучення студентського самоврядування до профілактичної роботи			
Використання медіації або інших відновних практик для розв'язання конфліктів			
Включення тематики булінгу до навчальних курсів або дисциплін			
Ознайомлення студентів із правами та механізмами захисту			

Додаток І

Програма навчально-методичного семінару
«Соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладі вищої освіти:
підходи до розроблення, впровадження та моніторингу програм»

Тип заходу: навчально-методичний семінар з елементами тренінгу.

Формат проведення: очний/дистанційний/змішаний.

Тривалість: 12 акад. год (2 дні по 6 акад. год.)

Мета семінару: підвищення рівня обізнаності та компетентності фахівців психологічних служб, кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків закладів вищої освіти щодо соціально-педагогічних підходів до розроблення, впровадження та моніторингу програм профілактики булінгу із застосуванням інтерактивних методик.

Завдання семінару:

- ☐ поглибити розуміння соціально-педагогічної природи булінгу в студентському середовищі;
- ☐ ознайомити з нормативно-правовими та інституційними засадами профілактики булінгу в ЗВО;
- ☐ сформулювати у фахівців цілісне уявлення про структуру, зміст і логіку програм профілактики булінгу в закладах вищої освіти;
- ☐ розкрити можливості використання інтерактивних і відновних методик у профілактичній роботі;
- ☐ надати інструменти моніторингу й оцінювання ефективності програм профілактики булінгу.

Цільова аудиторія:

- фахівці психологічних служб закладів вищої освіти;
- куратори академічних груп;
- вихователі гуртожитків;
- представники адміністрації ЗВО (за потреби).

Структура семінару (проект)

День 1. Теоретико-методологічні засади профілактики булінгу (6 академ. год)

<i>Тема сесії</i>	<i>Кількість годин</i>
Сесія 1. Булінг у студентському середовищі як соціально-педагогічна проблема	<i>1,5 акад. год</i>
Поняття булінгу та його специфіка в закладі вищої освіти	
Відмінність між булінгом і міжособистісним конфліктом	
Соціально-педагогічні чинники та умови виникнення булінгу	
Роль суб'єктів освітнього процесу у профілактиці булінгу	
Сесія 2. Нормативно-правові та інституційні засади профілактики булінгу в ЗВО	<i>1,5 акад. год</i>
Законодавчі та підзаконні акти у сфері запобігання булінгу	
Політика нульової толерантності до булінгу як інструмент управління	
Інституційні ролі адміністрації, психологічної служби, кураторів, вихователів гуртожитків	
Міжвідомча та міждисциплінарна взаємодія.	
Сесія 3. Проектування програм профілактики булінгу в закладі вищої освіти	<i>1,5 акад. год</i>
Принципи та підходи до розроблення програм профілактики булінгу	
Структура програм (мета, завдання, цільові групи, модулі, очікувані результати)	
Інтеграція програм у виховну, освітню та позанавчальну діяльність ЗВО	
Роль студентського самоврядування у програмній діяльності	

День 2. Практико-орієнтовані підходи та інструменти моніторингу (6 академ. год)

<i>Тема сесії</i>	<i>Кількість годин</i>
Сесія 4. Інтерактивні методики профілактики булінгу в студентському середовищі	<i>3 акад. год</i>
Інтерактивні методи в соціально-педагогічній роботі	
Діалогові та відновні практики	
Робота з груповою динамікою студентських колективів	
Особливості профілактичної роботи в гуртожитках.	
Сесія 5. Моніторинг і оцінювання програм профілактики булінгу	<i>3 акад. год</i>
Критерії, показники та рівні ефективності програм профілактики булінгу	
Використання чек-листа як інструменту внутрішнього оцінювання	
Періодичність моніторингу та механізми оновлення програм	
Аналіз типових труднощів у реалізації профілактичних заходів	

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ)

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ,
Україна, 04053, тел./факс: +380 44 272-19-02
<https://kubg.edu.ua>, e-mail: kubg@kubg.edu.ua
ЄДРПОУ 45307965

DEPARTMENT OF EDUCATION AND SCIENCE
OF THE EXECUTIVE BODY OF THE KYIV CITY COUNCIL
(KYIV CITY STATE ADMINISTRATION)

BORYS GRINCHENKO
KYIV METROPOLITAN UNIVERSITY

18/2 Bulvarno-Kudriavska St, Kyiv,
Ukraine, 04053, tel./fax: +380 44 272-19-02
<https://kubg.edu.ua>, e-mail: kubg@kubg.edu.ua

30.03.2026 № 24-Н

На № _____ від _____

АКТ
про впровадження результатів дисертації
Бондар Валерії Ігорівни
«Соціально-педагогічна профілактика булінгу
серед студентів у закладі вищої освіти»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 23 Соціальна робота
за спеціальністю 231 Соціальна робота

Протягом 2023-2025 рр. результати дисертації Бондар Валерії Ігорівни впроваджувалися в освітньо-виховний процес Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, зокрема на Факультеті психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, а також у діяльність загальноуніверситетських структурних підрозділів, що забезпечують організацію соціально-гуманітарної та виховної роботи.

Дисертація виконана в межах наукової теми «Соціалізація вразливих груп населення у контексті розвитку територіальних громад в Україні» (державний реєстраційний номер 0121U112043, термін виконання: червень 2021 р. – червень 2026 р.).

У межах емпіричної частини дисертаційного дослідження В. Бондар реалізовано комплекс заходів, зокрема анкетування студентів, кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, що дозволило визначити поширеність булінгу в студентському середовищі, рівень обізнаності та готовність учасників освітнього процесу до профілактичної діяльності.

З метою оцінювання та вдосконалення інституційної політики здійснено контент-аналіз нормативно-правової бази Університету Грінченка щодо запобігання булінгу, за результатами якого розроблено та впроваджено авторський чек-лист оцінювання і формування політики нульової толерантності. Його впровадження здійснювалося у взаємодії з фахівцями Навчально-методичного центру соціально-гуманітарної взаємодії та організації дозвілля студентів, заступниками деканів факультетів з науково-педагогічної та соціально-гуманітарної роботи, а також Фахового коледжу «Універсум».

У процесі впровадження результатів дослідження забезпечено розвиток професійної спроможності кураторів академічних груп і вихователів

університетських гуртожитків, зокрема в межах діяльності Школи кураторів і вихователів. Проведено серію просвітницьких і тренінгових заходів, спрямованих на формування практичних навичок виявлення та реагування на випадки булінгу.

Також В.Бондар розроблено та реалізовано комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів, що включала інформаційно-просвітницькі заняття і тренінги з формування ненасильницької поведінки. До її реалізації були залучені здобувачі освіти, які є сертифікованими тренерами Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна».

Результати впровадження засвідчили ефективність розроблених організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу, що сприяло подальшому вдосконаленню та систематизації профілактичної діяльності в Університеті Грінченка, підвищенню практичної спроможності фахівців до реагування на випадки булінгу, а також розвитку у студентів навичок ненасильницької взаємодії.

Матеріали дослідження використовуються у практиці організації соціально-виховної та профілактичної роботи зі студентською молоддю, а також у діяльності суб'єктів реагування на випадки булінгу в Університеті Грінченка.

Результати дослідження Валерії Бондар схвалено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка та рекомендовано до подальшого використання (протокол №9 від 10 березня 2026 р.).

Акт видано для подання до разової спеціалізованої вченої ради.

Проректор з наукової роботи
та міжнародної діяльності
доктор філологічних наук, професор

Наталія ВІННИКОВА

Тетяна Спіріна
t.spirina@kubg.edu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13 Телефон: (044) 521-32-63

Вих. № 017/03

“01” 04 2026 р.

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти»

У 2023-2025 рр. учасники освітнього процесу факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка прийняли участь у польовому етапі дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти».

Бондар В.І. було впроваджено: матеріали констатувального етапу експерименту, який включав: анкетування студентів, кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, що дозволило визначити поширеність булінгу в студентському середовищі, рівень обізнаності та готовність учасників освітнього процесу до профілактичної діяльності. Впроваджені матеріали формувального експерименту, засвідчили свою ефективність в роботі студентами, кураторами академічних груп і вихователями гуртожитків.

З метою оцінювання та вдосконалення інституційної політики здійснено контент-аналіз нормативно-правової бази університету щодо запобігання булінгу, за результатами якого розроблено та впроваджено авторський чек-лист оцінювання і формування політики нульової толерантності.

Також розроблено та реалізовано комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів, що включала інформаційно-просвітницькі заняття і тренінги з формування ненасильницької поведінки. До її реалізації була залучена здобувачка освіти, яка є сертифікованою тренеркою Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна».

В результаті контрольного етапу експерименту, спостерігається якісне та кількісне підвищення рівнів формування ненасильницької поведінки серед здобувачів освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Це є свідченням ефективності запропонованих форм та методів профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти.

Декан факультету соціології

Валентина ЧЕПАК

заст. декана

Артемій ДЕЙНЕКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Тел. 3-36-10
E-mail chnpu@chnpu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125674

01.04.2026 № 7 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Бондар Валерії Ігорівни

«Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів
у закладі вищої освіти»

У Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка було впроваджено результати дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти» у 2023-2025 н. р.

У межах емпіричного етапу дослідження було здійснено комплекс діагностичних заходів, що включали опитування студентів, кураторів академічних груп і вихователів гуртожитків, результати яких дали змогу встановити рівень поширеності булінгу у студентському середовищі, з'ясувати рівень обізнаності учасників освітнього процесу та оцінити їхню готовність до здійснення профілактичної діяльності.

Бондар Валерія Ігорівна запровадила та реалізувала в закладі освіти комплексну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти, метою якої було сформувати серед студентів закладів вищої освіти основи ненасильницької поведінки завдяки розвитку когнітивної, ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових

особистості, а також у сприянні створенню безпечного, інклюзивного та підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на профілактику й недопущення проявів булінгу в студентському середовищі.

У процесі реалізації зазначеної Програми у 2023 році в закладі освіти було підготовлено двох студенток, які отримали сертифікацію тренерок Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» та на сьогодні здійснюють інформаційно-просвітницьку діяльність із цієї тематики в межах університету.

Використані форми та методи Програми довели свою ефективність і значущість через збільшення кількісних та якісних показників щодо зменшення насильницької поведінки та вирішення конфліктів мирним шляхом.

Матеріали дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти» мали позитивну оцінку серед студентської спільноти.

Обговорено на засіданні кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук (протокол №9 від 19 березня 2026 року).

Проректор з наукової роботи

Наталія НОСОВЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpmu.edu.ua

Web: <http://www.kpmu.edu.ua> код ЄДРПОУ 02125616

Від 02.03.2026 № 8/26 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі
вищої освіти»**

**на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань**

**23 Соціальна робота за спеціальністю 231 Соціальна робота,
БОНДАР ВАЛЕРІЙ ІГОРІВНИ**

Впродовж 2023-2025 навчального року у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка було впроваджено результати дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни, спрямованого на комплексне вивчення проблеми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентської молоді у закладах вищої освіти.

Апробація дослідження Бондар В.І. полягала у:

1. Проведенні констатувального експерименту на базі КПНУ імені Івана Огієнка, метою якого стало визначення вихідного стану реалізації соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладах вищої освіти та рівня сформованості ненасильницької поведінки студентів.

2. Впровадження комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладі вищої освіти. Метою було формування у студентів закладів вищої освіти ненасильницької поведінки на основі розвитку когнітивної, ціннісно-мотиваційної та діяльної складових особистості, а також сприяння створенню безпечного, інклюзивного та підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на профілактику й недопущення проявів булінгу в студентському середовищі.

У межах реалізації програми у 2023 році дві студентки факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, здобули сертифікацію тренерок Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» та наразі впроваджують інформаційно-просвітницькі заходи відповідної тематики в університетському середовищі.

Результати впровадження засвідчили ефективність розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу, що сприяло подальшому вдосконаленню та систематизації профілактичної діяльності в

університеті, підвищенню практичної спроможності фахівців до реагування на випадки булінгу, а також розвитку у студентів навичок ненасильницької взаємодії.

Результати дослідження обговорили та схвалили на засіданні кафедри соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №4 від 02 березня 2026 року).

**Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор**

**Світлана
МИРОНОВА**

Repet

Громадська організація "Ла Страда - Україна"

03113, Україна, м. Київ, а/с 26 т./ф. 044 205 36 95, 044 205 36 96 <https://la-strada.org.ua> info@la-strada.org.ua

№ 3832 від 06.04.2026 р.

ДОВІДКА

**щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бондар Валерії Ігорівни на тему:
«Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі
вищої освіти»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 231 Соціальна робота**

Упродовж 2023–2025 років результати дисертаційного дослідження аспірантки кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка Бондар Валерії Ігорівни на тему «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти» впроваджувалися у діяльність громадської організації «Ла Страда – Україна».

На базі ГО «Ла Страда – Україна» було проведено дослідження, спрямоване на вивчення стану та удосконалення підходів до соціально-педагогічної профілактики булінгу у студентському середовищі. У межах дослідження Бондар В. І. організовано та проведено фокус-групове дослідження із залученням експертів, яке передбачало експертну оцінку, верифікацію та наукове осмислення отриманих результатів.

Метою фокус-групи було представлення результатів попередніх етапів дослідження, а також обговорення та експертна оцінка визначених організаційно-методичних умов соціально-педагогічної профілактики булінгу серед студентів у закладах вищої освіти.

Зокрема, участь у дослідженні взяли фахівчині ГО «Ла Страда – Україна», а також експертки Національної тренерської мережі організації, які представляють методичні центри, центри професійного розвитку педагогічних працівників, заклади вищої освіти та інші профільні інституції.

Результати дисертаційного дослідження були обговорені на робочих зустрічах та загальних нарадах ГО «Ла Страда – Україна» і отримали позитивну оцінку. Матеріали дослідження використовуються при розробленні та проведенні навчальних заходів, тренінгів і методичних програм, спрямованих на формування безпечного освітнього середовища та розвиток ненасильницької взаємодії.

Президентка

ГО "Ла Страда-Україна",

Докторка філософії в галузі право

М.М. Легенька

volunteer.country
change@volunteer.country
Код ЄДРПОУ 41519640

Вих. № 06052501
від 06.05.25 року

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти».

У рамках дисертаційного дослідження Бондар Валерії Ігорівни, у співпраці з U-Report Ukraine, цифровою платформою Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), було організовано та проведено Національне опитування серед молоді віком 17–25 років на тему «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі». Ініціаторкою дослідження виступила Бондар Валерія Ігорівна.

U-Report Ukraine — цифрова платформа Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), що забезпечує залучення молоді до процесів прийняття рішень шляхом участі в опитуваннях та громадських ініціативах. В Україні діяльність платформи впроваджується ГО «Українська Волонтерська Служба».

Метою проведеного дослідження було вивчення уявлень молоді щодо розповсюдженості проявів насильства та булінгу, зокрема у закладах вищої освіти, а також ідентифікація можливих шляхів їхнього подолання з урахуванням особливостей молодіжного середовища.

Результати опитування дали змогу сформулювати комплексне уявлення про рівень обізнаності молоді, наявний досвід зіткнення з насильством або булінгом, ставлення до цих явищ, а також рівень довіри до наявних механізмів реагування.

На основі зібраних у ході опитування даних передбачено розроблення та впровадження **Комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу та формування ненасильницької поведінки серед студентської молоді**. Програма буде орієнтована на заклади вищої освіти та включатиме серію тематичних занять із використанням інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток навичок ідентифікації випадків насильства та булінгу, а також ознайомлення студентів з алгоритмами безпечного та ефективного реагування.

Опитування є частиною дисертаційного дослідження Бондар Валерії на тему: «Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед студентів у закладі вищої освіти».

06 травня 2025 року

Ганна БОНДАРЕНКО